

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INST FÖR HISTORISKA STUDIER

Dödens offentlighet, självmordets politik

Själv mordet som ideologisk kamp i dagspressens notiser 1860–1900

Rebecka Dahlkvist
Masteruppsats i historia
VT 2020

”Människan kan göra slut på sitt liv. Men hon kan inte göra slut på sin odödlighet.”¹

Milan Kundera

¹ Milan Kundera, *Immortality* (London: Faber & Faber, 1991), s. 92.

Innehållsförteckning

I. INTRODUKTION	s. 4
1.1 Inledande problemformulering.....	s. 4
1.2 Syfte, frågeställningar och relevans.....	s. 6
1.3 Tidigare forskning.....	s. 7
1.4 Teoretiska utgångspunkter.....	s. 12
1.4.1 Förhandlingen om självmordets mening som ideologisk kamp.....	s. 12
1.4.2 Den ideologiska självmordsberättelsen.....	s. 13
1.5 Bakgrund: den ideologiska kampen i det borgerliga samhället.....	s. 14
1.6 Material	s. 19
1.6.1 Tidningar och notiser.....	s. 19
1.6.2 Källor.....	s. 19
1.7 Metod.....	s. 21
1.7.1 Att samla in och hantera ett överskådligt och oenhetligt material.....	s. 21
1.7.2 Processen av läsning och tolkning fram mot stilisering och mätnad.....	s. 23
1.7.3 Urval och representativitet.....	s. 23
1.7.4 Självmordsskildringarnas kontext.....	s. 25
1.7.5 De tolv stereotyperna.....	s. 26
1.7.6 Relevans för vidare forskning.....	s. 28
1.8 Geografisk och kronologisk avgränsning.....	s. 29
1.9 Terminologi.....	s. 29
II. SJÄLVMORDETS POLITIK	s. 31
2.1 De moderna självmördarna.....	s. 31
2.1.1 Den utsvävande.....	s. 31
2.1.2 Den högmodige	s. 36
2.1.3 Den försvagade.....	s. 40
2.2 Underklassjälvmördarna.....	s. 43
2.2.1 Den oordentlige.....	s. 43
2.2.2 Den ädle och utsatta.....	s. 47
2.3 Medelklassjälvmördarna.....	s. 50
2.3.1 Den respektable självmördaren.....	s. 50
2.3.2 Det borgerliga helgonet.....	s. 53
2.4 Kvinnan och självmordet.....	s. 56
2.4.1 Den älskande kvinnan.....	s. 57
2.4.2 Den fallna kvinnan.....	s. 61
2.4.3 Den moderna kvinnan.....	s. 63
2.5 Självmordet och galenskapen.....	s. 66
2.5.1 Den psykiskt sjuka.....	s. 66
2.5.2 Den religionsgalna.....	s. 72
III. RESULTATDISKUSSION	s. 77
3.1 Resultat.....	s. 77
3.2 Diskussion.....	s. 79
3.3 Epilog.....	s. 83
Sammanfattning	s. 85
Referenser	s. 86

I. INTRODUKTION

1.1 Inledande problemformulering

I augusti 1867 skrev *Dagens Nyheter*: ”Sjelfmord börja nu höra till ordningen för dagen i hufvudstaden. [...] Idag hafva vi att omtala icke mindre än tre sådana fall.”² För oss idag är det en märklig tanke att tidningarna skulle skildra självmord, mot det finns strikta pressetiska regler. I det sena 1800-talets borgerliga samhälle var dock självmord en del av vardagen i form av notiser i den framväxande pressen i massupplaga, i Sverige såväl som i resten av Europa och Nordamerika.³ Tidningarna följde standardiserade mallar och skildringarna var stereotypa.⁴ Sådär skrev *Nya Dagligt Allehanda* 1864:

Sockerbruksarbetaren Sven Larsson anträffades i fredags förmiddags hängande död [i en vedbod uti] egendomen n:r 26 å Ladugårdslandet. Anledningen till sjelfmordet antages hafva varit oordentligt lefnadssätt.⁵

Stereotyperna som skapades i och med ordkarga berättelser som dessa var inte ideologiskt oskyldiga. Notisen om Larsson var exempelvis en del av en större diskussion där övre klasser conceptualiserade lägre klasser som ociviliserade och i behov av moralisk upprustning. I den här uppsatsen undersöks hur det stereotypa berättandet om självmord i svenska dagstidningar 1860–1900 fungerade som ideologisk kamp.

Tidningsrapporteringen var en del av en massiv kulturell bearbetning av självmordsfrågan. Den var plågsamt aktuell. I statistiken pekade självmordskurvorna kraftigt uppåt och

² ”Sjelfmord”, DN 1867-08-03,

³ Om den dåtida självmordsrapporteringen i pressen skriver Anders Ekström, *Dödens exempel. Självmordstolkningar i svenskt 1800-tal genom berättelsen om Otto Landgren* (Stockholm: Atlantis, 2000a), s. 223–238; Howard I. Kushner, *Suicide in the Promised Land* (London: Rutgers University Press, 1989), s. 98–99. Svenska journalistförbundet upprättade etiska riktlinjer på 1930-talet som begränsade självmordsrapporteringen, Britt Börjesson & Lennart Weibull, *Publicistiska seder* (Stockholm: Tidens förlag/Svenska Journalistförbundet, 1995), s. 60–61. Förutom journalisternas etiska regler har också FN:s världshälsoorganisation WHO har internationella, begränsande riktlinjer, Ian Marsh, *Suicide. Foucault, history and truth* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), s. 45–51. En diskussion om medierapportering om självmord i de nordiska länderna idag för Reidun Kjelling Nybø, *Fra tabu till tema. Selvmord i mediene* (Kristiansand: IJ-förlaget, 2007).

⁴ I tidningarna reproducerades det Susan K. Morrissey rörande rysk press kallat för ”conventional plots” utifrån det Barbara Gates har rörande engelsk press har kallat för ”standard assumptions” om självmord. Susan K. Morrissey, *Suicide and the Body Politic in Imperial Russia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), s. 180; Barbara T. Gates, *Victorian Suicide. Mad crimes and sad histories* (Princeton: Princeton University Press, 1988), s. 42.

⁵ ”Domstols- och polisärenden”, NDA 1864-06-06.

föreställningen att självmordstalet stod under dramatisk ökning i takt med moderniseringen och industrialiseringen blev allmänt vedertagen. I ett för tiden typiskt medicinskt präglat språkbruk uppfattades det röra sig om samtidens stora ”sjukdom” som kunde bryta ut i härjande ”epidemier”.⁶ Under epoken var dessutom begreppet *moral* på ett självklart sätt kulturellt närvarande, självmord uppfattades på ett generellt plan som ett moraliskt brott och det stigande självmordstalet som ett vittnesbörd om en allmän moralisk nedgång som följde det som kallades det ”moderna” samhällets utveckling.⁷

Undersökningsperioden var inte vara en brytningstid av strukturell samhällsomvandling med framväxande kapitalism och industrialisering.⁸ Det var också en kulturell brytningstid av ideologisk jäsning och politisering. Föreställningen om att tiden var linjär och att ”något kvalitativt nytt kunde åstadkommas genom mänsklig verksamhet”, och att arenan för sådana förändringar var ”politiken”, hade fått fäste. Gentemot de aktörer som såg sig som progressiva och ville förändra samhället, liberaler eller socialister, ställde sig konservativa som ville bromsa utvecklingen och bevara det befintliga. Mellan dessa olika aktörer utvecklade sig en kvalitativt ny debatt som handlade om inställningen till det moderna samhället och om hur framtidens samhälle skulle vara gestaltat. Om vem som tillhörde eller representerade ”folket”, och vem som skulle ha tolkningsföreträde och politisk makt.⁹

Samtidig och sammanvävd med denna politisering var att allt mer av den sociala verkligheten upplevdes och utspelade sig i medier av olika slag.¹⁰ Tidningarna var ett medium för både direkt och indirekt politisk debatt och idéstrid där också kulturella värden och normer förhandlades när de filterade och beskrev verkligheten i värdeladdade skildringar. I denna ideologiskt laddade beskrivningskamp blev berättandet om självmord betydelsefullt. För det första aktualiserade självmordsnotiserna olika inställningar i politiska sakfrågor eller

⁶ Marsh 2010 s. 100–166; Ann-Sofie Ohlander, ”...den smärtsamma oro, vilken bragt honom ända till ledsnad vid livet’. Synen på självmordet i Sverige från medeltid till 1900-tal.”, *Kärlek, död och frihet. Historiska uppsatser om människovärde och livsvillkor i Sverige* (Stockholm: Norstedts, 1986), s. 60–61. Pressen med dess ymniga rapportering diskuterades som smittohärd, vilket var ett argument för de restriktiva pressetiska reglerna som så småningom kom på plats. Se t.ex. ”Tidningspressen och brotten”, PoIT 1889-10-05. Om diskussionen i samtiden rörande spridandet av moralisk smitta via självmordsnotiserna skriver också Ekström 2000a, s. 233.

⁷ Ekström 2000a, s. 165–182.

⁸ Lars Magnusson, *Sveriges ekonomiska historia* (Stockholm: Rabén Prisma 1997), s. 258–393.

⁹ Torbjörn Nilsson, *Norden runt i tvåhundra år – Jämförande studier om liberalism, konservatism och historiska myter* (Huddinge: Södertörns högskola, 2010), s. 34. Citat ur Bo Stråth, *Sveriges historia 1830–1920* (Stockholm: Norstedts, 2012), s. 18–24, 245.

¹⁰ Kirsten Drotner, Klaus Bruhn Jensen, Ib Poulsen & Kim Schröder, *Medier och kultur. En grundbok i medieanalys och medieteori* (Lund: Studentlitteratur, 2000) s. 31. Se också Victor Lundberg, *Folket, yxan och orättvisans rot* (Umeå: Bokförlaget h:ström, 2007), s. 59.

lanserade olika uppfattningar om det framtida samhällets utformning. För det andra användes de i en pågående förhandling om *moral*, det vill säga gränserna mellan tillåtet och otillåtet, önskvärt och oönskat, gott och mindre gott, och det både på individ- och samhällsnivå.

1.2 Syfte, frågeställningar och relevans

Min utgångspunkt är självmordet, närmare bestämt självmordsberättelser, i svensk dagspress år 1860–1900. Syftet är att studera hur självmordet blev en arena för en större ideologisk kamp, eller mer precist, hur de kulturella stereotyperna av självmord och självmördare blev till arenor för denna kamp. Uppsatsens vägledande forskningsfrågor är följande:

- Vilka självmordsstereotyper fanns i tidningarna? Hur skildrades självmördarna, och var förlades orsak, ansvar och skuld till självmordshandlingen?
- Hur ser de ideologiska brytningarna ut inom de arenor som respektive stereotyp utgör?
- Återfinns samsyn om vissa aspekter av självmordet även hos ideologiskt motstående aktörer?

Mer övergripande syftar uppsatsen till att vara ett inlägg i självmordets historia på två sätt. Det första är teoretiskt. Jag vill understryka självmordets kulturellt och diskursivt konstruerade karaktär, samt hur självmordstolkningar i vid mening är politiska (detta kommer jag att återkomma till under ”Teori” nedan). Jag vill också, i anknytning till tidigare forskning (vilken jag kommer redogöra för nedan), visa hur självmordets närvaro i tidningsmediet och i det offentliga samtalet inte innebar en sekulariserad ”neutralisering” i synen på självmordet – tvärtom, självmord var moraliskt och ideologiskt ”laddat”. För det andra syftar uppsatsen också till att vara ett empiriskt inlägg i historieskrivningen om epokens allmänna svenska politiska och kulturella historia. Jag ämnar inte göra någon radikal omskrivning, utan hoppas endast kunna påvisa vilken politisk och ideologisk mening självmordet tillskrevs i tidningarna, och i förlängningen vilken roll självmordet spelade i en fördemokratisk tid av ideologisk jäsning där de nutida politiska ideologierna mejlas fram mot bakgrund av den pågående strukturella samhällsomvandlingen. Mindre instrumentellt formulerat, och mer kulturhistoriskt hermeneutiskt-empatiskt, hoppas jag att framställningen ger läsaren möjligheten att komma nära och förstå något om epoken. För att uppnå detta har jag varit generös med citat.

Uppsatsens vidare, samhälleliga relevans anknyter till historiska undersökningars inneboende perspektiverande och därmed kritiska potential. Idéhistoriken Kristian Petrov betonar i en

forskningsrapport om humanistisk suicidprevention vikten av att utmana ”det dominerande perspektivet för att se längre än vad som är möjligt från en enda fackdisciplinär horisont.”¹¹ I en liknande argumentering menar vetenskapshistorikern Ian Marsh att historiska undersökningar om självmord behövs för att relativisera och problematisera de medicinska och suicidologiska självmordsdiskurserna i nutiden, med historiska rötter i medicinens framväxt under 1800-talets, som han menar dominerar det nutida samtalandet om självmord och har universaliserande anspråk.¹² Om denna uppsats öppnar för en kritisk blick på nutida försök att utsäga sanningar om människan, och då i synnerhet människan som tar sitt liv, har ett viktigare syfte uppnåtts. Uppsatsens perspektiv, som fokuserar politiken i självmordsberättandet, hoppas jag är särskilt fruktbart för en sådan kritisk reflektion över de levandes anspråk på vetande om de döda. Jag vill påvisa hur självmordsskildringarna samt den direkt och indirekta ideologiska kampen om självmordets tolkning främjar inte bara vissa ideologiska perspektiv på människa, liv och samhälle utan också i förlängningen dess olika versioner av samhällets önskvärda, framtida utformning. Till detta kommer jag återkomma i uppsatsens epilög.

1.3 Tidigare forskning

Uppsatsen tar plats i den självmordshistoriska forskningen, vilken kan delas in i två huvudsakliga traditioner. Den första är studier där självmordsstatistik har en viktig roll och fokus ligger på att *förklara* varför människor i olika tider tar sina liv.¹³ Den andra är studier där fokus på olika sätt ligger på att studera hur självmord tillskrivs mening kulturellt, och det är där denna undersökning tar plats.¹⁴

¹¹ Kristian Petrov, ”Döden i livet och livet i döden. Förutsättningar för en befolkningsinriktad suicidprevention i ett idéhistoriskt perspektiv”, Forskningsrapport skriven på uppdrag av Västra Götalandsregionen, 2010, <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:844730/FULLTEXT01.pdf> [hämtad 2020-05-24], s. 6.

¹² Ian Marsh, ”The Uses of History in the Unmaking of Modern Suicide”, *Journal of Social History* 46:3 (2013), s. 744–756, särskilt s. 753.

¹³ Etiketten ”historisk Durkheimism” har föreslagits, efter den franske sociologpionjären Émile Durkheim. Victor Bailey, ”*This rash act*”. *Suicide Across the Life Cycle in the Victorian City* (Stanford: Stanford University Press, 1998), s. 3–4; citat på s. 26. Baileys verk placerar jag, trots att han själv ser sig som en medlare, i första kategorin. Ett annat exempel är Marzio Barbagli, *Farewell to the World: a History of Suicide* (Cambridge: Polity press, 2015). För exempel på svensk självmordshistorisk forskning i första kategorin, se exempelvis Johan Söderberg, *Civilisering, marknad och våld i Sverige 1750–1870. En regional analys* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1993); Arne Jansson, ”Mörda för att dö”, i *Människovärdet och makten*, red. Arne Jarrick & Johan Söderberg (Stockholm: Stockholmia, 1994).

¹⁴ I statsvetenskaplig idéanalys skiljer man traditionellt på en funktionellt-förklarande ansats och en förståendee-innehållsinriktad ansats. Mats Lindbergs metodkapitel i idéanalys, ”Qualitative Analysis of Ideas and Ideological Content”, i *Analyzing Text and Discourse: Eight Approaches for the Social Sciences*, red. Kristina Boréus & Göran Bergström (London: Sage Publications, 2017), s. 94.

En framträdande forskningsdiskussion har berört frågan om rimligheten, och relevansen, av ett makrohistoriskt liberaliserings-, sekulariserings- och neutraliseringsnarrativ som i en ”Whig interpretation of history”. I det narrativet är den tidigmoderna perioden en ”vattendelare” då ”det moderna självmordet” såg dagens ljus. Från att ha varit ett fruktansvärt brott och en oförlåtlig synd som följde på demoniska frestelser blev självmordet i moderniteten avkriminaliserat och medikaliserat, ett beklagligt men inte skamfyllt resultat av förändringar i livsödet eller av fysisk eller psykisk bräcklighet som snarast väcker empati.¹⁵ Narrativet bygger dock, vilket forskning om den tidigmoderna perioden visat, på den felaktiga föreställningen om en brutal dåtid. I verkligheten skilde sig dock dåtida rättspraxis från lagens bokstav. Förutom att galenskap var en definitiv anledning till att straff inte skulle utfärdas (den åtalade förklarades otillräknelig och utan ansvar), tog rättsskipningen också hänsyn till en rad andra omständigheter såsom den tilltalades kön, ålder, ekonomisk och social ställning, rykte och fromhet.¹⁶

Rörande pressens roll i självmordets historia, så hävdas i ett av liberaliseringsperspektivets standardverk att framväxten av den periodiska pressen i Storbritannien under 1700-talet med dess neutrala, sekulära och sympatiserande nyhetsrapportering om självmord bidrog till självmordets allmänna neutralisering och sekularisering.¹⁷ Gentemot detta menar nyare forskning att den framväxande pressens rapportering innebar ett utpekande (om än av nytt slag) av självmördaren, innebärande att självmord fortsatte konstrueras som en *avvikande* död.¹⁸ Till detta kom att rapporteringen inte var neutral och ”objektiv”: den var inte lika för

¹⁵ Se t.ex. Jeffrey R. Watt, ”Introduction”, i *From sin to insanity. Suicide in Early Modern Europe* (New York: Cornell University Press, 2004), red. Jeffrey R. Watt, s. 2. Representerar för liberaliseringsnarrativet i svensk historiografi är Ann-Sofie Ohlander, Ohlander 1986, samt Arne Jarrick, *Kärlekens makt och tårar. En evig historia* (Stockholm: Atlantis, 1997), se särskilt s. 202, samt *Hamlets fråga. En svensk självmordshistoria* (Stockholm: Norstedts, 2000), se särskilt s. 107.

¹⁶ Riika Miettinen, *Suicide, Law, and Community in Early Modern Sweden* (London: Palgrave Macmillan, 2019), kap. 5, s. 257–327. De som ursprungligen gav sig i kast med narrativet, i kritik mot framförallt Arne Jarrick, var Birgitta Odén, Bodil E.B. Persson & Maria Werner, *Den frivilliga döden. Samhällets hantering av självmord i historiskt perspektiv* (Stockholm: Cura, 1998); Birgitta Odén, *Leda vid livet. Fyra mikrohistoriska essäer om självmordets historia* (Lund: Historiska media, 1998), se särskilt s. 77–79, 86–89. Detta skillnadsgörande, hänsynstagande till omständigheter samt den empati som kunde visas kom särskilt till uttryck i de sekundärrättegångar ett självmord kunde ge upphov till, innebärande rannsaking och dömande av de som rätten ansåg ha drivit självmördaren i döden, s. 170–171. Se också Birgitta Odén, ”Livsleda i ärans och vidskepelsens tid”, i *Humanistisk suicidprevention*, red. Jan Beskow och Arne Jarrick (Stockholm: Forskningsrådsnämnden, 2000), s. 22.

¹⁷ Michael MacDonald & Terence R. Murphy, *Sleepless Souls. Suicide in Early Modern England* (Oxford: Oxford University Press, 1990), s. 302–330.

¹⁸ R.A. Houston, *Punishing the Dead?: Suicide, Lordship and Community in Britain, 1500-1830* (Oxford Scholarship Online, 2010). För den mer allmänna kritiken av sekulariseringsnarrativet, se kapitel 6: ”The Secularization of Suicide?”, och diskussionen om pressens roll, kapitel 7: ”Newspapers and Public Opinion: Neutralizing Suicide?”. Om att rapporteringen konstruerade den döde som avvikande, se s. 359.

alla utan vem som visades sympati hade klara gränser, och rapporteringen innebar formerandet av över- och medelklassens identitet och gemensamma moraliska normer.¹⁹

Den mer allmänna slutsats som kan dras ur dessa nyare forskningsresultat om den tidigmoderna perioden är att det i tolkningarna av självmord gjordes skillnad mellan självmord och självmord, självmördare och självmördare. Från den utgångspunkten är det inte så intressant att försöka skapa långsiktiga narrativ. Verkligheten själv är mer passande för en idiografisk ansats som jag gör i denna uppsats. Annorlunda uttryckt är det mer fruktbart att studera hur aktörer i den synkrona debattsituationen beskriver och bedömer enskilda självmördare och låta det bli ett empiriskt resultat vilka kulturella och ideologiska bedömningar av självmordet som görs, och vilken ideologisk kamp som uppträder.

Om man flyttar sig till min egen undersökningsperiod är det tveksamt att tala om en generell sekularisering av attityder rörande självmord under 1800-talets senare decennium, i alla fall om man med det inbegriper att självmordet kom att behandlas som en moraliskt neutral handling. Olive Anderson studerar i klassikern *Suicide in Victorian and Edwardian England* från 1987 attityder till självmord under den viktorianska epoken och menar att även om den dominerande tonen i såväl press som litteratur och konst var sentimental medkänsla, som enligt Anderson rymde en slags radikalitet gentemot ”traditionella attityder” så hade desamma inte försvunnit utan modifierats. Självmordet var en moraliskt laddad handling och uppfattades på ett generellt plan som ett slags synd.²⁰ Flera forskare understryker kontinuitet och att äldre, kristna föreställningar om dygd, moral och självmord levde kvar i hybridiserade former, och fortsatte på så vis strukturera samtalen om självmord.²¹ I en kort artikel från 2010 diskuterar Ian Miller självmordsskildringar av personer ur arbetarklassen i pressen i en del av England under perioden 1870–1919.²² Miller understryker hur det, även så långt fram i tiden, inte går att finna ett entydigt grundmönster där kristna fördömanden står mot sekulära, toleranta, tolkningar.²³ Istället var det kulturella föreställningar om den dödes respektabilitet,

¹⁹ Houston 2010, s. 326.

²⁰ Olive Anderson, *Suicide in Victorian and Edwardian England* (Oxford: Oxford University Press, 1987), se kapitel 6 om attityder, s. 191–259. Det Anderson kallar ”traditionella” synsätt hade inte försvunnit utan endast modifierats, och ”suicide was everywhere reckoned a sin”, Anderson (1987), s. 241.

²¹ Susan K. Morrissey understryker att metaforer om ”sequence and displacement” skymmer en komplex verklighet som bättre fångas i metaforer såsom ”conversion and translation, [that] evoke affinities within transformations”, Morrissey 2006, s. 7–8. Jmf. Houston 2010, som använder sig av begreppet ”hybridization”, s. 287.

²² Ian Miller, ”Representations of suicide in urban North-West England c. 1870–1910: The formative role of respectability, class, gender and morality”, *Mortality*, 15:3 (2010), s. 191–204.

²³ ”The hostility or sympathy accorded to such deaths was dependent upon a wide range of factors that do not sit easily with either paradigm.” Miller 2010, s. 202.

det vill säga dennes karaktär och lämpliga, anständiga och moraliska livsföring, samt om dennes könstillhörighet, som huvudsakligen informerade skildringarna. De avgjorde också vad som i pressen skildrades som ett ”bra” respektive ”dåligt” självmord.²⁴ Som jag skrev ovan om det tidigmoderna sammanhanget, var det alltså också nu skillnad på självmord och självmord, på självmördare och självmördare.

En studie av det ryska sammanhanget är Susan K. Morrisseys *Suicide and the Body Politic in Imperial Russia* från 2006. Den handlar om självmordets kulturhistoria i Ryssland med tyngdpunkten på andra halvan av 1800-talet. Självmordet fick, hävdar Morrissey, symbolisk signifikans inom striderna om hur samhället skulle utformas. Den ena av två typiska tolkningsvägar kom från konservativt högerhåll. Enligt den var självmordet en tidstypisk egoistisk handling som tillhörde ”det nya”, moderna samhället och bäst avhjälpes med den ”naturliga” patriarkala familjens återinförande och genom motstånd mot sekulariseringstendenser. Den andra tolkningsvägen kom från progressivt vänsterhåll, där konstruerades självmord i det förstockade tsarsamhället med dess patriarkala institutioner som en individens frihetshandling gentemot godtycklig despotism i familjen, skolan och från statens sida, och som således bäst avhjälpes i och med sociala reformer i demokratiserande riktning.²⁵ Tvärsigenom skilda diskurser och tvärsöver det politiska spektrumet återfanns dock ett gemensamt obehag inför den stegrande självmordssiffran. Oavsett vilket recept man förespråkade menade röster från hela det politiska spektrumet att självmorden vittnade om en ny slags människa som uppvisade aldrig tidigare skådade nivåer av lättstötthet, stolthet och egoism.²⁶ Morrissey visar alltså hur självmord kunde tolkas olika beroende på ideologisk inriktning, och bli till stridsfält för en vidare ideologisk kamp. Samtidigt pekar Morrissey på överlappningar, en sorts värdegemenskap som framkommer i skilda ideologiska strömningar. Morrisseys perspektiv och resultat utgör en viktig utgångspunkt i denna uppsats. Nedan kommer det framgå att detta perspektiv också förstärks av Anders Ekströms forskning. Min egen undersökning ska försöka påvisa hur detta ideologiska berättande kunde gestalta sig i den svenska pressen vid samma tid.

Den viktigaste tidigare forskningen, både teoretiskt och vad gäller empirisk inriktning, är den svenske idéhistorikern Anders Ekström och *Dödens exempel. Självmordstolkningar i svenskt*

²⁴ Miller 2010, s. 192.

²⁵ Morrissey 2006, s. 239–253.

²⁶ Morrissey 2006, s. 269.

1800-tal genom berättelsen om Otto Landgren från år 2000.²⁷ Resultaten känns i mångt och mycket igen från Morrissey. Ekström skildrar den helt dominerande tolkningsvägen där självmorden uppfattades en följd av en negativ, ”modern” kulturutveckling innebärande vissa traditionella sociala relationers och institutioners sönderfall, politisk radikalitet, irreligiositet, individualism och materialism.²⁸ Eftersom Ekström är idéhistoriker är den centrala poängen att självmord blev en avgörande aspekt av konstruktionen av begreppet det ”moderna”.²⁹ Begreppet konnoterade i dessa sammanhang, till skillnad från de positiva konnotationer ordet senare ofta fått, något patologiskt. Det användes kritiskt och blev till en samlande kategori för det onormala och onaturliga.³⁰ Likt Morrissey identifierar Ekström också en alternativ tolkningsväg, som dock var mycket mer ovanligt förekommande i dåtiden. I viss skönlitteratur kunde självmord beskrivas och användas som en symbol för hur den enskilda människan gick under i konfrontationen med det traditionella samhällets tröghet – dess konventioner, hierarkier, trossystem och sociala koder. Men också som ett uttryck för motståndet mot dessa.³¹ Den centrala, teoretiska tesen hos Ekström som tjänar som utgångspunkt i denna uppsats (mer om det nedan i teoriavsnittet) är att självmordsberättelser, inklusive pressens rapportering om självmord, fungerade som illustrativa *exempel* i en kritik av samhället och samhällsutvecklingen i stort eller specifika intellektuella och politiska strömningar.³²

Ekström undersöker flera olika samtalsfora. Den svenska dagspressen berörs men ingen större empirisk undersökning görs, och exempelvis undersöker inte Ekström närmare skillnader i skildringen av kvinnor och män i tidningsrapporteringen.³³ Denna uppsats kan ses som en fortsättning och fördjupning av Ekströms undersökning. Fler verk från forskningen om självmordets kulturhistoria kommer att refereras under undersökningens gång.

1.4 Teoretiska utgångspunkter

1.4.1 Förhandlingen om självmordets mening som ideologisk kamp

Hur och av vem självmördarens svårgripbara gestalt, på en gång både förövare och offer, skall

²⁷ Ekström 2000a, s. 237. Forskningsresultaten finns också publicerade i två delstudier: Anders Ekström, ”Om mikro- och makronivåer i självmordets historia”, i *Humanistisk suicidprevention* (Stockholm: Forskningsrådsnämnden, 2000b) samt Anders Ekström, ”Självmordet som kulturkritik”, i *Självmordsbeteende som språk* (Stockholm: Forskningsrådsnämnden, 1999).

²⁸ Ekström 1999, s. 151, 160.

²⁹ Ekström 2000a, s. 17, 259–260.

³⁰ Ekström 2000a, s. 260.

³¹ Ekström 2000a, s. 256.

³² Ekström 2000a, s. 14; Ekström 2000b, s. 67.

³³ Ekström 2000a, kapitlet om pressen heter ”Självmord som nyhet och smitta”, s. 223–238.

tolkas, bedömas och hanteras har varit en pågående förhandling i västerlandet i åtminstone ett par tusen år. Genomgående i självmordets historia är just *att* det uppfattas som, med Ekströms ord, ”en död som måste tolkas och förklaras” och som sådan en ”avvikande död”.³⁴ Det ”oavvisliga meningskravet” och tolkningsarbetet det föder står i en spänningsfull relation till självmordets ”grundläggande otillgänglighet”.³⁵ Det finns ingen objektiv, given och slutgiltig sanning. Vilka kausalsamband som skall uppställas, vilken berättelse som skall berättas, är en öppen fråga med potentiellt oändliga svar.

Uppsatsens grundläggande utgångspunkt är att tolkningsverksamheten av självmord är ett slags ”förhandlingsspel” där olika aktörer utifrån olika positioner ger sina tolkningar.³⁶ Självmordet och självmördaren – handlingen och den fysiska såväl som symboliska kroppen – är i det perspektivet skådeplats för etablerandet och bestridandet av olika auktoriteter och för en förhandling om kulturella normer.³⁷ Tolkningen är mer eller mindre medvetet *ideologisk* på så vis att den uttrycker föreställningar om vad som är sant och gott. Med ideologi menas en sammansättning av idéer, uppfattningar och värderingar, som är handlingsorienterande och handlingsmotiverande, det vill säga mynnar ut i föreställningar om hur samhället bör ordnas.³⁸

Varje utsaga om ett självmord är, oavsett utsägarens syfte eller medvetenhet, en i vid mening *politisk* handling eftersom den återverkar på samhällssynen hos den som tar del av tolkningen och därmed indirekt på samhällets utformning.³⁹ Berättande om självmord behandlas därmed i denna uppsats som en underavdelning till det idéhistorikern Michael Azar kallar *dödspolitik*, ”de sätt på vilka de levande begagnar sig av de redan döda” när de administrerar minnet av dem.⁴⁰

³⁴ Ekström 2000a, s. 12. Om självmordet som hermeneutisk uppgift för de överlevande och likets transformation till narrativ, se också Elisabeth Bronfen, *Over her dead body. Death, femininity and the aesthetic* (Manchester: Manchester University Press, 1992), s. 152. Michael Macdonald talar om ”självmordets hermeneutik” och menar att rättegången och begravningen i det tidigmoderna samhället är att betrakta som just offentliga tolkningsritualer där domen var samhällets kollektiva ’läsning’ av den fysiska händelsen. MacDonald & Murphy 1990), s. 128, 219–257.

³⁵ Ekström (2000a), s. 12; 15. Temat om otillgänglighet är återkommande i litteraturen, se t.ex. underrubriken ”Seeking the inaccessible”, John C. Weaver, *A Sadly Troubled History. The meanings of Suicide in the Modern Age* (Montreal & Kingston: McGill-Queen’s University Press, 2009), s. 4. Se också underrubriken hos Miettinen, 2019, s. 258: ”Making Sense of The Incomprehensible”.

³⁶ Benämningen ”förhandlingsspel” kommer från Petrov 2010, s. 5.

³⁷ Om auktoriteter, se Morrissey 2006, s. 8; om kulturella normer se Bronfen 1992, s. 181.

³⁸ Lindberg 2017, s. 87–88.

³⁹ Om ideologiskt innehåll som bestående som antaganden om verkligheten samt värden (det vill säga vad som är sant och gott), se Mats Lindbergs metodkapitel i idéanalys i Lindberg 2017, s. 86–121, särskilt s. 88, 91–93.

⁴⁰ Michael Azar, *Den ädla döden. Blodets politik och martyrens minne* (Stockholm: Leopard förlag, 2013), s. 79.

1.4.2 Den ideologiska självmordsberättelsen

Undersökningen syftar, alltså, inte till att försöka skapa kunskap om de verkliga människor av kött och blod som tog sina liv. Jag fokuserar helt på texterna i tidningarnas spalter och de *representationer* av självmord som figurerade där. De undersökta texterna ser jag som en social praktik där en textuell verklighet upprättades och självmördaren *konstruerades*. Texterna speglade, men framförallt så återverkade dem på verkligheten utanför den.⁴¹ De var kommunikativa handlingar som fick sin mening i en viss historisk kontext där de också grep in och *gjorde* någonting.⁴²

I brödtexten använder jag istället för ”representationer” mer vardagsnära ord som ”framställningar” eller ”skildringar”, och i synnerhet ”berättelser”. Ordet ”berättelser” är analytiskt viktigt. Representationerna var nämligen just det, berättelser: sekventiella narrativ med början, mitt och slut, och det i enlighet med specifika logiker. Som Ekström poängterat så var det ”i berättelsens form [som] självmordet [blev] begripligt” genom att den etablerade en ”ordning i händelseförloppet”, och gav ”mening, form och sammanhang” åt det inträffade. Genom hur berättelsen var strukturerad skedde ”både en tillförsel och ett avskiljande av mening”.⁴³

Självmordsberättelserna fungerade som illustrativa *exempel*, som Ekström fruktbart påpekar. De tog påfallande ofta formen av ett slags *moralitet*, det vill säga en sedelärande berättelse där religiösa, moraliska och politiska lärdomar förmedlas genom en typiserad figurer.⁴⁴ I berättelser om ”förvillade varelsers” livsresor ”utför”; ”förfelade” livsföringar som ledde i döden, blev enskilda självmord i notisens form till lärostycken över vad det goda, rätta och önskvärda livet bestod i genom varnande skildringar av dess motsats, det dåliga livet.⁴⁵ De var

⁴¹ Medierna ”representerar världen och de är med om att konstruera den”, Jan Ekecrantz & Tom Olsson, *Det redigerade samhället. Om journalistikens, begravningsmaktens och det informerade förnufts historia* (Stockholm: Carlssons, 1994), s. 32

⁴² Här är jag inspirerad av den talhandlingsteoretiskt influerade traditionen förknippad med Quentin Skinner, se exempelvis hans *Visions of Politics. Volume 1: Regarding Method* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), s. 103–127. Begreppet ”kommunikativ handling” går tillbaka på social teori och dess viktigaste grundläggare sociologen Max Weber. Se Mats Lindberg, ”The VDP-triad in ideational analysis. Toward a general theory of ideological thought content”. Part II”, i *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 2018:3–4, s. 438–440. Max Weber formulerade sitt projekt *Förståelsesociologi*, eller en socialvetenskapbaserad på förståelse av sociala handlingar, i *Ekonomi och Samhälle: Förståendesociologins grunder 1: Sociologiska begrepp och definitioner: Ekonomi, samhällsordning och grupper*, (Lund: Argos, 1983), 3–21.

⁴³ Ekström 2000b, s. 68.

⁴⁴ Ekström 2000a, s. 14.

⁴⁵ ”Förvillad”, ”resa utför”: ”Ett självmord”, DN 1878-02-16. Självmordsnotiser kunde rubriceras ”Ett förfeladt lif” och då visste läsaren direkt att ett den handlade om ett självmord: ”Ett förfeladt lif”, DN 1881-09-08; ”Ett förfeladt lif”, DN 1883-11-01.

politiskt och/eller moraliskt *föreskrivande* (andra ord skulle kunna vara ”performativa” eller ”normativa”).⁴⁶ Moraliteterna var, vilket kommer framgå under undersökningens gång, mer eller mindre medvetet uttryckligt ideologiska.

1.5 Bakgrund: den ideologiska kampen i 1800-talets ”borgerliga samhälle”

Jag studerar alltså självmordsberättelserna i pressen som ideologiproduktion och ideologisk kamp. Kampen i tidningarna efter 1860 ägde rum inom ramen för vad som i sekundärlitteraturen kallas det *borgerliga samhället*. Med denna benämning avses det nya samhälle som (i Sverige) växte fram under 1800-talets första hälft i takt med adelns minskade makt och medelklassens ökande sociala och ekonomiska betydelse (storbordbrukare, brukspatroner, industriidkare, småföretagare, fria professioner som läkare och advokater, samt författare och kulturpersonligheter i en ”borgerlig offentlighet”). Detta samhälle var politiskt, ekonomiskt och kulturellt dominerat av män (exempelvis var gifta kvinnor omyndiga och hade inte rätt att förfoga över sina egna ekonomiska tillgångar. Till detta kom en rad oskrivna normer för kvinnans sociala roll, vilka jag beskriver nedan). Under århundradets sista decennier ifrågasattes denna ordning alltmer, med flera viktiga resultat såsom ökad tillgång till högre utbildning och så småningom rösträtt.⁴⁷

Det framväxande borgerliga samhället hade i Sverige efter hand konsoliderats med viktiga ekonomiska och politiska reformer, främst under 1840-talet och 1860-talet. Kungamakten hade begränsats principiellt (1809), men Carl Johan utvecklade efter hand en allt mer auktoritär stil i beslutfattande och utnämningar, vilket ledde till omfattande kritik vid särskilt riksdagarna 1828–30 och 1840–1841. Folkskolan inrättades på kungligt initiativ, ackompanjerat av liberala krav (1842), skråtvånget och städernas ekonomiska privilegier avvecklades (1846, 1864), religionsfriheten utvidgades (1856, 1860 och 1873), kommuner inrättades (1862) och ståndsriksdagen avvecklades till en riksdag med två kammare baserad på ”personprincipen” för politisk representation (1866). Denna samhällsutveckling hade ackompanjerats av en tydlig principiell ideologisk och politisk motsättning mellan

⁴⁶ Lindberg beskriver hur deskriptiva utsagor har beskrivande och värderande moment sammanflätade och och därmed som sådana är normativa, Lindberg 2017, s. 104–105.

⁴⁷ Stråth 2012, s. 387; Jens Rydström & David Tjeder, *Kvinnor, män och alla andra. En svensk genushistoria* (Lund: Studentlitteratur, 2009), s. 80–96.

konservatism och liberalism, en motsättning som gick tillbaka till upplysningens och franska revolutionens tid.⁴⁸

Det *liberala* tankegodsets grundläggande idéer var, för att förenkla, föreställningarna om att samhället inte var naturgivet utan var inrättat av människor och kunde ändras av människor (genom reform eller revolution); om individens politiska och ekonomiska friheter och rättigheter; om framsteg och samhällets utvecklingsbarhet; om sambandet mellan marknadsfrihet, teknisk utveckling och välståndsökning; samt om individens politiska och moraliska ansvar för att bidra till det allmänna bästa.⁴⁹

Som svar på de liberala idéerna om samhälle och samhällsomvandling aktualiserades och artikulerades redan vid franska revolutionens tid ett *konservativt*, samhällsbevarande politiskt tänkande. Centralt stod tanken om tradition – det värdefulla var det bestående, vilket hade bevisat sitt värde just genom att det bestått. Politisk och ekonomisk hierarki, samt moraliska auktoriteter, var nödvändiga för att samhället skulle fungera väl och skapa trygghet och välstånd. Konservatismen innebar därmed en kritisk syn på individens jämlikhet och frihet som liberalismen hade proklamerat. Grundsynen var antiindividualistisk till förmån för kollektivet-samhället, som uppfattades som en organisk helhet vars ordning var inrättad av Gud i hans plan för skapelsen. Individer var av naturen olika, av olika värde för samhället, och hade därmed olika plikter och roller. I gengäld skulle kollektivet-samhället iscensättas så att det tog ett faderligt ansvar för individen. Industrisamhället och det ”moderna”, borgerliga samhället sågs också som moraliskt nedrivande eftersom individen blev frikopplad från organiska samhällsband och traditionella hierarkier, inte minst fadersmakten och kyrkans auktoritet. Denna samhällsutveckling medförde alltså moralens upplösning och individernas ensamhet och utsatthet, det var det genomgående argument som konservatismen riktade mot det moderna samhället. I det konservativa tankegodset fanns också, främst inledningsvis, ett starkt motstånd mot industrisamhället med dess åtföljande naturförstörelse, urbanisering, penningekonomi och kapitalism, ett motstånd som successivt försvagades mot slutet av 1800-talets och början av 1900-talet.⁵⁰

⁴⁸ Magnusson, 1997, s. 259. Ingvar Andersson, *Sveriges historia* (Stockholm: Natur och kultur, 1964) s. 337–349. Om den borgerliga offentlighetens framväxt, se Arne Melberg, *Realitet och utopi. Utkast till en dialektisk förståelse av litteraturens roll i det borgerliga samhällets genombrott* (Stockholm: Rabén och Sjögren, 1978), s. 42–52.

⁴⁹ Nilsson 2010, s. 7–38.

⁵⁰ Nils Elvander, *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865-1922* (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1961), s. 9–15.

Den ideologiska kampen i tidningarna ägde samtidigt också rum inom ramen för det som i sekundärlitteraturen kallas för den *borgerliga kulturen* som växte fram i och med medelklassens allt mer framskjutna ställning. Den innebar en uppslutning kring gemensamma värden samt kring normer och konventioner om en respektabel livsstil, passande för det nya samhället. Det var denna nya, moraliska livsföring som skulle skapa distinktion både gentemot den obildade underklassen och den gamla, förslappade överklassen och den jordägande adeln.⁵¹ Den borgerliga kulturen kan som sådan inte på ett enkelt sätt klassificeras politiskt-ideologiskt som entydigt liberal. Som alla bestående mönster i samhälle och idévärld var den en idémässig blandning av olika komponenter, där också den protestantiska statskyrkans idétradition spelade stor roll. Det rörde sig om ett komplext system av värderingar, ideal och uppförandenormer vars kärna var de traditionella västerländska dygderna sedan antiken som också den traditionella aristokratin omfattade. Där stod måttlighet, självbehärskning, strävsamhet och pliktrogenhet i centrum. Dessa dygder hade ju också predikats sedan länge inom den kristna traditionen, senast artikulert av Martin Luther. Nu återkom de på ett nytt sätt, blandad med den nya tidens borgerliga drag av framgång och framstegstro. Ett centralt mål var att bli en respektabel människa, och som sådan befinna sig i toppen av en tänkt moralisk utvecklingstrappa av fortgående civilisering.⁵²

Dygden skulle komma till uttryck i kroppslig disciplin såsom regelbundna vanor, god hygien, sexuell återhållsamhet och allmän sedlighet.⁵³ Det respektabla livet var ett traditionellt äktenskap och ett välreglerat, harmoniskt hem- och familjeliv. En bärande tanke var att könen var komplementära. Man och kvinna uppfattades ha skilda naturer och uppgifter, återigen ett arv från antiken och Aristoteles. Kvinnan sågs som passiv känslövarelse vars plats var i hemmet i rollen som maka och moder. Den aktive förnuftsvarelsen mannens plats var både hemmet såväl och världen utanför. Både hans roll som make och far och hans roll i yrkes- och föreningsliv definierade vem han var.⁵⁴ Denna borgerliga kultur var likartad runtom i Europa.

⁵¹ Nilsson 2010, s. 10.

⁵² En klassiker om den borgerliga kulturen i det specifikt svenska sammanhanget är Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Den kultiverade människan* (Malmö: Gleerups, 1979). För framställningar av den borgerliga kulturen och dess moralsystem mer allmänt, se Jerrold Seigel, *Modernity and Bourgeois Life: society, politics, and culture in England, France and Germany since 1750* (Cambridge: Cambridge University Press 2012), s. 337–34. Se också Mary Poovey, *Uneven developments: the ideological work of gender in mid-Victorian England* (Chicago: University of Chicago Press, 1988), s. 11; Claes Ekenstam, *Kroppens idéhistoria*, (Hedemora: Gidlunds förlag, 1993), s. 239; Karin Johannisson, *Den mörka kontinenten* (Stockholm: Norstedts, 1994), s. 16.

⁵³ Om borgerlighetens förkroppsligade klassmedvetande, se Johannisson 1994, s. 49. Om föreställningar om gränserna för lämplig sexualitet, se Ekenstam 1993, särskilt kapitel 8, ”Den oscarianska sexualmoralen”, s. 204–243.

⁵⁴ Rydström & Tjeder, 2009, s. 38–57; Johannisson 1994, s. 17.

I Sverige kallades den oskariansk och i Storbritannien viktoriansk (efter kung Oscar II respektive drottning Victoria). Många kommentatorer har pekat på dess förljugenhet och dubbelmoral gällande äktenskaplig trohet och sexualitet, skildrad i skönlitteratur såväl som i historiska arbeten. Den så viktiga respektabiliteten i det offentliga var mest var ett spel för gallerierna, menar kritikerna.⁵⁵

Den ideologiska kampen i tidningarna mellan konservatism och liberalism ägde rum inte bara inom denna borgerliga kultur med dess normsystem, utan kampen handlade också om hur detta skulle tolkas, betonas och utvecklas. Det kulturella normsystemet var nämligen inte ett monolitiskt, stabilt system, utan stod under en ständigt pågående, ofta konfliktfylld, rekonstruktion, omförhandling och idéstrid.⁵⁶ I uppsatsen undersöker jag hur självmordsberättelserna bidrog till och var indragna i denna konstruktion, omförhandling och idéstrid. Men främst vill jag påvisa hur denna kulturella idéstrid i sin tur stod i samklang med och var kopplad till den vidare ideologiska kampen. Självmordsberättelserna blir i sitt fokus på moral och omoral ett redskap eller ett slagfält också för den vidare, samhälleliga ideologiska kampen.

På 1880-talet polariserades det politiska och kulturella samtalet i Sverige in i ett nytt skede som kännetecknades av skarpare brytningar och klarare ideologiska linjer. Observera att de ideologiska beteckningarna till största del ännu inte sammanföll med ”partier” i den mening vi förstår ordet idag (politiska massorganisationer), utan var mer eller mindre fasta grupperingar i riksdagen och dessas sympatisörer i den offentliga debatten. Det var nu terminologin ”höger” och ”vänster” började användas mer allmänt för samhällsbevarande respektive samhällskritiskt liberala positioner. Observera att ”liberal” vid denna tid, till skillnad från dagens svenska situation, betydde att man stod till *vänster* på den politiska vänsterhögerskalan.

⁵⁵ Om borgerlighetens ängsliga sökande efter en egen identitet och upprätthållande av fasader, se den klassiska framställningen av Peter Gay i *The bourgeois experience; Victoria to Freud Vol. 1: Education of the senses* (Oxford: Oxford University Press, 1984). Identitetsångest var själva kärnan i den borgerliga erfarenheten, menar Gay (s. 17). Om kulturen av mothugg mot borgerligt hyckleri, förljugenhet och konventionalism, se s. 409. En av de mest kända och fränaste kritikerna i Sverige var exempelvis August Strindberg, se exempelvis novellsamlingen *Giftas* (Stockholm: Bonniers, 2007).

⁵⁶ Historikern Joan Scott betonar i en klassisk artikel att den viktorianska familjeideologin ständigt var föremål för stora meningsskiljaktigheter. Joan Scott, ”Genus – en användbar kategori i historisk analys”, i *Genushistoria. En historiografisk exposé*, red. Christina Carlsson Wetterberg och Anna Jansdotter, (Lund: Studentlitteratur, 2004), s. 98. Se också Poovey 1988, s. 9; Gay 1984, s. 330.

Bland liberala gjorde sig en ny så kallad socialliberalism sig gällande, som starkare betonade social rättvisa och samhällsreformer i tillskapandet av ett statligt organiserat socialt skyddsnät. Inte minst uttryckte sig röster i den litterära och publicistiska idédebatten i allt skarpare ordalag gentemot den rådande samhällsordningens andliga och materiella grundvalar: religionen, den konventionella moralen, traditionen och auktoritetstron. På det realpolitiska området ägde den uppslitande ”tullstriden” rum mellan konservativa och liberaler, varpå senare ”unionskrisen” följde. Upplösningen av unionen med Norge 1905 var en stor prestigeförlust för den svenska kungamakten, som i en rad konflikter hade fått backa för den norska vänsterfalangen och stortingets krav.

Som svar på de nya moraliska och politiska strömningarna från liberalt och kulturradikalt håll flammade en konservativ motreaktion upp under 1800-talets slut, med nationalistiska, högkyrkliga, kungavänliga och antidemokratiska förtecken. Man ville bekämpa det som uppfattades som samhällsupplösande tendenser. Yttrande- och tryckfrihetsgränsens gränser aktualiserades och i en rad tryckfrihetsåtal. Skärpningar av lagstiftningen om religionsbrott genomfördes i försöket att motverka radikalismen. (Två kända exempel är August Strindbergs åtal för hädelse för novellsamlingen *Giftas* 1884 som slutade i ett frikännande, och Hjalmar Brantings åtal för hädelse 1889 som gav tre månaders fängelse som påföljd.)⁵⁷

Konflikterna mot seklets slut gällde dock inte längre enbart konservatism och liberalism. I det turbulenta 1880-talet växte också *arbetarrörelsen* fram och etablerade en egen press. Den organiserade sig i det första masspartiet i Sverige, Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (SAP), som bildades 1889. Socialdemokratin blev den dominerande socialistiska strömningen i Sverige liksom runt om i Europa. Dess idégodset hade för det första rötter i äldre tiders arbetarorganisering och arbetarkamp. För det andra i Karl Marx’ analyser av det kapitalistiska samhällets omänsklighet och påvisandet av arbetarklassens situation och gemensamma intressen. För det tredje spelade 1800-talets politiska erfarenheter in, främst från Frankrike och England, med det liberala idégodset om utvidgad rösträtt, representationsreform, parlamentariskt styre samt tanke- och trosfrihet. Målet var en allomfattande jämlikhet, och därmed ett ifrågasättande av makt och hierarkier i det gamla klassamhället.⁵⁸

⁵⁷ Elvander 1961, s. 30–37; Claes-Göran Holmberg, Ingemar Oscarsson & Per Rydén, *En svensk presshistoria* (Stockholm: Norstedts, 1983), s. 93.

⁵⁸ Nilsson 2010, s. 35; Knut Bäckström, *Arbetarrörelsen i Sverige I* (Stockholm: Rabén och Sjögren, 1997), s. 99–136; Reidar Larsson, *Politiska ideologier i vår tid*, 6 uppl. (Lund: Studentlitteratur, 1997), s. 51.

1.6 Material

1.6.1 Tidningar och notiser

Källmaterialet är svensk dags- och kvällspress 1860–1900 då det som ibland kallats ”pressrevolutionen” ägde rum som en del av tidens ekonomiska förändringar i riktning mot massproduktion. Antalet tidningar, utgivningsfrekvensen och upplagestorlekarna ökade markant medan priserna sjönk. Förutom mer effektiva och billiga framställningssätt genom nya pressar och papper bidrog också de radikalt förbättrade kommunikationsmöjligheterna i form av tåg och telegraf.⁵⁹

Som medium är tidningar heterogena där texter av olika slag samsas.⁶⁰ Det huvudsakliga materialet är *nyhetsnotiserna*. Notiserna bestod i regel av fetade inledningsord som bildade ett slags rubrik, vilket jag för enkelhetens skull benämner det i undersökningen, vilken indikerade att ett självmord eller självmordsförsök ägt rum. Förutom det rättframma ”Sjelfmord” var exempelvis variationer av ”Förtviflad handling” standard. Vilken som var berättelsens sensmoral och hur läsaren borde känna inför och bedöma självmördaren indikerades eller fastslogs helt och hållet redan i och med rubriksättningen. Det var exempelvis skillnad på ”Ett sorgligt sjelfmord” eller ”Sjelfmord av girighet” och mellan ”Öfvergiven af älskare” och ”Svartsjuk”.⁶¹ Efter rubriken kom i regel uppgifter om namn, yrke, tillvägagångssätt, bostadsadress, efterlevande, samt orsak till handlingen. Längden varierade från ett par rader till något längre och fylligare berättelser liknande dagens nyhetsartiklar.

1.6.2 Källor

Urvalet av källor gjorde jag utifrån tillgänglighet i Kungliga bibliotekets digitala arkiv, upplaga, samt ideologisk spridning.

I uppsatsen används en tidning som kan kategoriseras som liberal, *Dagens Nyheter* (DN). I tidningens spalter benämndes den av medarbetarna som ”frihets”- och ”framstegsvänlig”. Från och med 80-talet ett av de viktigaste vänsterspråkrören. Tidningen såg det som sin ”publicistiska pligt [...] att blotta det usla och ruttna i samhället”.⁶² När den startades 1864 var den Sveriges första ”billighetstidning” och riktade sig till en bred folklig läsekrets. De

⁵⁹ Holmberg, Oscarsson & Rydén 1983, s. 81–88.

⁶⁰ Madeleine Hurd, ”Tidningsgenrer och offentliga riter i 1865 års reformrörelse”, i *1800-talets mediasystem*, red. Jonas Harvard & Patrik Lundell (Stockholm: Kungliga biblioteket, 2010) s.128–133.

⁶¹ ”Sjelfmord af girighet”, DN 1885-06-06; ”Ett sorgligt sjelfmord”, NDA 1889-09-13.

⁶² ”Dömen icke, så varden I icke dömde.” DN 1892-06-18.

huvudsakliga läsarna kom från den lägre medelklassen. Sitt politiska fokus lade tidningen på de ideella och humanitära frågor som dödsstraffets avskaffande samt frihetsfrågor av olika slag såsom religionsfrihet.⁶³ Omkring 1880 var den landets största tidning med en upplaga på omkring 15 000 exemplar, en siffra som ett decennium senare var omkring 25 000 exemplar.⁶⁴

Som den första av två konservativa tidningar används *Post- och Inrikes Tidningar* (PoIT), ett flera hundra år gammal statligt organ vid undersökningsperioden driven av Svenska Akademien under kung Oscar II:s beskydd. Tidningens målgrupp var huvudsakligen huvudstadens myndigheter med dess ämbetsmän. Tidningen hade ett litterärt och kulturellt fokus och var språkrör för den estetiska enhetskultur som var avgörande för kulturlivet under slutet av 1800-talet, där regenten inte bara var garanten utan rentav en av aktörerna. PoIT såg sig som svenska språkets och den goda kulturens beskyddare, slog vakt om ett hierarkiskt samhälle och om invanda seder med avseende på religion, politik och moral.⁶⁵ Dess upplaga var ”obetydlig”, omkring 1500–2000 exemplar, och är således främst intressant av ideologiska skäl.⁶⁶

Den ”stridbart konservativa” *Nya Dagligt Allehanda* (NDA) startades 1859 hade en upplaga på omkring 6–8 000 exemplar. Dess förankring fanns i ämbetsmän- och storföretagarkretsar.⁶⁷ I och med den hade landets konservativa huvudorgan lösgjort sig från bindningar till kung och regering. Tidningen värnade idealet om den upplysta offentligheten – ”omdöme och sanningskärlek”.⁶⁸ Saklig rapportering ställdes mot hur ”framåtskridandets organer” såsom DN depraverade allmänhetens moral genom att mata dem med ”fetstilsrubriker” i sensationalistisk skvallrighet, spänning, groteska kroppsskildringar och känslomässig överdådighet snarare än att förmedla sakliga fakta.⁶⁹ I verkligheten kunde NDA – liksom PoIT – också vara tämligen sensationalistisk inte minst vad gällde självmordsnotiser. Förutom att det sålde lösnummer, så tycks den moraliska illustration som blodiga självmördare utgjorde ha kompenserat för den potentiella skadan att sprida ”osunda” idéer

⁶³ Leif Kihlberg, *Dagens Nyheter och demokratins genombrott* (Stockholm: Bonniers, 1960), s. 24–82.

⁶⁴ Holmberg, Oscarsson och Rydén 1983, s. 85–86.

⁶⁵ *Världens äldsta – Post- och Inrikes Tidningar*, red. Karl-Erik Gustavsson & Per Rydén (Stockholm: Atlantis, 2005), s. 351–391.

⁶⁶ Rydén 1981, s. 29.

⁶⁷ Eric Johannesson, ”Med det nya på väg”, i *Den svenska pressens historia*, red. Karl-Erik Gustavsson & Per Rydén (Stockholm: Ekelids, 2001), s. 138; Holmberg, Oscarsson och Rydén 1983, s. 86–87.

⁶⁸ ”Öfverjägaren Holmblad”, NDA 1869-02-11.

⁶⁹ ”Snack”, NDA 1867-06-15.

och tillhandahålla förebilder för den moraliskt förryckte.⁷⁰ I ekonomiska frågor var tidningen emot frihandel (men för näringsfrihet) och i exempelvis 1880-talets tullfråga som polariserade det politiska samtalet stod tidningen till höger och drev en protektionistisk linje.⁷¹

Bland arbetarrörelsens press använder jag *Social-Demokraten* (SocD) som startades 1885 med säte i Stockholm. 1887 blev Hjalmar Branting, sedermera partiledare, redaktör och dess ställning som den socialistiska arbetarrörelsens organ befastes, varpå den blev officiellt språkrör för det nybildade socialdemokratiska partiet 1889. Den började som varannandagstidning, men utkom från och med 1890 varje dag. Från och med omkring sekelskiftet blev tidningen allt mer lik borgerliga nyhetstidningar, men under undersökningsperioden var den ett renodlat opinionsorgan innebärande att dess spridning huvudsakligen begränsade sig till arbetarrörelsens medlemmar och sympatisörer.⁷²

1.7 Metod

1.7.1 Att samla in och hantera ett överskådligt och oenhetligt material

Tidningar är, som pressforskaren Tom Olsson framhållit, metodiskt sett notoriskt svåra att ha att göra med: ”hur ska man få grepp om ett material som bara genom sin mängd blir överskådligt?”⁷³ Självordsskildringarna i pressen för den undersökta perioden har lokaliserats genom Kungliga bibliotekets tjänst ”Svenska tidningar”, där svensk press gjorts tillgänglig i digitaliserad och sökbar form. Digital sökbarhet är ett fantastiskt historievetenskapligt verktyg men är inte utan potentiella nackdelar. Om man stirrar sig blind på själva sökträffen går man miste om den källförtrogenhet och kontextuella kunskap som det traditionella, manuella ”letandet” ger. I min läsning har jag därför låtit blicken vandra över tidningssidorna samt med ojämna mellanrum läst tidningsnummer i sin helhet. En annan nackdel är att söktjänsten enligt KB är ”bra men inte perfekt” och kan innehålla misstag från digitaliseringsprocessen.⁷⁴ Eventuella små bortfall är dock inte något problem sett till uppsatsens syfte. Mängden träffar har för övrigt varit mer än tillfredsställande. Problemet har

⁷⁰ Om problemet om moralisk uppbygglighet gentemot dess motsats i självmordsrapportering, se L.J. Nicoletti, ”Morbid Topographies: Placing Suicide in Victorian London”, i *A Mighty Mass of Brick and Smoke. Victorian and Edwardian Representations of London* (Amsterdam: Rodopi, 2007), s. 27–28.

⁷¹ Holmberg, Oscarsson och Rydén 1983, s. 90.

⁷² Per Ledin, *Arbetarnes är denna tidning* (Stockholm: Almqvist & Wicksell, 1995), s. 182; Holmberg, Oscarsson och Rydén 1983, s. 95.

⁷³ Tom Olsson, ”Inledning”, i *Nittonhundrafemtiofem. Journalistiken och folkhemmet* (Stockholm: Stockholms universitet, 1995), red. Jan Ekecrantz, Tom Olsson & Kristina Widestedt, s. 13.

⁷⁴ Kungliga bibliotekets lathund för sökningar i Svenska dagstidningar.
<https://feedback.blogg.kb.se/forums/topic/lathundar/> [hämtad 2020-05-24].

snarare varit hur jag skulle kunna bringa ordning i den omfattande mängden (vilket jag återkommer till).

Sökorden jag använde var ”själv mord” och ”självspilling” tillsammans med så kallade modifierande sökoperatörer. De modifierande sökoperatörerna medför att träffarna också innefattar böjningar, avledningar och alternativa stavningar.⁷⁵ En *sökträff* är detsamma som att ett tidningsnummer innehåller ordet. Det innebär att antalet sökträffar under ett år inte säger så mycket om hur många gånger självmord faktiskt omtalades. I ett och samma tidningsnummer – en sökträff – kunde självmord i vissa fall omtalas i en enda notis, i andra fall mer än ett halvt dussin gånger. Man kunde exempelvis i ett enda tidningsnummer möta tre notiser, en statistisk sammanställning, en kommenterande krönika, en följetong och en recension. För att få en någorlunda likartad överblick över tidsperioden och tidningarna klickade jag upp och läste igenom i det närmaste *samtliga sökträffar per år*, ett årsvist antal som varierade mellan sex och 240 stycken. Hur många jag tittat på i slutänden är osäkert, kanske ett par tusen.

Jag förtecknade dem inte alla, liksom jag heller inte företog någon regelrätt kvantitativt ordnande. Förutom att självmordsskildringarna var oregelbundet fördelade mellan år och mellan tidningar var de också oregelbundna och skiftande till själva sin karaktär. Ibland kunde en notis om ett självmordsfall vara ytterst kortfattad och intetsägande. I andra fall kunde den vara lång och full sensationella detaljer samt med framträdande moraliska eller politiska värderingar. I sådana situationer gjorde jag ibland också specialsökningar där jag inkluderade fler och andra sökord (till exempel namnet på personen i fallet som omdiskuteras) och fler modifierande sökoperatörer.

Självordsskildringarna är alltså skiftande och oregelbundet förekommande. Mot bakgrund av det stora och på en gång så enformiga och samtidigt spretiga materialet så var det mycket svårt att finna en väg för hur jag skulle bringa ordning och struktur i källmaterialet. Någon enhetlig och enkel insamlingsmetod relaterat till varje sökträff eller självmordsskildring har alltså inte kunnat följas. För att fullfölja intentionerna i mitt syfte, att urskilja det ideologiska innehållet och den ideologiska kampen i självmordsskildringarna, fick sökandet i stället vara

⁷⁵ Jag har sökt på ”sj?l?m?rd* OR sj?l?spill*”. ”OR” betyder ”och/eller”. Frågetecken innebär att stavningsvariationer kommer med på träfflistan, exempelvis både självmord och självmord (nödvändigt då stavningsförändringar ägde rum under undersökningsperioden). Asterisken (“*”) i slutet av ordet gör att alternativa ändelser visas, såsom ”själv mörda”, ”själv morden”, ”själv mordet” osv.

öppet, mångsidigt och inriktat mot kvalitativ förståelse (mer om detta nedan).

Sammanfattningsvis kan mitt tillvägagångssätt summeras med idéhistorikern Leif Runefelts ord i hans presshistoriska verk *Den magiska spegeln. Kvinnan och varan i pressens annonser 1870–1914* från år 2019: ”delvis systematiskt, delvis intuitivt, delvis slumpmässigt.”⁷⁶

1.7.2 Processen av läsning och tolkning fram mot stilisering och mättnad

Utifrån mitt syfte och forskningsfrågor bestod det textnära arbetet att finna ideologiska mönster i självmordsskildringarna. Det ideologiska var närvarande i vinklingar eller värdeladdade ord. Det krävdes ofta en medveten och systematisk kontextuell läsning och tolkning (mer om detta nedan) för att kunna lyfta fram den inneboende eller ibland bara underförstådda ideologiska tendensen.

Eftersom självmordet var en del av ett bredare kulturellt berättande uppvisade skildringarna av självmord och självmördare kulturella stereotyper, enligt uppslag från tidigare forskning ovan. Man skulle också kunna formulera saken omvänt, utifrån vissa stereotyper kom självmördare och självmord att skildras. Vissa stereotypa skildringar var direkt ideologiska och tillhöriga endast en ideologisk strömning, andra stereotyper användes av flera ideologiska strömningar parallellt, men med olika vinkling och tendens. En första, och viktig, uppgift var alltså att försöka identifiera och beskriva de förekommande kulturella stereotyperna. Det kom efter hand att bli sammanlagt tolv stycken stereotyper som var värda att nämnas och lyftas fram. Dels på grund av att de var de mest vanligt eller tydligt förekommande, men också med hänseende till den särskilda relevans jag bedömer att de hade i den historiska kontexten. De var betydelsefulla projektions- och konfliktytor för i samtiden brännande frågor och berättar därmed något relevant om den historiska epoken. Jag gör alltså ingen inventerande katalog över alla självmordstyper som skulle kunna gå att ställa upp utifrån materialet, vilket är ett potentiellt oändligt antal.

Jag sökte alltså efter mönster och regelbundenheter i ett stort antal självmordsskildringar, vilka som sagt var oregelbundet förekommande och av skiftande längd och tyngd. I detta sökande blev min metod rekonstruerande. Jag har konstruerat det som man med Max Weber skulle kunna kalla idealtyper, eller i mitt fall rekonstruerade, stiliserade stereotyper. En viss stereotyp kunde återfinnas vid skildringen av en stor mängd fall, andra stereotyper användes i

⁷⁶ Leif Runefelt, *Den magiska spegeln. Kvinnan och varan i pressens annonser 1870-1914* (Lund: Nordic Academic Press, 2019), s. 22.

färre fall. Vissa skildringar var dessutom tydliga i sin stereotypa skildring (därav termen *rekonstruerad*), medan andra var otydliga eller endast antydande.

När jag funnit en stereotyp eller ett stereotypt mönster av berättande, använde jag det funna mönstret som hypotes för att söka vidare, för att komplettera eller modifiera det funna mönstret. Stereotypen förtydligades och stiliserades efter hand, i en sorts metod av stegvis tillnärmelse, till dess att en *mättnad* i förståelsen och beskrivningen uppnåts. Mättnaden såg jag framträda när inga nya eller kompletterande element framkom som ändrade stiliseringens utformning och tydlighet. Samma metod av tillnärmelse och mättnad använde jag för att identifiera olika ideologiska ställningstagandena och det ideologiska användandet av stereotyperna.

(Begreppen stilisering, tillnärmelse och mättnad har jag inte funnit i någon metodlitteratur. Jag använder dem för att försöka beskriva det sätt på vilket jag intuitivt forskande och sökande har arbetat.)

1.7.3 Urval och representativitet

Utifrån principen att uppnå *mättnad* i beskrivningen och rekonstruktionen av både stiliserade stereotyper och ideologiska ställningstaganden, har ett fåtal av de viktigaste sökträffarna blivit huvudsakligen använda som illustrationer eller belegg. Vissa skildringar har blivit mer centrala och primära, både för förståelsen och framställningen av respektive stereotyp eller ideologi. Andra skildringar får spela en mer sekundär eller underordnad roll. Kanske är dessa otydliga som sådana, kanske är de bara diffust tillhöriga eller stödjande en viss stereotyp. Om som nämnts ovan är ju vissa skildringar intetsägande i dessa avseenden. Det urval av skildringar som ligger till grund för respektive stereotyper eller ideologier är alltså inte statistiskt representativt eller reliabelt vad gäller omfång eller antal. Redan Herbert Tingsten försvarade ett kvalitativt arbetssätt 1944 med formuleringen att ”absolut fullständighet [...] sällan är möjlig utan ett oproportionerligt arbete”.⁷⁷ Han kunde ha tillagt att det i vissa fall inte heller är relevant. Mitt urval äger enligt min mening en tillfredsställande hermeneutisk och historiografisk giltighet (validitet) *givet mitt syfte*, att undersöka den *kvalitativa förekomsten* av olika stereotyper och ideologiska ställningstaganden i skildringarna av självmord och självmördare. (Vad detta kan ha för relevans för vidare forskning återkommer jag till nedan.)

⁷⁷ Citerad i Per Rydén, *Allmänningen. Inledande studier i pressvetenskap* (Lund: Lunds universitet, 1991), s. 18.

Forskningstekniskt innebar min metod av en abduktiv hermeneutisk process, det vill säga ett slags samspel mellan deduktiva och induktiva forskningsvägar. Jag läste och läste om mitt material för att få syn på återkommande mönster. Parallellt läste jag sekundärlitteratur som försåg mig med preliminära hypoteser om vad jag skulle kunna finna och vilka vidare frågor som var intressanta att ställa. Sekundärlitteraturen bidrog också med kontextuella omständigheter som gav ledtrådar till skildringarnas samhälleliga och politiska betydelse och hur deras eventuella ideologiska innehåll skulle tolkas och bedömas. Forskningsmässigt och framställningsmässigt kom mitt arbetssätt att likna den metod som idéhistorikern Ronny Ambjörnsson har sammanfattat med orden: ”Att söka fånga kvaliteter har betydelse mer än att ringa in kvantiteter”.⁷⁸

1.7.4 Självordsskildringarnas kontext

Kontexten, det vill säga självordsskildringarnas sammanhang och omgivning, är inte bara relevant i forskningsprocessens tolkningar, den är närvarande också i framställningen. Kontexten kan indelas i två nivåer, där den första är textuell och består i omkringliggande skildringar. Den andra är den vidare kulturella, sociala och politiska verklighet som texterna är inbäddade i och relaterar sig till. Denna andra nivå består av de existerande institutionerna och kulturella konventionerna i samhället, och de pågående politiska processer och handlingar som syftar till att bevara eller förändra dem.

Konkret och metodiskt svarar i denna uppsats kontextens två nivåer mot två olika typer av material. På den första nivån, den textuella, återfinns källmaterialet som sådant, varje självordsskildring utgör kontext till varje annan självordsskildring. Den textuella nivån består därutöver också av kringliggande texter av annat slag. Dels texter i de undersökta tidningarna, vilka jag använder flitigt i min framställning. Dels också andra kulturella verk från tidsperioden i skönlitteratur, vetenskap och konst (som jag här betraktar utifrån dess argumenterande budskap). Dessa får jag tillgång till utifrån sekundärlitteratur. Kontextens andra nivå är de sociala och politiska institutionerna, aktörerna och processerna. Den har jag också tillgång till, och skriver fram, utifrån sekundärlitteraturen.⁷⁹

⁷⁸ Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhälle 1880-1930*, 4 uppl. (Stockholm: Carlsson, 2017), s. 36.

⁷⁹ För detta perspektiv på kontextbegreppet, se Mattias Dahlkvist, *The politics of Islam, non-violence, and peace: the thought of Maulana Wahiduddin Khan in context* (Umeå: Umeå universitet, 2019), s. 107–117.

Arbetet att identifiera relevanta kontexter har inga självklara regler, den brittiska lingvisten Roger Fowler menar att forskarens enda resurser är bildning, intuition och erfarenhet.⁸⁰ Vidare finns inga givna kontexter som uppenbarar sig materiellt och empiriskt ”av sig själva”. Själva indelningen av kontexten i två nivåer – källmässigt textmaterial och samhällelig omgivning – är därför naturligtvis även den en *analytisk indelning* som forskaren konstruerar. Min tolkning av de undersökta texterna består av att jag i tolkningsprocessen har använt *vissa* aspekter i de två kontextuella dimensionerna.⁸¹ En första kontextualisering är redan gjord ovan i bakgrundsavsnittet ”Den ideologiska kampen i det ’borgerliga samhället’”, och fler kommer att komma fram successivt under framställningens gång. Jag har *valt ut* dessa kontextuella aspekter, hävdande att just de är relevanta för att urskilja innebörden och betydelsen i respektive självmordsskildring. Det är alltså ett *urval* av kontextuella aspekter, ett urval av textuella teman respektive institutionella omgivningsfaktorer, som jag använder.⁸² Detta urval är naturligtvis källmässigt hänvisat till, men det utgör ändå ett urval som är framsprunget ur den intuitiva tolkningsprocessen. Därefter blir det ju mer systematiskt argumenterat i framställningen. Därtill kommer samstämmighet med den allmänna bilden i sekundärlitteratur och tidigare forskning.

1.7.5 De tolv stereotyperna

När jag läste och läste om materialet fann jag som sagt mönster i textmassorna, och jag kunde skapa tolv olika självmordsstereotyper. De strukturerar och får varsitt kapitel i framställningen, vilken alltså är tematisk och inte kronologiskt upplagd.⁸³ I undersökningsperiodens kultur var tanken om olika människotyper mycket utbredd inom ramarna för en mer generell kategoriseringslusta, så valet att strukturera materialet i

⁸⁰ Roger Fowler citeras i *Nittonhundrafemtiofem. Journalistiken och folkhemmet* (Stockholm: Stockholms universitet, 1995), red. Jan Ekecrantz, Tom Olsson & Kristina Widestedt, s. 13.

⁸¹ För en diskussion om historikern och val av forskningsobjekt och kontext, se Peter Josephson & Frans Lundgren, *Historia som kunskapsform* (Lund: Studentlitteratur, 2014) s. 34–36

⁸² Ett liknande synsätt har Helena Tolvhed: ”historiska analyser [kan] inte göra anspråk på att ta hänsyn till ’allt’ och historiska kontexter inte betraktas som givna eller självklara bakgrunder som ’bara finns där’. Det historiska sammanhanget har i denna studie avgränsats dels utifrån de teman som framträder i materialet, dels utifrån de teoretiska och analytiska ingångarna. På så sätt har jag identifierat de kontexter som är relevanta för att, utifrån mina frågeställningar, förstå källmaterialet.” Helena Tolvhed, *Nationen på spel. Kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1848-1972* (Umeå: Bokförlaget h:ström, 2008), s. 55.

⁸³ Uppläggningsen inspirerades av Miranda Gills undersökning av excentricitet i 1800-talets Paris, där hon strukturerar uppläggningsen i ”social types [in the cultural imagination]” Miranda Gill, *Eccentricity and the Cultural Imagination in Nineteenth-Century Paris* (Oxford: Oxford University Press, 2009), för ”social types” se särskilt s. 246. På s. 8 talar Gill om en uppsättning ”reassuring stereotypes” som fungerade begripliggörande och bemästrande av det som upplevdes som förbryllande, svårtolkat och till och med hotfullt beteende.

stereotyper speglar alltså den dåtida kulturella verkligheten.⁸⁴ Materialets beskaffenhet gör att stereotyperna är av lite olika slag och befinner sig på olika abstraktionsnivå, som jag skrev ovan är vissa självmordsframställningar tydliga i sin stereotypa skildring medan andra var otydliga eller endast antydande.

Stereotyperna behandlar jag som stridsfält för en idémässig, språklig kamp. Idétriden sker alltså inom ramarna för, och genom, stereotyperna. ”Kamp”- och ”strids”-metaforerna som jag använder kan ge intrycket att det alltid handlade om uttryckliga och medvetna intervenerande debattinlägg genom berättelser om självmördare. Oftast var detta inte fallet. I stor utsträckning handlade det om slentrianmässig reproduktion av befintliga, stereotypa självmordsberättelser. En mycket konkret bakgrundsfaktor till detta har att göra med tidningarnas funktionssätt vid denna tid, de var ett slags ”korrespondensinstitut” som sammanfogade, förmedlade och omarbetade ”informationer” i form av telegrafmeddelanden och notiser i andra tidningar.⁸⁵ Det var med andra ord alltså långt ifrån vattentäta skott mellan olika tidningar. Detta innebär dock inte att notiser alltid återpublicerades utan några medvetna ideologiska hänsyn, ibland var lånen selektiva och/eller anpassades vid återpublicering. Förutom att de kunde vara mycket medvetet, uttryckligt och elaborerat ideologiska.

Att materialet präglas av dubbelhet på detta sätt – ideologiskt medvetna respektive omedvetna notiser – har varit en svårighet. Ett slag tänkte jag att jag endast skulle studera när självmordsnotiserna var mycket uttryckliga och medvetna politiska inlägg, exempelvis som när socialistiskt lagda *Social-Demokraten* angav kapitalets utsugning som orsak till någon arbetares självmord (vilket rymde den implicita uppmaningen att de var dags för socialistisk omstöpning av samhället). Det skulle dock ha inneburit en olycklig förlust av kunskap om det som ägde rum i spaterna, av allt det ideologiska arbete som självmordsnotiserna – även när de inte var manifest ideologiska – gjorde. Jag valde att ta med bägge sorter av notiser, inklusive alla svårbedömda blandformer. Jag ser alla självmordsberättelser, oavsett grad av medvetenhet hos den enskilda tidningsredaktören eller grad av uttrycklighet i självmordsberättelsens tendens, som inlägg i en språklig beskrivnings-”kamp” om självmordets mening.

⁸⁴ Gill talar om ”a typological imagination”, Gill 2009, s. 103. Mer om 1800-talets framväxt av människoklassificerande, se Ian Hacking, *The taming of chance* (Cambridge: Cambridge University Press 1990), 134. Se också avsnittet om ”Kategoriseringarnas tidevarv” i Stråth 2012, särskilt s. 410–414.

⁸⁵ Ekecrantz & Olsson 1994, s. 129–133.

I undersökningen gör jag en tolkning av självmordsstereotypernas mening, funktion och ideologiska laddning i sin historiska kontext. Det innebär, på ett sätt, att jag gör våld på en mycket mångtydig symbolisk verklighet. En påtaglig, grundläggande aspekt av självmordsberättelserna är nämligen just dess mångtydighet. En metod jag ibland använder mig av är att jag konstruerar idealtypiska ideologiska läsarpresentationer, och skriver exempelvis: ”en konservativ läsare hade kunnat tolkat denna berättelse som...”.⁸⁶ I undersökningen säger jag *något* om vilken mening notiserna kan ha haft en nödvändig förenkling och ”fastlåsning” av mening för argumentationens och tydlighetens skull, men jag hoppas att jag i framställningen lyckas med att också förmedla något av mångtydigheten i berättelserna. Till denna mångtydighet kommer jag att återkomma i uppsatsens avslutande resultatdiskussion.

1.7.6 Relevans för vidare forskning

Med sitt kvalitativa syfte och metod kan uppsatsens resultat ses på två sätt. Antingen så att den kvalitativt sett innebär att läsaren får *tillräcklig förståelse* av hur självmordet och självmordsskildringarna användes ideologiskt i pressen under den undersökta perioden, och därmed också kanske självmordets allmänna betydelse i dåtida kultur och föreställningsvärld. Men vi kan också tänka oss, mer allmänt, att resultaten från en sådan kvalitativ undersökning kan tjäna som hypoteser för den forskning som vill ställa frågor om utbredning och orsaker till olika idéer om självmord med en mer kvantitativt inriktad metod.⁸⁷

Om mina resultat kommer att framstå som giltiga (valida) och upplysande, eller missvisande och ofruktbara, får bli en uppgift för andra forskare att ta tag i och kritisera. Det är på varje punkt förankrat i källorna och demonstrerat i källnära presentationer för att skapa transparens och kritiserbarhet, ett grundläggande kriterium för all vetenskaplig forskning.

1.8 Geografisk och kronologisk avgränsning

Av tidsskäl måste mängden källmaterial begränsas, och jag undersöker endast

⁸⁶ Historikern Malin Tolvhed beskriver forskarens arbete att ”i en kreativ process söka återskapa de *läsarpositioner* från vilka texten är sammanhängande, koherent och meningsfull”. Tolvhed 2008, s. 62, min kursivering. Till detta vill jag tillägga skildrandet i framställningen av *vilken* mening de kan tänkas ha tillskrivit texten. Det fulla panoramat av läsarnas tolkningar – som också kunde vara både många och motsägelsefulla i en och samma läsare – kan givetvis inte fångas upp. I undersökningen pekar jag på *några* tänkbara tolkningsvägar.

⁸⁷ I statsvetenskaplig idéanalys skiljer man traditionellt mellan funktionell-förklarande analys av idéer och innehållslig-förstående analys, i som i ett eko av åtskillnaden mellan *erklären* och *verstehen*. Lindberg (2017) argumenterar för att kvalitativ, innehållslig idéanalys alltid logiskt föregår kvantitativa studier av idéers utbredning, funktion och orsakssammanhang. Han menar att det är meningslöst att söka förklaringar till idéers orsaker eller spridning innan man vet vad det är man ska försöka förklara. Se Lindberg 2017, s. 94–98.

stockholmsstidningar. Andra tidningar än de undersökningen bygger på hade kunnat användas, med liknande men säkerligen också delvis andra resultat. I framtida forskning kan andra publikationer med fördel användas. Stockholmsstidningarna var dock inte helt och hållet geografiskt insnävade. De såldes i andra delar av landet och i omvänd riktning innebar tidningarnas karaktär av korrespondensinstitut, i synnerhet med avseende på självmord, att notiser från andra tidningar runt om i landet, såväl som utländska tidningar och utländska telegram, publicerades i stockholmsstidningarna.

Skälen är flera till undersökningens avgränsning 1860–1900. Dels utgör perioden som nämnt tiden för ”pressrevolutionen” med tidningar överflödande av självmord. Dels sammanfaller den ungefär med en speciell tid i självmordets svenska rättshistoria. Även om självmord tagits bort ur strafflagstiftningen 1864 hade straffet ”neslig begravning” behållits genom nya skrivelser i kyrkoordningen vilka kvarstod fram till 1908.⁸⁸ Dels täcker perioden ungefärligen in den epok då självmordstalen, de siffror som alltså ligger till grund för och utgör en del av den ymniga kulturella behandlingen av självmordstematiken, tvärt uppåt. Perioden särskiljs och kännetecknas alltså av en föreställning om självmordstalens dramatiska uppgång i ett moderniserande västerland.⁸⁹ Kurvorna vände nedåt först vid Första världskriget och ursprungligen hade jag tanken att låta den sträcka sig ända fram till 1914.⁹⁰ Att jag gör halt vid 1900 beror på källornas tillgänglighet, PoIT och NDA är bara digitaliserade fram till 1895 (jag har alltså bara material från DN och SocD under periodens fem sista år) varför en i min mening alltför stor skevhet i källmaterialet skulle uppstått om jag låtit undersökningsperioden vara längre. Slutligen, så kan man tala om kulturellt distinkt epok i det borgerliga samhället, den ”oskarianska eran” (även om undersökningsperioden inte sammanfaller exakt med kung Oscar II:s regeringstid), med dess ovan beskrivna speciella kultur och normsystem.⁹¹

1.9 Terminologi

Jag talar genomgående om ”självmord” och ”självmördare”. En del historiker har valt ”den frivilliga döden”.⁹² Termen riskerar dock skymma en av självmordets grundläggande

⁸⁸ Hilding Pleijel, *Jordfästning i stillhet. Från samhällsstraff till privatceremoni* (Lund: Arken, 1983), s. 57.

⁸⁹ Det rör sig alltså om en distinkt kontext inom vilken en viss mening hos självmord stod under förhandling. Jmf. Morrisseys metodiska upplägg och avgränsning, Morrissey 2006, s. 10.

⁹⁰ Ohlander 1986 s. 60–61.

⁹¹ I verkligheten varade den kulturella epoken längre än till 1900, snarare fram till 1914. Om hur Första världskriget var en milstolpe, se t.ex. Gay 1984, s. 3.

⁹² Odén, Persson & Werner (1998) anknyter till den franska forskningens språkbruk, se t.ex. George Minois, *History of suicide* (Baltimore: The John Hopkins University Press, 1999), som ursprungligen publicerades 1995 med titeln *Histoire du suicide: La société occidentale face à la mort volontaire*.

snårigheter, nämligen frågan om handlingens frihet. En del forskare väljer den i nutiden vedertagna kliniska benämningen ”suicid”, och menar att det är ett mer neutralt ord.⁹³ Jag menar att valet inte är neutralt, utan innebär att man intar, accepterar och därmed i någon sanktionerar det suicidologiska, sociologiska, medicinska och psykiatriska perspektivet. Det kan argumenteras att det är en tabubeläggande skönskrivning. I uppsatsen utgår jag från källmaterialets terminologi. I den historiska kontexten var ordet ”självord” *inte* neutralt, utan rymde inom sig de mångtydigheter och meningsförhandlingar som är själva mitt undersökningsobjekt.

⁹³ Petrov 2010, s. 6.

II. DÖDENS OFFENTLIGHET, SJÄLMORDETS POLITIK

2.1 De moderna självmördarna

2.1.1 Den utsvävande

I april 1861 berättade *Nya Dagligt Allehanda* om penningkommissionären Gustaf Berggren som skjutit sig i tinningen. Berggren hade förvisso haft ”hederliga föräldrar” och ”fått vanlig skolbildning” men hade drivits av ”ytterlig ostadighet och en glupsk njutningslystnad”. Berggren hade ”såsom penninganskaffare lefvat ett ursinnigt liv, skrytsamt och storpratande, förslösande på åkning och värdshusbesök mer än han kunde ärligt förtjena.” Efter en personlig konkurs tog han till slut sitt liv.⁹⁴ Berggren tillhörde en ny kategori av människor, nämligen de som tjänar pengar på pengar i den nya kapitalistiska ekonomiska ordningen. Notisen om honom publicerades i efterdyningarna av den första ekonomiska krisen i Sverige, och språkbruket som tidningen använde för att beskriva honom klingade lika med hur den nya ordningens kritiker förklarade krisen: överspekulation, obegränsat användande av lånade pengar och ”läattsinnig överkonsumtion”.⁹⁵

Knappt ett kvarts sekel senare, år 1885, berättades i *Dagens Nyheter* om hur skvallret gick i Berlin om den stormrike ”Diamant-svensken” Gustaf Liedmann som där gjort sig en förmögenhet på börsen, froterat sig med bankvärdens höjdare och fört ”ett utomordentligt yppigt lif [där han] hängav sig åt tillvarons fröjder”. Efter några misslyckade spekulationer hade han förlorat sin förmögenhet. Det antogs att ”han, som varit van vid ett öfverflödigt levnadssätt, icke haft mod att föra ett obemedlat lif.”⁹⁶ Några dagar senare rapporterade tidningen om hur självmordssiffrorna tilltog i den tyska metropolen (”nästan icke en enda dag förgår, utan att ett sjelfmord begås”) och avslutade: ”Bland sjelfmördarne befinna sig många börsspekulanter.”⁹⁷

Några år senare, 1892, berättade *Social-Demokraten* om svensk-amerikanska fabrikören Thor Munthe som kom till Stockholm och här började ”ett gladt liv” där ”champagnen flöt i strömmar” och där hans sällskap mestadels bestod ”af prostituerade kvinnor.” För varje dag ”blef hans lif vildare.” Efter en lukullisk måltid sköt han sig; i hans fickor återfanns bara

⁹⁴ ”Domstols- och Polis-Ärenden”, NDA 1861-05-20.

⁹⁵ Magnusson 1997, s. 344.

⁹⁶ ”Diamant-svensken”, DN 1885-11-03.

⁹⁷ ”Sjelfmorden i Berlin”, DN 1885-11-16.

några kronor kvar. Anledningen till självmordet ”behöfver man knappast spörja om: Ett vanvettigt utsvävande lif.”⁹⁸

Stereotypen om den utsvävande självmördaren reproducerades i tidningarna oavsett ideologisk hemvist, och i dessa självmordsberättelser som dessa stämde de svenska tidningarna in i ett vidare europeiskt mönster. Logiken i berättelserna var att ett omåttligt leverne leder till självmord. Särskilt gjordes en tydlig koppling mellan självmord och det moderna ekonomiska livet.⁹⁹ Måttfullheten hade varit en kardinaldygd i västvärlden i ett par tusen år, men i det moderna samhället med påbuden om världslig framgång, konsumtion och nöjen sanktionerades övermättet.¹⁰⁰ Den utsvävande självmördaren var en variant av, eller ett uttryck för, en seglivad stereotyp i periodens föreställningsvärld. Det moderna samhället antogs, som exempelvis Anders Ekström understrukt, producera en särskild slags obalanserad, febrigt hetsande människotyp som ständigt gick till överdrift; en anspråksfull, slösaktig, njutningslysten vällusting.¹⁰¹

Berättelserna om de utsvävande fungerade som moraliteter på samhällsnivå över en nedåtgående utveckling med en tilltagande materialism och individualism i det kapitalistiska konkurrenssamhället. På individnivå illustrerade de vad som hände när man lämnade dygdens bana (här särskilt karaktärs- och livsföringsideal om måttlighet och självbehärskning), och fungerade på så vis moraliskt föreskrivande för vad en god och lämplig karaktär och livsföring bestod i.

Det var inte bara berättelser om enskilda självmordsfall, utan också om statistiska fluktuationer som kunde ha denna funktion. År 1893 rapporterades i konservativa PoIT om en våg av konkurser vid engelska banker som lett till att mängder av människor hamnat i misär och tagit sina liv. I notisen kritiserades uttryckligen, inte de arma självmördarna, utan de

⁹⁸ ”Ett självmordsdrama”, SocD 1892-09-03. Se också ”Ännu en gång den originelle välgöraren”, DN 1869-09-03 för stereotypen om den som spenderade pengar och som andra kunde leva loppan på.

⁹⁹ Gates 1988, s. 61–68. År 1897 skulle denna redan flera decennier gamla självmordstyp fångas upp av Émile Durkheim och i det sociologiska, modernitetskritiska, pionjärverket *Le Suicide* etiketteras som den ”anomiska” självmördaren. Anomi var Durkheims benämning på det tillstånd av gränslöshet som han ansåg kännetecknade det moderna samhället, innebärande ständigt stegrade begär och därmed ständigt utebliven tillfredsställelse. Till slut tog denna kroniskt frustrerade människa sitt liv. De anomiska självmorden var, menade han, särskilt vanliga bland affärsmänniskor. Émile Durkheim, *Suicide* (London: Routledge, 1952 [1897]), se s. 241–276, samt 284–287. En koppling gjordes också exempelvis i England mellan den framväxande kapitalismen och den ökande galenskapen i landet. Elaine Showalter, *The female malady. Woman, madness and English culture 1830–1900* (London: Penguin, 1986), s. 24.

¹⁰⁰ Eva Österberg, Marie Lindstedt Cronberg & Catharina Stenquist, ”Inledning”, i *Dygdernas renässans*, red. Eva Österberg, Marie Lindstedt Cronberg & Catharina Stenquist (Stockholm: Atlantis, 2012), s. 9–13.

¹⁰¹ Ekström 2000a, s. 152, 183, 186.

hänsynslösa affärsledarna som låg bakom, och i förlängningen tidens moraliska deprivation i växelverkan mellan individ och ekonomisk struktur:

En betydlig stegring i självmordens antal står uppenbarligen i direkt förbindelse med dessa finansiella katastrofer, hvilka utgöra ett betänkligt tidens tecken. [...] orsaken med deraf uppkommande följder [står] att söka uti styrelsernas fördömliga och samvetslösa affärstransaktioner. [Händelserna] vittnar om en betänklig tendens att kasta öfver bord gammaldags principer om tro och heder, hvilka bilda den absoluta grundvalen icke blott inom affärslivet utan inom det dagliga umgängeslivet.¹⁰²

När de samvetslösa affärsledarna inte bara orsakade, utan också själva begick självmord kunde *Social-Demokraten* kalla dem för ”stortjufvar-själmördare”. Här nöjde sig tidningen alltså inte med att bara reproducera stereotypen om den utsvävande själmördaren, utan formulerade sig med en mycket uttrycklig kritisk udd mot dem. Liksom hos PoIT var det inte bara de hänsynslösa affärsledarna i sig utan de större samhällseliga tendenserna i stort, och i synnerhet det ekonomiska systemet som stod i skottgluggen. Kritiken formulerades dock från socialistiska utgångspunkter:

Det är lärorikt att se med hvilken förfärande hastighet det sociala sjukdomssympton [sic], som självmorden äro, tillväxer i jembredd med den kapitalistiska samhällsordningens utveckling. Dessa siffror är en vacker illustration till det fåvitska talet från en del liberala om hur ’det allmänna välståndet’ oupphörligt ökas under den nuvarande regimen.¹⁰³

I stort instämde *Social-Demokraten* med de konservativa tidningarnas samtidsbild. Bakom fasaden av ”yttre förfining” pågick det ett urartande där ”den timliga njutningen och vinsten” sattes som det högsta goda, vilket resulterade i epidemisk självmordsmani.¹⁰⁴ Begäret att ”leva över sina tillgångar och spela matador” vittnade om ”mänsklig rutenhet under en vinnande yta [som] så gott som överallt återupprepa sig inemot seklets slut.”¹⁰⁵

I de konservativa tidningarna var det inte bara den nya ekonomiska ordningens framväxt utan också religionens simultana tillbakagång och ”sinnenas vilseförande genom skadliga [materialistiska] läror” som ansågs ligga bakom. NDA menade år 1877: ”För ateisten, som i

¹⁰² ”De engelska inteckningsbankernas krasch” PoIT 1892-02-19.

¹⁰³ ”Österriskisk självmordsstatistik”, SocD 1887-01-08.

¹⁰⁴ ”Man börjar få ögonen öppna”, SocD 1890-06-11. 1892 refererades fransk statistik som visade, inskräppte tidningen, att de flesta begick självmord till ”till följd af utsväfningar”, ”Dödens frivillige”, SocD 1892-02-13.

¹⁰⁵ ”Konsul Hasselquist”, SocD 1892-08-12.

graven ser slutet på allt slags lif, finnes ingenting mera logiskt än att störta sig deri, då lidandenas vågskål blifver tyngre än njutningarnas.”¹⁰⁶ I en notis 1880 återgav tidningen notisen om den tyske självmördaren Joseph O., och genom valet av rubriksättning gjordes den i ett slag till en moralitet som illustrerade det farliga i ett gudlöst liv och samhälle: ”Ett offer för den sorgbundna världsåskådningen”.¹⁰⁷

Omoraleen uppfattades pulsera ut ur det moderna livets centra: städerna. Städerna toppade självmordsstatistiken och kopplingen mellan självmord och urbanitet blev vedertagen.¹⁰⁸ Genom åren varierades i tidningarnas rapportering vilka städer där den statistiska kurvan ansågs peka som mest kraftfullt uppåt eller där de tillfälliga epidemierna var som mest spektakulära.¹⁰⁹ Särskilt starkt symbolvärde i fantasierna om moderniteten och självmorden hade i dessa sammanhang dock ”verldens hufvudstad” Paris; ”det modärna Babylon” som var modets och dekadensens främsta boning.¹¹⁰ 1861 publicerade NDA om ett trippelsjälvmord i Paris under rubriken ”Slutet af ett utsväfvande lefnadssätt”:

Rummet var ännu uppfyllt af en tjock och qväfvande rök; men genom röken upptäckte man spår af nyligen avslutade orgier, och i sängen, bredvid vilken funnos placerade flere fat med aska och utbrunna kol, fanns en karl liggande imellan två qvinnor, alla döda, [de] hade sjelfe afdagatagit sig genom kol-os. Anledningen till sjelfmordet antager man vara en djup afsmak vid lifvet, framkallad genom oupphörliga utsväfningar.¹¹¹

¹⁰⁶ ”Sjelfmorden i Frankrike under de senaste 50 åren”, NDA 1877-01-12. Se också ”För dagen. Från 1800-talets Sverige”, NDA 1900-01-04.

¹⁰⁷ ”Ett offer för den sorgbundna världsåskådningen”, NDA 1880-06-23.

¹⁰⁸ Efter ytterligare ett självmord i Eslöv kunde SocD konstatera att staden ”då man tager hänsyn til självmordsstatistiken, antaga storstadskaraktär.” ”Ett mer än vanligt hemskt självmord”, SocD 1894-12-15. Om kopplingen mellan urbanitet och suicidalitet, se Howard I. Kushner, ”Suicide, Gender, and the Fear of Modernity in Nineteenth-Century Medical and Social Thought”, *Journal of Social History* 26:3 (1993), s. 461–490. Det var inte bara självmord utan det moderna samhällets alla andra problem såsom pauperism, utlevande sexualitet och alkoholism som städerna uppfattades som brännpunkter för, Frans Lundgren, *Den isolerade medborgaren* (Hedemora: Gidlunds, 2003), s. 20; 61; Oscar Marcus, *Paria: brottslingen och normaliseringen av människan i Strindbergs, Hanssons och Geijerstams författarskap* (Stockholm: Carlssons, 2018), s. 13.

¹⁰⁹ Se t.ex. ”Sjelfmorden”, DN 1865-03-11; ”Om sjelfmordet”, PoIT 1881-07-28; ”Sjelfmordens tilltagande i Tyskland”, NDA 1881-07-04; ”Amerikanska nyheter”, SocD 1892-06-09; ”Sjelfmordsepidemin i Köpenhamn” DN 1892-10-21.

¹¹⁰ Citatet ”verldens hufvudstad” är från ”En tripp till Paris”, NDA 1876-03-11; ”modärna Babylon” kommer från ”Samhällets martyrer”, SocD 1891-11-30. Om Paris som ”dekadensens huvudhärd”, se ; Torbjörn Gustafsson, *Själens biologi. Medicinen, kulturen och naturens ordning 1850–1920* (Stockholm: Symposion, 1996), s. 60: Se också Gays diskussion om föreställningarna om ”rampant French licentiousness”, Gay 1984, s. 360. Ibland var Paris särskilt i fokus i tidningarnas rapportering i egenskap av platsen där flest eller mest spektakulära självmord ägde rum, ”Det har på senaste tiden varit i synnerhet Paris, hvarifrån berättelserna förnummits om uppseendeväckande självmord.” ”Dödens frivillige”, SocD 1892-02-12.

¹¹¹ ”Slutet af ett utsväfvande lefnadssätt”, NDA 1861-04-21. Janet Oppenheim diskuterar rörande Storbritannien det viktorska samhällets föreställningar om att sexuella excesser (hos män; kvinnor ansågs inte hysa sexuella begär) var farliga för den moraliska och fysiska hälsan och omvänt ett tecken på omoral, Janet Oppenheim,

Som synes handlade inte notiser som dessa om stormrika börsspekulanter frosseri, excesserna vad gällde världsliga njutningar hade här sexuell art. Notisen avslutades: ”Dessa personer innehade ej några papper eller saker, som utvisade hvarest deras släktingar voro att anträffa, utan blefvo deras lik förda till la Morgue.” Notisens budskap var att det ökända parisiska bårhuset blev slutdestinationen för människor som i stadens anonymitet och lockelser levt utsvävande, utanför den moraliskt strukturerande familjen.¹¹² Det urbana och moderna livets farlighet och förkastlighet kunde knappast illustreras tydligare.

En specifik gestalt, eller en specificerad undertyp, i panoramat av utsvävande, moderna självmördare var *spelaren*. År 1885 berättade DN om ”Ett nytt sjelfmord” från ”spelnästet” Monte Carlo. Det var amerikanen Henry Knapp som ”beröfvat sig sjelf livet, sedan han förlorat hela sin förmögenhet vid spelbordet.”¹¹³ Framåt sekelskiftet berättade SocD om en ”Svensk självmördare i Monte Carlo”, grosshandlare Axel Brandt, som spelat bort alla sina tillgångar.¹¹⁴ Logiken var att spela var en säker väg, via själslig och ekonomisk ruin, till självmord.¹¹⁵ I en replik i en följetong i NDA från 1891 sammanfattade en av karaktärerna kopplingen mellan spela, moraliskt förfall och självmord: ”Det sväfvat alltid liksom en svag doft af förbrytelse, vanära och sjelfmord öfver ett spelbord.”¹¹⁶ I en studie av det brittiska sammanhanget diskuterar historikern Amy-Milne Smith hur spela uppfattades gå rakt emot kärnvärden i den borgerliga kulturen. Omoralen bestod bland annat i spelandets sysslolöshet, det var ett meningslöst och klandervärdt slöseri med tid till skillnad från idogt, hederligt arbete.¹¹⁷ Spelaren var med andra ord en inkarnation av lastbarhet.

Tidningsrapporteringen skapade intrycket att spelhusens ”inferniska paradis” spottade ur sig lik. En notis om spanjoren Nasera i PoIT 1892 berättades att ”Detta skall vara det

Shattered Nerves. Doctors, Patients and Depression in Victorian England (Oxford: Oxford University Press, 1991), s. 158–159. Liknande tankar i den svenska kontexten diskuteras av Ekenstam 1993, s. 231–236.

¹¹² ”[D]en avvikande människan [förstods] framförallt i relation till hemmets och familjens reglering”, Marcus 2018, s. 222. Om bårhusets symbolik, se Katarina Karpe, ”Kroppar i dödens rum – utflykter till katakomber, bårhus och slakterier”, i *Den mediala dödén. Idéhistoriska variationer* (Stockholm: ellerströms, 2008), red. Louise Nilsson & Mathias Persson, s. 158–163; John Stokes, *In the nineties* (London: Harvester Wheatsheaf, 1989), s. 135.

¹¹³ ”Ett nytt sjelfmord”, DN 1885-06-29. Notiser över självmördade spelare förekom också i SocD, se t.ex. ”Från Monte Carlo”, SocD 1893-12-05.

¹¹⁴ ”Svensk självmördare i Monte Carlo”, SocD 1898-05-31.

¹¹⁵ ”Efter spelgalenskapen började sjelfmorden att uppträda som en epidemi”, ”Millionkrigets offer”, NDA 1882-05-05. Morrissey när ett liknande resultat i sin undersökning av den ryska kontexten, Morrissey 2006, s. 154.

¹¹⁶ ”Samvetsagg”, NDA 1891-06-05.

¹¹⁷ Amy Milne-Smith, *London Clubland: A Cultural History of Gender and Class in late-Victorian Britain* (London: Palgrave Macmillan, 2011), s. 44–45.

fjortonde självmordet sedan detta års början, som förorsakats af spelförluster.¹¹⁸ Notiser om döda casinogäster upprättade, likt berättelserna om döda börsspekulanter, kopplingar mellan självmord och den nya ekonomiska ordningen. Förutom att spelhusen var produkter och en del av den, utgjorde de också en förtätad scen för dess kännetecknande ekonomiska och sociala rörlighet. På ett spelhus kunde en människa göra svindlande snabba klassresor, oavsett börd kunde hon på några sekunder göra eller förlora en förmögenhet. Där grasserade också det kulturkritiker såg som samtidens lyten såsom penninglystnad och obalanserat sökande efter snabba kickar. Spelhusen var på så vis symboler för den nya tiden och dess människa, ett slags mammoniska tempel i en babylonisk samhällsutveckling.¹¹⁹ År 1891 sammanfattades lakoniskt i en följetong i NDA: ”dessa moderna spelare blifva sällan någonting annat än moderna rymmare eller moderna självmördare”.¹²⁰

* * *

Den utsvävande självmördarens gestalt tjänade som ett inlägg i debatten om samhällets ekonomiska strukturer, och mer specifikt frågan om den liberala kapitalismen. Rörande moral, så fungerade notiser om utsvävande självmördare som moraliteter på samhällsnivå över en nedåtgående utveckling innebärande en allmän moralisk urartning, till följd av just den liberala kapitalismen. På individnivå var notiserna effektiva illustrationer över varthän det omoraliska livet barkade: självmordet var slutdestinationen för den som lämnade dygdens bana och dygder som måttlighet och strävsamhet. På så vis fungerade de moraliskt föreskrivande för vad en god karaktär och livsföring bestod i.

2.1.2 Den högmodige

I tidningarnas självmordsnotiser framträdde ett annat för samtiden typiskt lyte: högmod. Alltfler tycktes galopperande anspråksfulla, och samtidigt lättstöta. NDA konstaterade 1869 om överjägare Holmblad att hans självmord bland annat berodde på ”falsk stolthet och hög ambition”.¹²¹ Samma år berättade DN om restauranganställda 19-åringen Alfred Edström som

¹¹⁸ ”Spelbanken i Monte Carlo”, PoIT 1892-02-19. Se också t.ex. ”Spelhuset i Monaco”, DN 1881-02-15. Likt tabellerna över vilka nationer som hade de högsta självmordstalen, rapporterades vilka nationaliteter som toppade siffrorna över döda i Monte Carlo. ”Spelbanken i Monte Carlo”, DN 1900-05-29.

¹¹⁹ Kopplingen mellan spelhus och kroppslig och moralisk förskämning var dock inte entydig; exempelvis byggdes kasinon i kurorterna vilka utgjorde sinnebilderna för ”hälsa”. Stråth 2012, s. 262.

¹²⁰ ”Vexlande öden”, NDA 1891-06-30.

¹²¹ ”Öfverjägaren Holmblad” NDA 1869-02-11.

tagit sitt liv blott ”efter erhållandet av en liten tillrättavisning” på arbetsplatsen.¹²² PoIT avslutade notisen om skraddaren Eriksson år 1872 med orden: ”Stolthet och finkänslighet synas således hafva utgjort utmärkande drag i den aflidnes karakter.”¹²³ Ordet ”finkänslighet” betydde i sammanhanget en överdriven ömtålighet, en alltför lättstött personlighet kunde alltså enligt notisens logik tjäna som förklaring varför en människa tagit sitt liv.¹²⁴ År 1881 berättade NDA om kamreren Enroth att hans självmord orsakats av ”en i hög grad uppdrifven falsk stolthet”.¹²⁵ 1889 berättade DN om en gymnasist i Wien dödade sig ”af sårad hederskänsla” när läraren inte omedelbart gav honom resultatet på ett stilprov i latin.¹²⁶ NDA konstaterade 1893 att skradderiarbetare Jansson tagit sitt liv i ”missbelåtenhet över den sociala ställningen”.¹²⁷ Och DN konkluderade 1894 om N.H.T Nyberg att hans självmord orsakats av en överdriven stolthet, ”ända till abnormitet gränsande sjuklig självkänsla”.¹²⁸

Uppfattningen om högmod som en allvarlig karaktärsbrist har en lång historia i västerlandet, liksom dess sammankoppling med självmord. Att välja att lämna livet har i sig något högmodigt över sig; självmordet blir ett slags vittnesbörd om missnöje och om ovilja eller oförmåga att fördra sin tillvaro, och därmed om uppfattningen att ha rätt till något annat än det som livet erbjuder.¹²⁹ Självmördaren i allmänhet och den högmodige självmördaren i synnerhet fick dock nya tidsspecifika färgningar samt upplevdes grassera i det moderna samhället där ”’Själfhävdelsens’ principer eller jagets upphöjande, tillstädjandet af begäret att göra hvad man vill, fullfölja sina lustar, ledde [...] från det ena själfmordet efter det andra.”¹³⁰ Gestalten inkarnerade det PoIT år 1884 kallade ”tidens andliga skaplynn” med dess ”djupa, jäsande missnöje och otillfredsställdhet med de bestående formerna”.¹³¹ Den ”moderna”

¹²² ”Sjelfmord”, DN 1869-05-05.

¹²³ ”Kärlek och död”, *Post- och Inrikes Tidningar*, 1872-02-28.

¹²⁴ ”Finkänslighet”, SAOB, https://www.saob.se/artikel/?seek=fink%C3%A4nslighet&pz=1#U_F443_127195 [hämtad 2020-03-30].

¹²⁵ ”Förspillning af allmänna och enskilda medel”, NDA 1881-06-07.

¹²⁶ ”Sjelfmord af en gymnasist”, DN 1889-09-25.

¹²⁷ ”Ett revolverdrama”, NDA 1893-03-03.

¹²⁸ Artikeln återpublicerades i SocD, ”Nöd och självmord”, SocD 1894-07-07.

¹²⁹ Som Lisa Lieberman kärnfullt uttryckt det i en essä: ”to opt out of a society is effectively to condemn it”, Lisa Lieberman, *Leaving you. The cultural meaning of suicide* (Chicago: Ivan R. Dee, 2003), s. xii. Högmodet i motsats till dygderna ödmjukhet, mildhet och nöjesamhet, Bo Lindberg, ”Mildhet – Clementia”, i Österberg, Lindstedt Cronberg & Stenqvist 2012, s. 70.

¹³⁰ ”Sammankomster. Andra svenska ungdomskonferensen”, DN 1900-09-17. Se också ”Något om nutidens nervsvaghet”, NDA 1888-08-03: ”den förskämda samhällsluften [där man] blifver oförmögen till ädlare känslor och handlingar. Egoism och fåfänga äro förenade i oupplösligt samband.”

¹³¹ ”Litteraturen”, PoIT 1884-07-02. Det uppfattades röra sig om människor som inte var villiga att underkasta sig de livsformer som stod till buds och den befintliga moralen, och som ville sätta sina egna gränser. Om samtidens diskussioner om en tilltagande individualisering och om hur självmordsfrågan knöts till det som

litteraturen och dess företrädare uppfattades som en avgörande källa till högmodssmittan.¹³² En av de värsta bland smittspridarna var de nya idéernas emblematiske gestalt, dramatikern Henrik Ibsen.¹³³ I en recension år 1886 av dennes pjäs *Rosmersholm* i PoIT uttrycks att protagonisten i pjäsen var att var och en ”rätt att göra hvad han kan och gitter”. Hela pjäsen gjordes till en självmordsmoralitet och en varning: rollfigurernas självmord var ”att betrakta som ett fruktansvärt intyg på den inre ödeläggelse, dit ett libertinskt fritänkeri [leder]”.¹³⁴

Frågan den högmodige självmördaren inkarnerade handlade inte bara omoralisk egoism i sig. Gestaltens laddning i den konservativa analysen måste förstås på ett mer politiskt och samhällsstrukturellt plan, och i ljuset av en vidare strukturell och idémässig kontexten. Det borgerliga samhället hade inneburit en ökning av den sociala rörligheten och en uppluckring av gränserna mellan samhällsgrupper. Sammantaget innebar situationen att vad som var en människas plats och vad hon kunde och hade rätt att förvänta sig inte längre var skrivet i sten. I den konservativa analysen var obemedlades och kvinnors krav (mer om kvinnor längre fram i undersökningen), och liberalers och socialdemokraters idéer om ökad jämlikhet, ett överskridande av gränserna för lämpliga livsanspråk.¹³⁵ Det var i det perspektivet som det var problematiskt med viljan till egoistiskt tillvaratagande av de egna, individens, eller den egna gruppens intressen snarare än att se till samhällets förment naturliga, harmoniska, organiska helhet. SocD kritiserade, i sin tur, denna kritik mot ”missnöjet”: arbetare har knappt existensmedel, men ändå ”skrifver den konservativa pressen spaltlånga artiklar om ’arbetarnes oförnöjsamhet’ samt att arbetaren skall spara och vara nöjd med sin lott.” Självmordsnotiserna om självmördare i allmänhet och högmodiga självmördare i synnerhet illustrerade i den

uppfattades som en konflikt mellan individen och kollektiva former som familjen, religionen och moraliska konventioner, skriver Ekström 2000a, s. 183. En av 1800-talets stora självmordsteoretiker, Étienne Esquirol, tematiserade samtidens överdrivna självhävdelse, Ekström 2000a, s. 186.

¹³² För att motverka utvecklingen var det nödvändigt att, som NDA uttryckte det år 1874, tillskapa ”en hygiene, hvars närmaste mål är att förebygga det andliga lifvets och litteraturens infektion.”, ”Vår tids kulturlif och naturforskningen”, NDA 1874-09-19.

¹³³ Enligt Peter Gay menade ”moralisterna” att de som gillade Ibsen var: ”nasty-minded people who find the discussion of nasty subjects to their taste in exact proportion to their nastyness” – vilka sammanföll med de sexuellt perversa, de feminiserade männen och de manhaftiga kvinnorna. Gay 1984, s. 412. I engelska tidningar gavs en självmordsepidemi år 1893 epitetet ”Ibscene”, en lek med orden ”Ibsen” och ”obscen”, Stokes 1989, s. 124. SocD skrev: Ibsen lodar outtröttligen de mänskliga lasternas avgrund [i det modärna samhället], ”Äro vi sjuka?”, SocD 1893-12-01.

¹³⁴ ”Litteratur. *Henrik Ibsen: Rosmersholm*, Köpenhamn 1886”, PoIT 1886-11-27. NDA menade att: ”Det tragiska hos Johannes Rosmer ligger just i att hans ’frigörelse’ visar sig som ett sjelfbedrägeri.”, ”Litteratur. *Rosmersholm*”, NDA 1886-12-03. När individen egoistiskt tog sig friheter gentemot samhällets moraliska strukturer var det alltså, som Ekström beskrivit det, ”en falsk frihet” som dessa moderna idéer förespeglade individen som ledde till rotlöshet, moralisk nedgång och död. Ekström 2000a, s. 255–256.

¹³⁵ ”Om arbetarens oförnöjsamhet”, SocD 1891-01-12.

konservativa modernitetskritiska tolkningen farligheten bara i individens anspråksfulla ovilja till subordination i sig utan i kollapsade samhällsstrukturer och -hierarkier.

Också liberala DN kunde uttrycka kritik över överdriven lättkränkthet, oförmåga att in- och underordna sig, och uppblåsthet. 1878 berättade tidningen i en längre självmordsberättelse om en ”resa utför” om ett oäkta barn som slutat som självmördare. Bakgrunden var en uppväxt i fosterfamilj av ”bättre” slag, varför ”den förvillade varelsen” felaktigt ansåg sig varande förmer än andra. Livets realiteter och nödvändigheten att förtjäna sitt uppehälle hade sedermera kommit som en chock. Personen präglades av ”högmod” med ”trotsighet”, ”uppstudsighet”, ”fåfänga” och avsaknad av vilja och förmåga till att fördrå verkligheten och att anstränga sig. Och – inskräpte skribenten en smula övertydligt – ”detta missnöje är farligt.”¹³⁶ Sensmoralen var, att när individen hyste felaktiga föreställningar och förväntningar om sig själv och sitt liv ledde detta till döden. Ett annat exempel från 1895 är notisen om 20-åriga fabriksleven Hellström i Norrköping som tagit sitt liv efter att ha fått en ”välbehövlig” varning av fabriksledningen att han måste bli mer skötsam: ”’Detta sätt att bemötas’ var mer än den brådmogne och om sin värdighet alltför måne 20-åringen kunde tåla”. Tidningen konstaterade: ”det är ett ömkligt sätt att gå till väga detta” och tidningen underlät inte att påtala hur Hellström genom sin egoism lämnade sin arma moder i sorg och ekonomisk utsatthet.¹³⁷ Också i ett vidare, europeiskt och ryskt perspektiv förekom som inledningsvis nämnt en kritisk samtidsförståelse om grasserande högmod oavsett ideologiska böjelser. Exempelvis visar Morrissey hur röster tvärsöver det politiska spektrumet i Ryssland antog att det moderna samhället innebar framväxten av en ny typ av modern individualism med sjukliga nivåer av egoism och stolthet låg bakom de ökande självmorden. Vänstern kunde ur detta dra slutsatsen att en ny typ av ”social” människa måste födas, och att en sund balans mellan individens plikter mot samhället respektive dess individuella rättigheter och lycka måste upprättas.¹³⁸

* * *

Den högmodige självmördaren reproducerades i den borgerliga pressen både till vänster och höger. Rörande moral, så fungerade notiser om högmodiga självmördare som moraliteter på

¹³⁶ ”Ett självmord”, DN 1878-02-16.

¹³⁷ ”Öfver självmordsdramat i Norrköping”, DN 1895-07-09.

¹³⁸ Morrissey 2006, s. 252, 269. Också Émile Durkheim argumenterade i den riktningen, och ställde sig emot traditionalistiskt tankeförtryck såväl som överdriven frihet – människan måste lära sig att använda sin frihet på ett ”passande”, läs: oegennyttigt, sätt, Durkheim 1952, s. 169.

samhällsnivå över en nedåtgående utveckling innebärande utveckling mot allt större individualism och egoism. På individnivå illustrerade de vad som hände när man lämnade dygdens bana karaktärs- och livsföringsideal som ödmjukhet och plikttrogenhet och fungerade moraliskt föreskrivande för vad en god karaktär och livsföring bestod i.

För konservativa kulturkritiker illustrerade denna gestalt faran med ”libertinskt fritänkeri” och i förlängningen vittnesbörd om vikten att motverka detsamma. Djupare sett kan berättandet sägas ha berört den politiska frågan om rimliga livsanspråk hos olika grupper i samhället. Vänsterpressen var mindre uttrycklig rörande vilken politisk innebörd de högmodiga hade, men deras högmod och självmord framstod utan tvekan som oönskade.

2.1.3 Den försvagade

När NDA 1869 berättade om överjägare Holmblads självmord konstaterades att det förutom högmodet dessutom orsakats av ”lefnadströtthet, föranledt av sorg”.¹³⁹ Ett par decennier senare berättade samma tidning under rubriken ”Trött vid lifvet” om ångsågdisponenten Hjalmar Ossian Roos som skjutit sig.¹⁴⁰ År 1891 berättades i SocD om trädgårdseleven Billow. Notisen rubricerades: ”Lefnadstrött”.¹⁴¹

Ordet ”levnadströtthet” var synonymt med livsleda; en missmodig känsla av att livet inte längre var meningsfullt och att inte längre vilja leva det.¹⁴² ”Livstrött” fungerade som en direkt synonym till att vara självmordsbenägen eller självmördare. Ordet kunde i denna allmänna betydelse förekomma i självmordssammanhang från undersökningsperiodens början, men till denna allmänna betydelse lades ytterligare meningsdimensioner i en våg av notiser om livströtta från slutet av 1880-talet, vilket, utifrån John Stokes forskning, var i linje med utvecklingen i England.¹⁴³ Ordet vidhängdes med särskilda konnotationer till det ”moderna”, och fick betydelsen att vara den epidemiskt spridda produkten av civilisationen.

¹³⁹ ”Öfverjägaren Holmblad” NDA 1869-02-11.

¹⁴⁰ ”Trött vid lifvet” NDA 1888-09-15.

¹⁴¹ ”Lefnadstrött”, SocD, 1891-09-28. Fler exempel: ”Lefnadströtta”, DN 1891-04-24; ”Lefnadstrött”, NDA 1893-01-17; ”Lefnadstrött”, DN 1895-02-18, ”Lefnadstrött”, DN 1890-05-05; ”Lefnadstrött”, DN 1895-02-06; ”Lefnadstrött”, DN 1895-02-18; ”Den lefnadströtte studenten”, DN 1900-05-11. Observera att lefnadströtthet var en könsneutral beskrivning, både män och kvinnor var lefnadströtta.

¹⁴² Livsleda var en standardbeskrivning i självmordssammahang. Dess betydelse låg nära ”förtvivlan”: ”[D]e lefnadströtte och förtvivlade” kunde användas som generell beskrivning på självmördare, ”En böhmisk författarinna”, DN 1875-05-13. Precis som man kunde drabbas av förtvivlan kunde man drabbas av ”anfall av lefnadströtthet”, ”Ett mästersnitt på sig sjelf”, DN 1890-10-07. Ordet ”livströtthet” kunde också ha innebörden ett slags allmän uttjänhet: ”min åldriga, lefnadströtta kroppshyddan”, ”Professor Fryxells begravning”, DN 1881-04-12.

¹⁴³ Kapitel 5, ”Tired of life”, Stokes, 1989, s. 115–144. Om talet om livströtthet i Ryssland, se Morrissey 2006, s. 261–265.

Det moderna samhället i sig var en ”lefnadstrött och sjuklig värld”, som det hette i NDA 1893.¹⁴⁴ Enligt SocD 1890 resulterade det borgerliga samhällets urartning där ”den timliga njutningen och vinsten” sattes som det högsta goda i en generell ”blaserad lefnadströtthet” med tillhörande självmordspandemi.¹⁴⁵ Även om 90-talet var diskussionen om lefnadströtthetens särskilda period, och kan läsas som en aspekt av 90-talets så kallade ”sekelskiftespessimism”, så rörde det sig om en ny gestaltning av en äldre oro för en utbredd ”mod- och hopplöshet”, som det hette redan 1868 i PoIT.¹⁴⁶ Det moderna samhället gjorde, sådan var verklighetsbeskrivningen som notiserna om lefnadströtta kommunicerade, att människan försvagades, förlorade viljestyrkan och den grundläggande orken att leva.

Under 1800-talet blev nervsystemet en av de främsta fokuspunkterna för att tolka människan och mänskligt lidande, och livströttheten var sammankopplad med ”nervositeten” och nervsjukdomarna, som var ett annat grasserande, problematiskt samtidsfenomen.¹⁴⁷ Det skördade enligt notiserna förfärliga mängder offer i självmördarnas skara, såsom den 56-årige byråchefen och familjefadern A.W. Lindmark som SocD berättade om 1896. Han hade skurit av sig halsen i ett ”anfall af förtviflan över ständigt tilltagande och plågsam sjuklighet. Lindmark hade nämligen sedan längre tid haft att kämpa med ett svårt nervlidande.”¹⁴⁸ Nervositet var medel- och överklassernas kardinalsjukdom och konnoterade förfining, men kunde också drabba individer ur lägre klasser.¹⁴⁹ Exempelvis hade den 24-årige verkmästaren vid Roma sockerfabrik R.G. Ehnбом enligt DN 1895 varit ”en mycket skötsam ung man med de bästa af utsigter, men på senaste tiden hade han förefallit nervös”.¹⁵⁰

Nervositet och nervlidanden var termer med många, imprecisa och fluktuerande innebörder.¹⁵¹ Oavsett hur den definierades så sammankopplades den galopperande nervsjukligheten med

¹⁴⁴ ”Sommarminnen från Vestkuten”, NDA 1893-08-21. Anders Ekström diskuterar Ellen Key som i mitten av 90-talet såg livsledan som ”tidens stora onda”, Ekström 2000a, s. 150.

¹⁴⁵ ”Man börjar få ögonen öppna”, SocD 1890-06-11.

¹⁴⁶ ”Ett sant ord – och ett ord i sinom tid”, PoIT 1868-01-13. En introduktion till sekelskiftespessimismen finns i Stråth 2012, s. 487.

¹⁴⁷ ”Själfmord äro så godt som alltid slutet på någon nervkris”, ”Dödens frivillige”, SocD 1892-02-13. Durkheim menade att den högkänslige neurastenikern troligen var den mest vanlige psykologiska typen bland självmördarna, Durkheim 1952, s. 68–69. Ett ord som användes i sammanhanget var också ”överspänd”, se t.ex. NDA 1893-03-01. Om nervositet och nervlidande mer allmänt, se Oppenheim 1991 samt Johannisson 1994, särskilt 141–49.

¹⁴⁸ ”Uppseendeväckande själfmord”, SocD 1896-08-31.

¹⁴⁹ Om nervositet som högre klassers kardinalsjukdom och statussymbol, Johannisson 1994 s. 141.

¹⁵⁰ ”Lefnadstrött”, DN 1895-02-18. Om att nervositet uppfattades som något som kunde drabba alla klasser, se Oppenheim 1991, s. 14.

¹⁵¹ Ibland hänvisande de bokstavligen till fysiska besvär med nervsystemet men de fungerade också mer generellt som beskrivning av beteenden, känslor, personlighetstyper och tillstånd. I regel var irritabilitet och

civilisationen och det moderna livet, det handlade om ”ett själstillstånd, hvilket den moderna kulturen gjort och för hvarje dag gör mer ömtåligt” som det hette i NDA 1882.¹⁵² Livet i städerna präglades av hastighet och alltför mycket, som det hette i SocD 1890, ”rafflande intryck” vilket ”retade” nervsystemet.¹⁵³ Det moderna samhällets kultur uppfattades därtill forma en människa som hade allt större krav på stimulans och förströelse, samtidigt som utvecklingen innebar en försvagning med minskad förmåga att uthärda intryck. Människan hade i dessa tolkningar, som Anders Ekström påpekat, blivit ”överciviliserad”.¹⁵⁴

Till skillnad från den högmodige självmördaren som var överkänslig i bemärkelsen lättstött, så var den livströtte och nervöse självmördaren överkänslig i meningen överdrivet förfinad och sensitiserad. De två överkänsligheterna kunde dock uppfattas som konvergerande i en kombinerad moralisk och biologisk försämring med generell oförmåga och/eller ovilja att fördra livet som resultat. Den levnadströtte var blasé, ville inte anstränga sig och var likt den högmodige utan plikt känsla.¹⁵⁵ Nervositet var i dessa analyser också ett suspekt försök att smita undan och ett tecken på bristande viljestyrka, ett central dygd i den borgerliga kulturen.¹⁵⁶ Så kunde en korrespondent i DN berätta 1883 om den kände tidningsmannen Maron i Berlin, som drivits till självmord av en ”nervös oro”, att ”hans hållningslöshet i andligt hänseende, hans brist på energi och ihärdighet förstörde allt för honom”.¹⁵⁷ NDA konstaterade 1889 att det inte längre fanns någon ”lifskraftig ungdom”, det handlade om en förlorad ”kraft hos släktet att besegra sig sjelf och göra sig till herre öfver den andliga svaghet, hvilken måste anses såsom sjelfmordets närmaste orsak.”¹⁵⁸ Avsaknaden av ”segghet i viljan” och oförmåga till ansträngning både orsakade och förklarades av avsaknad av uppbygglig uppfostran till goda ideal som flit och sparsamhet, till förmån för lättsinniga nöjen.¹⁵⁹

häftig oro på något sätt med i bilden, men kunde också betyda mild depression till total funktionsförlust. Se Oppenheims utmärkta introduktion, Oppenheim 1991, s. 5–9.

¹⁵² ”Sjelfmorden och deras orsaker”, NDA 1882-12-02.

¹⁵³ ”Vår tids närvositet”, SocD, 1890-10-15. Om den överretade moderna människan och dess koppling till självmord Morrissey 2006, s. 312–313; Ekström 2000a, s. 195.

¹⁵⁴ Ekström 2000a, s. 183.

¹⁵⁵ Om att vara ”blaserad och lefnadstrött” talades i ”Sjelfmord”, DN 1884-04-19.

¹⁵⁶ Om betydelsen av viljestyrka i det borgerliga samhället, se Oppenheim 1991, s. 151. Dessa ideal om flit och viljestyrka gavs en naturvetenskaplig språkdräkt exempelvis i NDA 1889: ”sjelfmordet är snart sagt den våldsammaste kränkning människan kan göra af naturens lagar, i det att ingen drift torde vara starkare än sjelfbibehållelsedriften”. ”Sjelfmordet – ett av vår tids samhällsöndra”, NDA 1889-02-18.

¹⁵⁷ ”Sjelfmord”, DN 1883-01-09.

¹⁵⁸ ”Sjelfmordet – ett av vår tids samhällsöndra”, NDA 1889-02-18.

¹⁵⁹ ”Något om nutidens nervsvaghet”, NDA 1888-08-03.

Tvårsöver det politiska spektrumet fungerade stereotypen om den försvagade självmördaren som ett vittnesbörd om att det moderna samhället gjorde människan försvagad och förlorade orken att leva. Dess djupare politiska laddning fick den i det socialistiska och konservativa sammanhanget. I den socialistiska analysen illustrerade den försvagade självmördaren främst behovet av förändring av det ekonomiska systemet, eftersom det gjorde människan upptagen vid ytligheter och i förlängningen blaserad. Också i konservativa tidningar var det ekonomiska systemet ett problem, men medicinen var inte strukturell förändring utan god uppfostran. Mer generellt så fungerade självmordsnotisernas berättelser om livströtta och nervösa som illustrationer över den ökande spridningen av moraliska lyten i det ”moderna” samhället. På individnivå illustrerade de vad som hände när man lämnade dygdens bana, i synnerhet strävsamhet, viljestyrka, dådkraft, flit och pliktrogenhet. På så vis fungerade de moraliskt föreskrivande för vad en god karaktär och livsföring bestod i.

2.2 Underklassjälvmördarna

2.2.1 Den oordentlige

En januarimorgon 1864 hade arbetskarlen Johan Erik Westerlund enligt PoIT hittats hängd i en vedbod på gården till sitt hem på Kungsholmen i Stockholm: ”W. var sedan flera år supig och oordentlig.”¹⁶⁰ DN gav 1880 notisen om drängen A.G. Wahlstedt rubriken ”En drinkares slut”.¹⁶¹ Samma tidning konkluderade år 1885 om August Sandström som dränkt sig att ”ett supigt och oordentligt lif [fick] på detta sätt sitt naturliga slut, ty Sandström var af polisen känd som en drinkare, hvilken lefde i ständig missämja med sin hustru.”¹⁶²

I de borgerliga tidningarna (alltså, samtliga undersökta tidningar utom *Social-Demokraten*) var den oordentlige självmördaren en självklar gestalt.¹⁶³ Logiken i notiserna var att självmord var ett naturligt slut på ett oordentligt – ”onaturligt” – levnadssätt.¹⁶⁴ Tolkningarna innebar att självmördarna sorterades längs med klassmässiga linjer; oordentlighet var ett ord som användes av de respektabla klasserna för att beskriva människor från de så kallade lägre eller

¹⁶⁰ ”Sjelfmord”, PoIT 1864-01-19.

¹⁶¹ ”En drinkares slut”, DN 1880-05-11.

¹⁶² ”Sjelfmord”, DN 1885-07-09.

¹⁶³ Se också ”Försök till sjelfmord”, NDA 1867-03-11; ”Sjelfmord”, DN 1867-12-09; ”Ett sjelfmordsförsök”, PoIT 1877-05-29; ”Sjelfmord i fängelset”, DN 1886-06-28.

¹⁶⁴ ”Kärlek, dryckenskap och sjelfmordsförsök”, DN 1883-05-11. Uppfattningen om den ”naturliga” kopplingen illustreras av formuleringen: ”missbruket straffar den lastbare.” ”Finkeloljan inför vetenskapens domstol”, DN 1878-07-13.

underklasserna, och särskilja dem från sig själva.¹⁶⁵ Oordentligheten var förbunden med eller detsamma som ett ”oregelbundet lefnadsätt”, motsatsen till borgerliga ideal om disciplin och systematik och som i arbetaren borde uppenbaras i form av duktig skötsamhet med hjälp de respektabla, bildade och civiliserade klassernas uppfostran.¹⁶⁶ Den oordentlige inkarnerade allt det de själva inte var. Beskrivningen var kraftfullt negativt värderande. Exakt vad oordentlighet egentligen innebar kunde variera något, alkohol var oftast men inte alltid med i bilden. Oordentligheten varierade från en mild oregelbundenhet i livsföringen, hela vägen till sjövild oregerlighet och våldsamhet med ”fyllerigalenskap” (delirium).¹⁶⁷ Gränsen mellan oordentlighet och kriminalitet var suddig, det senare kunde vara ett allvarigare uttryck för, eller följd av, oordentlighet (notiser som ”En brottslings slut” förekom).¹⁶⁸

Den väletablerade kopplingen mellan underklassens oordentlighet och självmord framträder tydligt av att det ansågs nödvändigt att särskilt informera om den dödes skötsamhet när sådan ansågs föreligga, såsom i PoIT 1866 som upplyste att smedsdrängen Lundström hade varit ”tystlåten, beskedlig och arbetsam samt icke supig”.¹⁶⁹ Kopplingen åskådliggörs också i notiser där andra orsaker tycktes föreligga, som i DN 1900 om ett självmord där den döde tycktes ha drabbats av något slags ”fix idé” med tillhörande oro – det betecknades som ett arbetarsjälvmord av ett ”ovanligt slag”.¹⁷⁰ Om en arbetare var oordentlig var han således förvisso inte som en arbetare borde vara, men väl som han förväntades vara.

¹⁶⁵ I detta avsnitt har jag haft stor nytta av Birgit Petersson, *”Den farliga underklassen. Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1983), se särskilt s. 16–68, samt Ambjörnsson 2017.

¹⁶⁶ Ronny Ambjörnsson beskriver ”medelklassens civilisationsprojekt, som avsåg att av vilda och impulsstyrda folkhopar skapa individer, som förstod att styra sina tankar och handlingar och som omfattade ideal och värderingar som klassen själv kunde dela”, Ambjörnsson 2017, s. 293. Om hur förment respektabla aktörer genomförde aktiva försök att reformera de orespektabla, se exempelvis Anna Jansdotter, *Ansikte mot ansikte. Räddningsarbete bland prostituerade kvinnor i Sverige 1850-1920* (Stockholm: Symposion, 2004) samt Lundgren 2003.

¹⁶⁷ ”Våldsamt” och ”oregerlig”, se ”Dödsfall af brännvin”, PoIT 1865-02-06; ”Fyllerigalenskap”, NDA 1862-05-13.

¹⁶⁸ En brottslings slut”, NDA 1888-10-23. Frans Lundgren menar att arbetaren och den kriminelle från de högre, förment civiliserade klassernas håll uppfattades befinna sig på olika stadier i den moraliska utvecklingstrappan mot civilisation och förmåga till självreglering. Lundgren 2003, s. 13. Den kriminelle självmördaren, både i form av den misstänkte brottslingen som begick självmord i häktet, såväl som den redan dömda fängelsekunden, frekventerade tidningsnotiser. Döda i häktet: ”Sjelfmord”, PoIT 1869-10-08; ”Sjelfmord”, NDA 1869-10-06; ”Sjelfmord”, PoIT 1875-07-15; ”Sjelfmord af fånge”, PoIT 1878-07-22; ”Sjelfmord i fångelse”, SocD 1896-12-30; ”Sjelfmord i polishäkte”, SocD 1894-01-26. Döda i fångelse: ”Fångvården i riket”, PoIT 1865-02-07. ”Sjelfmord af fånge”, NDA 1879-07-24; i DN 1876 beskrevs klagomål över alla självmord genom hängning i Kristianisas fångelser ”Kristiania fångelselokaler”, DN 1876-11-25.

¹⁶⁹ ”Sjelfmord”, PoIT 1866-03-08.

¹⁷⁰ ”En arbetares pessimism”, DN 1900-11-07.

Den oordentlige, drinkaren, den kriminelle, självmördaren – de tillhörde alla samhällets, som det exempelvis hette i NDA 1889, ”mörkaste skuggsidor”: ”De stora städerna fostra i sina mörka gränder [...] nöd och fattigdom, lustar och laster [...]. Denna jordmån är fruktbar för alstring af brott, så väl mot andra som mot sig sjelf.”¹⁷¹ I notiserna om oordentliga självmördare konfluerade debatten om de ökande självmordstalen med den ”sociala frågan” som handlade om konsekvenserna hos egendomslösa grupper av 1800-talets samhällsomvandling, exempelvis fattigdom, arbetslöshet och alkoholism. Historikern Roddy Nilsson menar att problemen från de övre klassernas perspektiv generellt ansågs bero på individuella moraliska brister såsom lättja, avsaknad av viljestyrka och brännvinstörst.¹⁷² Självmord konstruerades i tidningarna som en följd av dessa problem och lyten likväl som ett socialt problem och underklasslyte i egen rätt.

Den oordentlige självmördaren var maskulint kodad. Exempel fanns på oordentliga kvinnor som tog sina liv, men den huvudsakliga bilden som tonade fram var att den oordentlige självmördaren var man, vars hustru och barn farit illa i och med självspillingens livsföring och död.¹⁷³ Exempelvis hade den självmördade tapetserare Gyllander i Norrköping enligt NDA ”genom sitt oordentliga lefnadssätt blifvit utan arbete, hvarför hustrun nödgats skilja sig vid honom och flytta till sina föräldrar samt med eget arbete söka lifnära sig och sina 3:ne barn.”¹⁷⁴ En standardavslutning var att själva faktumet att han lämnat livet också skadat familjen, med en formulering i stil med att den döde ”efterlämnar förutom hustrun fyra minderåriga, oförsörjda barn i små omständigheter”.¹⁷⁵ Det förkastliga bestod inte bara i det omoraliska levernet utan också självmordets avsteg från mans- och fadersidealet rörande moraliskt och ekonomiskt ansvarstagande.¹⁷⁶

Tonen i självmordsnotiserna om oordentliga drog ibland mer åt det ömkande och paternalistiska hållet, den oordentlige självmördaren kunde konstrueras som ett ”samhällets

¹⁷¹ ”Sjelfmordet – ett vår tids samhällsönda”, NDA 1889-02-18.

¹⁷² Roddy Nilsson, ”Den sociala frågan”, i *Signums svenska kulturhistoria. Det moderna genombrottet* (Stockholm: Signum, 2008), red. Jakob Christensson, s. 146–160. Om sociala frågan i Sverige skriver också Peterson 1983, se särskilt s. 16–68.

¹⁷³ Ett sådant motexempel är exempelvis timmermannen Mathias Mattsson som sades ha tagit sitt liv på grund av ”ledsnad vid äktenskapet, föranledd av hans hustrus högst oordentliga leverne.” ”Sjelfmord”, NDA 1866-09-20. En annan variant på temat av den oordentlige och den lidande hustrun var notiserna där istället kvinnan tog sig liv av hans oordentlighet, se t.ex. ”Lifvet en börda”, DN 1881-09-16.

¹⁷⁴ ”Norrköping den 18 jan”, NDA 1868-01-20.

¹⁷⁵ ”Mordförsök och sjelfmord”, DN 1885-04-14.

¹⁷⁶ Om fadersrollens integration med ekonomiskt ansvar samt om ett ansvarstagande faderskap som en del av en manlighet, Tomas Berglund, *Det goda faderskapet i svenskt 1800-tal* (Stockholm: Carlssons, 2007), s. 22-25, 77.

olycksbarn”.¹⁷⁷ Denna typ av notiser var moraliteter inte bara över individens lastbarhet utan också över fattigdomen, trångboddheten och alkoholen i sig.¹⁷⁸ Den oordentlige självmördaren kunde alltså vara både skurk och offer, eller någonstans mitt emellan: så hade tapetseraren Gyllander varit ”ett offer för fyllerilasten”.¹⁷⁹ Även om vissa skildringar alltså var mindre dömande vad gällde den beskrivnes person, iscensattes i stort det historikern Birgit Petersson beskrivit som ”en djup klyfta mellan betraktaren, dvs. den bildade överklassmänniskan, och de betraktade [underklassmänniskorna].”¹⁸⁰

Bilden av den oordentliga underklassen hade politiska implikationer. Det understödde en samhällsordning där de bildade, civiliserade övre klasserna inte bara var utan också fortsättningsvis skulle räknas som och vara samhällets politiska subjekt. Underklasspersoner med sin förment råa grovhet borde förvisso bli mer respektabla, men då i meningen dugliga och hyfsade och inom ramarna för sin samhällsposition.¹⁸¹

* * *

Över den oordentlige självmördarens döda kropp diskuterades konsekvenserna av 1800-talets strukturella samhällsomvandlingar och obemedlades livsomständigheter. Institutionella och strukturella faktorer stod dock i bakgrunden och beskrivningarna av självmördarna innebar att de dödas fördes i ett moraliskt tolkningsraster. Notiserna fungerade som illustrationer över de moraliska problem som samhällsomvandlingarna förde med sig. På individnivå var de moraliteter som illustrerade de varthän ett en förfelad livsföring barkade, över vad som hände när underklassmänniskor misslyckades att vara ordentliga. Här konstruerades underklassen som grupp, och deras självmordshandlingars mening: underklassen var självmördare; självmordet var en underklasshandling, och både underklassen och självmördaren var moraliskt förkastliga. Självmordberättelserna spelade en *särskild* roll i konstruktionen av underklassens omoral. Eftersom det oordentliga levernet slutade i *död*, utgjorde dem ett slags den *yttersta* illustrationen av underklassmänniskans lastbara natur och dess farlighet.

¹⁷⁷ ”Samhällets olycksbarn”, se t.ex. ”Välgörenhetsinrättningar”, NDA 1890-03-20; ”Sjelfmord”, NDA 1872-12-31.

¹⁷⁸ Se t.ex. ”Rusdryckernas inverkan på en slagtare”, DN 1885-04-18.

¹⁷⁹ ”Norrköping den 18 jan”, NDA 1868-01-20. Se också ”Ett brännvinets offer”, NDA 1876-12-21.

¹⁸⁰ Petersson 1983, s. 57.

¹⁸¹ Ronny Ambjörnsson beskriver ”medelklassens civilisationsprojekt, som avsåg att av vilda och impulsstyrda folkhopar skapa individer, som förstod att styra sina tankar och handlingar och som omfattade ideal och värderingar som klassen själv kunde dela”, Ambjörnsson 2017, s. 293.

Sammantaget och mer allmänt var notiserna effektiva illustrationer över varthän ett omoraliskt liv barkade: självmordet var slutdestinationen för den som lämnade dygdens bana. På individnivå illustrerade de vad som hände när man lämnade dygdens bana karaktärs- och livsföringsideal som ödmjukhet och plikttrogenhet och fungerade moraliskt föreskrivande för vad en god karaktär och livsföring bestod i.

2.2.2 Den ädle och utsatta

Om den ”oordentlige” självmördaren uppstod en tydlig ideologisk konfliktlinje mellan höger och vänster. Bilden av de lägre klassernas natur och förmågor aktualiserades och problematiserades i och med formeringen av arbetarrörelsen. Det som ytterst stod på spel var vem som var, och formellt skulle erkännas som, ett politiskt subjekt och ha politiska rättigheter, och hur politisk och ekonomisk makt i samhället skulle fördelas.

I *Social-Demokraten* kunde regelrätta rättningar av ”kapitalistpressens” berättande förekomma. Maskinuppsättare Anders Petter Anderssons i Bergsund hade tagit sitt liv 1891:

Anledningen till den förtvivlade handlingen var icke, som i D.N. uppgivits, ett oordentligt levnadssätt, utan var dels en följd av tråkigheter i hemmet och dels därför att han råkade att säga några af basarna [arbetsledarna] sanningen. [---] Han var en mycket skicklig arbetare [...] i 32 år han hade således länge nog gått och tegat och lidit, och om det bröt löst till sist, får man ej undra på detta [---].

Tidningen inskräppte att arbetarläsarna ur berättelsen borde dra lärdomen att de måste organisera sig i arbetarrörelsen för att inte själva sluta sitt liv i förtvivlan och självmord och sedan ”i kapitalisttidningarna [omtalas] att ni varit oordentliga i edert lefnadssätt.”¹⁸²

I SocD framträdde en ny gestalt bland självmördarna, nämligen arbetaren som var en i grunden god och ädel – åtminstone potentiellt – människa, men som av de ekonomiska strukturerna hindrades från att vara skötsam och leva ett värdigt liv och till slut krossades av dessa strukturers obarmhärtighet. Bryggeriarbetaren Jansson hade ”icke ådragit sig sin sjukdom genom mindre ordentligt lefnadssätt” utan på grund av ett fall i sitt arbete och tog sitt liv i förtvivlan över att han sedan inte fick tillbaka sin tjänst: ”så framstår ännu en gång

¹⁸² ”Allmänheten”, SocD 1891-07-31. I triumferande ordalag berättades några dagar senare att arbetarvännerna hade tagit Anderssons begravning i egna händer och – tvärtemot praktiken att begrava självspillingar med neslig, ”tyst” begravning hade givit den döde kamraten ett storstilat avsked, ”Han begrofs inte i tysthet!”, SocD 1891-08-03.

kapitalets hänsynslöshet, att utan nåd och förbarmande kasta förbrukad arbetskraft ut i svält och nöd.”¹⁸³ Det goda faderskapet omöjliggjordes av usla ekonomiska förhållanden som gjorde männen ”tvära och buttra i hemmet”, hemföll till förtvivlan, alkoholbruk och sedermera självmord.¹⁸⁴

Skillnaden var stor gentemot borgerliga tidningars notiser om ”oordentliga” som pekade ut arbetaren som en gestalt utan karaktär. I SocD uttrycktes istället en ny solidaritet med klasskamraterna. Subtila ordval användes för att skapa mer förstående framställningar och en mer nyansrik och positiv bild av arbetare. I fallet Persson handlade det inte om regelrätt ”superi” utan han hade ”tidtals flitigt förbrukat alkoholdrycker” och framförallt ”dessemellan lidit af en till lifsleda gränsande ånger över denna svaghet.”¹⁸⁵ Fartyglastaren Nyman hade förvisso tagit sitt liv under superivansinne, dock hade han ”vanligen” varit ordentlig och endast ”periodvis [varit] begifven på superi.”¹⁸⁶

Tidningens mer positiva beskrivningar av självmördade arbetare var en del av ett begynnande, större projekt från arbetarrörelsens sida att skapa en motbild mot borgerlighetens bild av underklassmänniskan. Det handlade om att omformulera vad det var att vara arbetare, rikta nya positiva förväntningar mot arbetare, och att frambringa en ny arbetarkultur. Som det heter i Ronny Ambjörnssons inflytelserika verk rörde det sig om tillskapandet av en *skötsam* arbetare, men en ”skötsamhet på egna villkor” (till skillnad från att blott leva upp till högre klassers krav och förväntningar) som skulle innefatta en självmedvetenhet och en förmåga till självreglering. Det skulle ge inte bara en känsla av självvärde, utan i förlängningen resultera i att kunna agera, och erkännas som, fullgoda, ansvarstagande politiska subjekt.¹⁸⁷

Arbetarrörelsen omformulerade den ”sociala frågan”, och därmed självmorden, till ”klassfrågan”.¹⁸⁸ Talet om ”moraliska” problem, i sig, hos självmördarna sa enligt tidningen inget om problemens orsaker och det var tveksamt om ”självmord” ens var en passande beskrivning, det rörde sig snarare om mord begånget av samhället självt.¹⁸⁹ Tidningen

¹⁸³ ”Självmord”, SocD 1892-06-21.

¹⁸⁴ ”Från den upp- och nedvända världen”, SocD 1896-04-14.

¹⁸⁵ ”Självmord medels dynamit”, SocD 1891-03-25.

¹⁸⁶ ”Självmord under superivansinne”, SocD 1893-05-05. Jag har hittat enstaka notis där ordet ”oordentlighet” faktiskt används, och då när tidningen saxat direkt från en annan. Se t.ex. ”Om ett upprörande självmord”, SocD 1895-10-16.

¹⁸⁷ Ambjörnsson 2017, citat på s. 68, resonemang sammanfattat på 294–295.

¹⁸⁸ Stråth 2012, s. 424–425.

¹⁸⁹ ”Var det självmord”, SocD 1887-01-05. ”Kapitalistpressen” anklagades också för bigotteri. Där DN uppmanade sina mer lyckligt lottade läsare att skänka ”medkänslans och medlidsamhetens tanke åt dessa samhällets styfbarn” underkände SocD sådant tal som ”tomma fraser” där missförhållanden skildrades och

betonade ”de kval, som hunger, köld och arbetslöshet medföra, kval som ofta kasta dem i brottets och självmordets armar”.¹⁹⁰ I kritik mot rubriksättningar som tidningen menade dolde den dödes elände och de egentliga orsakssammanhangen, kunde rubriker som ”Självmord af fattigdom och nöd” väljas.¹⁹¹

Självmordsberättelser där underställda och svaga kommit i kläm i icke-egalitära sociala relationer användes för att illustrera samhällets orättfärdiga utformning. I notisen om skraddarmästare Hägers tjänsteflicka med rubriken ”Brutalitet och självmordsförsök” berättades om husbondefolkets hänsynslöshet och avslutades: ”Lifvet blef henne för odrägligt hos det Hägerska herrskapet.”¹⁹² Det borgerliga, kapitalistiska samhällets förkastlighet kunde knappast illustreras tydligare, och ”Hvarje sådant fall”, avslutades notisen om sextonåriga Alberta Rippe, var ”en anklagelse mot bourgeoisiens ’ordning’.”¹⁹³

Inte bara enskilda fall utan också det statistiska självmordstalet förbands med den nya ekonomiska ordningen. Uppmaningen i SocD var explicit: ”Ändra systemet, förr blir det ingen minskning i sjelfmordens dystra statistik.”¹⁹⁴ Det låg inte bara i arbetarklassens intresse: ”En ändring vore nödvändig, för så vida ej hela mänskligheten skulle gå under – öfverklassen genom utsväfningar och öfverflöd, underklassen genom kropps- och själsmördande slit och svält”.¹⁹⁵ Tidningen delade bilden att samtiden präglades av en moralisk urartning, men boten mot en kultur utan högre värden inte var en återgång till religionen utan nya, utopiska visioner för ett mer rättvist samhälle, och omstöpanet av samhället i enlighet med dem.¹⁹⁶

brännmärktes men ingenting konkret föreslogs. ”En arbetares öden. Verklighetsbild ur allmogelifvet i en af Sveriges södra provinser”, DN 1886-02-13; ”En liten vidräkning med den publika sorgen.”, SocD 1890-06-07.

¹⁹⁰ ”Till demonstrationen 1 maj!”, SocD, 1890-04-01.

¹⁹¹ ”Självmord af fattigdom och nöd”, SocD 1891-10-16. Andra rubriker kunde vara ”Arbetslöshet-förtviflan-sjelfmord”, SocD 1891-01-08; ”Offer för den usla fattigvården” SocD 1892-01-13; ”Arbetslöshetens offer” SocD 1892-01-19.

¹⁹² ”Brutalitet och självmordsförsök”, SocD 1891-07-29.

¹⁹³ ”En tidsbild”, SocD 1892-07-29.

¹⁹⁴ ”Hundratusen kronor”, SocD 1887-11-12. Se också ”Till det rättslösa folket”, SocD 1888-06-20. Lisa Lieberman har påtalat hur socialister i Frankrike ända från 1830-talet använde självmordsstatistik för att belysa hur landets styrande misslyckades med att förbättra majoriteten av befolkningens villkor, Lieberman 2003, s. 35.

¹⁹⁵ ”Föredrag i arbetarefrågan”, SocD 1893-05-16.

¹⁹⁶ Tvärtom, ”ett dylikt samhällstillstånd som alstrar arbetslöshet, nöd, självmord och död skyddas med det bestående ’kristna’ samhällets alla maktmedel.”, ”Arbetslöshetens förbannelse”, SocD 1892-01-22. I en följetong berättades om svindlaren Seidenspinners: ”Affärsmän och ämbetsmän, lärare och officerare, blifvande arftagare och djärfva spekulanter utsögos på detta sätt systematiskt. [Han] var på detta sätt närmre eller fjärrre orsaken till ungefär ett dussin självmord per år [vilka] man skrev på räkningen af den öfverhandtagande bristen på religiositet.” Följetong utan titel, SocD 1902-07-22.

* * *

Notiserna i *Social-Demokraten* om ädla men utsatta arbetare var medvetna argument i debatten samhällets ekonomiska och politiska utformning. De fungerade, som också Anders Ekström noterat, som uttryckliga politiska moraliteter där de döda illustrerade nödvändigheten av samhällsomstöpningar i socialistisk riktning.¹⁹⁷ Tidningens mer positiva beskrivningar av självmördade arbetare, till skillnad från de borgerliga tidningarnas tal om ”oordentliga” självmördare, var också en del av ett begynnande, större projekt från arbetarrörelsens sida att omformulera vad det var att vara arbetare och att skapa en ny skötsam arbetarkultur. Självmordsnotisernas berättelser kan faktiskt sägas ha haft en *särskild* roll i arbetarrörelsens normerande av skötsamhet hos arbetare: de självmördade var den *yttersta* illustrationen av vad som hände och skulle fortsätta hända om arbetare underlät att genomföra den välbehövliga uppräckningen till självreglering och moralisk resning (och som medvetna, politiskt aktiva subjekt förändra det orättfärdiga samhället).

Även om många notiser syftade till att illustrera samhällets och inte individens omoral, så fungerade samtidigt många av notiserna, även notiser som var mer positiva och nyanserade av arbetarens person, som moraliteter på individnivå. De illustrerade varthän en förfelad livsföring barkade (det de mer positiva beskrivningarna antydde var endast att vissa av de döda inte varit fullt så oskötsamma). Berättelserna ifrågasatte sålunda inte logiken att självmord var ett naturligt slut på ett odygdigt liv.¹⁹⁸ Trots närvaron uppfattningen om de ekonomiska strukturernas makt, tematiserade notiserna faktiskt lika mycket som de borgerliga tidningarna frågan om den individuella moralen. De illustrerade vad som hände när man lämnade dygdens bana och på så vis fungerade de också föreskrivande för vad en god, lämplig och normal karaktär och livsföring bestod i.

2.3 Medelklassjälvmördarna

2.3.1 Den respektable självmördaren

Självmord hos en oordentlig eller kriminell underklassmänniska framstod i notiserna som naturliga slut på förfelade liv. I fallen där personen varit motsatsen till oordentlig eller kriminell underklass och istället levt respektabelt medelklassdrömliv som inte syntes ha

¹⁹⁷ Ekström 2000a, s. 228.

¹⁹⁸ Exempelvis hade snickaren Johan Svensson-Söderqvist tagit sitt liv till följd av en ”mindre god vandel”. ”Två lefnadströtta”, SocD 1898-02-07.

inneburit något avvikande, så var de standardiserade förklaringarna otillräckliga. Ty, som det stod att läsa i DN 1878: ”Högt ansedd såsom läkare, förenad med en ädel maka, som älskar honom varmt, och lyckliggjord med tvänne små, täcka barn *borde* han finna sitt lif avundsvärt.”¹⁹⁹ Och tio år senare: ”Då generalen både till sin personlighet och sin sociala ställning var en lyckans gunstling, har allmänna meningen ej kunnat förlika sig med den enkla uppgiften, att här förelåg ett självmord.”²⁰⁰ Dessa ”egendomliga” självmord bjöd inte några inga enkla svar på frågan ”Hvarför?”²⁰¹ Sålunda kunde självmordet begånget av en ”påpasslig”, ”hederlig”, ”afhållen” 37-årig familjefader med ”älskvärd karakter” beskrivas som en ”psykologisk gåta”.²⁰² Dessa självmord framställdes alltså som ett slags anomalier. Notiserna fungerade därmed *inte* som moraliteter över förfelade livsföringar, men likväl fungerade de föreskrivande: ett medelklassliv med barn, familj, yrkesmässig, ekonomisk och social framgång, var det goda, lämpliga, normala och moraliska livet.

Alla respektabla mäns självmord var dock inte anomalier. En särskild, mycket konkret typ av självmördare vars lik beströdde tidningssidorna var den penningbekymrade borgaren. Penningbekymmer hade exempelvis knäckt handlanden Ulrik Hellström att hänga sig i ett uthus enligt notisen i NDA år 1869.²⁰³ Samma orsak låg, som stod det att läsa i PoIT 1877, bakom tandläkare Tellanders självmord.²⁰⁴ 1891 berättade SocD om kaptenen vid Göta artilleriregemente i Göteborg, Carl-Adolf Adamsson, som sköt sig med revolver 1891, liksom häradshövding Abenius i Stockholm 1897.²⁰⁵

Bakgrunden till att självmord i dessa fall inte framställdes som gåtor och anomalier var att ekonomisk välgång i den borgerliga kulturen var mycket viktig, symboliskt sett. Den gav status och var en central aspekt av borgerlig identitet.²⁰⁶ Välgång vittnade om flit, vilket var centralt i borgerliga livsföringsideal, förutom att välgången möjliggjorde den

¹⁹⁹ Min kursivering, ”Teater och musik”, DN 1878-02-07.

²⁰⁰ ”Dagens samtalsämne i Paris”, DN 1881-03-03.

²⁰¹ ”Hvarför?”, DN 1885-02-05. ”Varför?”- frågan var implicit i alla självmordsnotiser, men kunde alltså också ibland vara explicit, eller till och med en självmordsnotis rubrik. ”Egendomligt”: ”Egendomligt självmord”, NDA 1875-11-01.

²⁰² ”Ohyggligt mord- och självmordsdrama”, DN 1895-08-22. Telegrammet återpublicerades i SocD dagen därpå under samma rubrik.

²⁰³ ”Självmord”, NDA 1869-09-01.

²⁰⁴ ”Självmord”, PoIT 1877-04-30.

²⁰⁵ Adamsson. ”Ur medelklassens existenskamp”, SocD 1891-10-30; Abenius: ”Självmord”, SocD 1897-09-03.

Se t.ex. också ”Självmord” NDA 1892-06-22.

²⁰⁶ Om uppfattningen att ”människovärde stod i proportion till bankkonto” se Stråth 2012, s. 469.

konsumtion som var central i borgerlighetens livsstil och iscensättning av sig själv.²⁰⁷ Vägången var särskilt avgörande för identitet och anseende för männen eftersom hans sociala roll var försörjarens. Sålunda kunde ekonomiska bekymmer skrivas fram som en logisk orsak till självmord.²⁰⁸

Hur lästes notiserna om penningbekymrade, och hur ska de läsas? Relationen mellan självmordet och uppfattningen om den dödes moraliska halt var nog i dessa fall komplex.²⁰⁹ Deras självmord uppfattades nog inte enbart som logiska utan till och med ibland som acceptabla och förståeliga, och frågan är om inte dessa mäns självmord kunde bidra till en positiv värdering av dem. Att ta sitt liv när de inte längre kunde uppfylla sin borgerliga mansroll var i det närmaste en moralisk handling. Självmordet vittnade om personens visshet om, och värdesättande av, respektabilitetens beteendekoder till den grad att han inte ville leva när han inte längre kunde uppfylla dem. Till detta kom ett skimmer av martyr- och hjälteskap, tappert hade den döde gett sig in i kampen för tillvaron men sin strävsamhet till trots i slutänden krossats under tillvarons realiteter. Han hade förvisso förlorat, men ändå kämpat. I den tolkningen blev självmordet blev en, kontraintuitivt nog, bekräftelse på dygd.²¹⁰ Givetvis fanns här inte någon entydighet. Dessa mäns självmord kunde säkerligen också läsas som följer

²⁰⁷ Detta ägnar Woodruff D. Smith en hel volym, se hans *Consumption and the making of respectability, 1600-1800* (London: Routledge, 2002).

²⁰⁸ Att ekonomi var väsentlig att ta i beaktande när det gällde självmord var självklar, om ekonomin var god var detta en anledning att undra varför självmordet hade ägt rum. Se t.ex. "Sorgligt sjelfmord", DN 1867-01-14; "Ett sjelfmord", PoIT 1889-09-13; "Tre ynglingars sjelfmord", SocD 1892-06-01: "alla tre voro i pekuniärt hänseende välsituerade."; "Uppseendeväckande sjelfmord", SocD 1892-06-02: "Konsul Sundberg var [...] så vidt man vet, i mycket god ekonomisk ställning."; "Orsaken till sjelfmordet är obekant. Ekonomiska bekymmer anses icke föreligga."; "Sjelfmord", 1890-03-17. "Ekonomiska svårigheter" var en annan formulering, se t.ex. "Uppseendeväckande sjelfmord", SocD 1892-04-19. Ytterligare en är "ekonomiska trångmål", "Männe sjelfmord?", SocD 1895-05-29. Beteckningen "ekonomiska bekymmer" med synonyma benämningar användes i många bemärkelser och situationer, och kunde förvisso användas både om stormrikas förluster (som beskrivits tidigare i undersökningen) som förde dem ned till en enklare standard, såväl som synonym till regelrätt fattigdom hos arbetare. Arbetare: "Sjelfmord", DN 1866-12-05; "Sjelfmord", DN 1875-08-03; PoIT 1875-08-17; "Sjelfmord", DN 1885-09-30; "Sjelfmord", DN 1867-06-07 om arbetskarlen granstedt som tagit sitt liv efter en "längre tids grubbel över sin betryckta ekonomiska ställning", "Återigen sjelfmord", DN 1869-09-01; "Sorgligt oförstånd", DN 1898-12-05. Lägre medelklass: "Utan plats och utan mod att lefva", DN 1892-10-24; "Om Snickarmästaren Rundströms dödssätt", NDA 1860-09-01.

²⁰⁹ Janet Oppenheim påtalar i en analys av det brittiska sammanhanget att det mot den bakgrunden uppfattades som förståeligt och naturligt om pinsamma ekonomiska problem ledde till psykisk kollaps. Oppenheim 1991, s. 154–155.

²¹⁰ Jmf. Oppenheims resonemang rörande nervkollaps. Hon menar att kollapsen förvisso framtog mannen den försörjningsförmåga som definierade honom som man, men att den blev ett slags paradoxal bekräftelse på arbetsmoral och manlig virilitet – han hade arbetat lite *för* hårt. Oppenheim 1991, s. 154–155.

av en minskad livsoduglighet i kampen för tillvaron och därmed som feminina svaghetshandlingar.²¹¹

Individnivån därhän, vilken illustrativa funktion hade de penningbekymrade på en politisk och samhällsrelig nivå? Ingen alls, i borgerliga tidningar. Eftersom den penningbekymrade inte fört en förment omoralisk vandel fungerade berättelserna *inte* som moraliteter över en nedåtgående trend med moralisk urartning på samhällsnivå. I SocD gjordes dock en samhällspolitisk poäng. I tidningen konstruerades de ekonomiskt bekymrade männen inte alltid som kämpar i en ofrånkomlig statusjakt och kamp för tillvaron. I SocD kunde de döda istället figurera som onödiga, olyckliga offer. Notiserna kunde rubriceras ”Ur medelklassens existenskamp”, och på så vis fungera som illustration av det skeva i det borgerliga samhället och dess kultur.²¹² I självmordsnotisen om läkaren Schmidt med kollega, exempelvis, upplystes att de båda behövt söka fattighjälp. Notisen fungerade som illustration av den större tendensen att till och med utbildade människor – och inte bara arbetare – hade svårt med utkomstmöjligheterna i en samhällsorganisation som främst gynnade kapitalister.²¹³

* * *

Notiserna om penningbekymrade självmördare skrevs i regel inte, och i synnerhet inte i de borgerliga tidningarna, explicit fram som en politisk fråga. Deras död var en naturlig, om än beklaglig, följd av den personliga tragiken att ha ekonomiska svårigheter. Berättelserna innebar inte att den döde konstruerades som moraliskt förkastlig; de fungerade *inte* moraliteter över förfelade livsföringar. Det hade tvärtom handlat om ett aktningvärt försök till strävsamhet, så strävsamt att det till och med slutade i döden. På så vis fungerade notiserna uppvärderande, och, således, föreskrivande för vad en god karaktär och ett gott liv bestod i. Gentemot detta kunde notiserna i SocD fungera som politiska moraliteter där de ekonomiskt bekymrade fick illustrera det förkastliga i det ekonomiska system såväl som den skeva borgerliga kultur som sanktionerade konkurrens och statusjakt.

²¹¹ Att hålla sig vid liv i kampen för tillvaron och kunna motstå självmordsimpulser var heroiskt och manligt, död och självmord och att falla till föga för psykisk svaghet var kvinnligt, menar Gates 1988, s. 125; Nicoletti 2007, s. 7; samt Ron M. Brown, *The Art of Suicide* (London: Reaktion, 2001), s. 134, 180.

²¹² ”Ur medelklassens existenskamp”, SocD 1891-10-30

²¹³ ”De danske läkarne”, SocD 1895-05-29.

2.3.2 Det borgerliga helgonet

Respektabla herrar kunde i de borgerliga tidningarna skrivas fram inte bara som logiska och acceptabla, som med de penningbekymrade, utan till och med som ädla. I de fallen handlade det inte bara om ett svagt skimmer av hjälte- och martyrskap utan skildringarna utgjorde i det närmaste ett slags helgonberättelser. I DN berättades 1865 om före detta politieborgmästaren Ekström i Göteborg som dränkt sig. Han hade varit inkarnationen av manlig, borgerlig anständighet: ”en gammal, högt ansedd man med ovanlig bildning och kunskaper, angenäm sällskapsmänniska, lycklig far och make, med ett hem där parterna älskade att bo, utan något slags materiella bekymmer”.

Rapporteringen fortsatte:

man känner ej någon hemlig orsak till detta förtviflade beslut, om icke ett antagligt fysiskt skäl, hvilket framtvingat en djup ledsnad vid lifvet. [...] mannen, som var en nitisk och sträfsam embetsman, alltsedan han för en del år sedan lemnade sin befattning [...] stundom känt sig gripen av denna mjeltsjuka, som är helt naturlig för praktiska människor [...] i sysslolöshetens armar, och till sist bemäktigats av denna olyckliga spleen, som så ofta söker sin lösning och sitt medikament i sjelfmördarens död”²¹⁴

Dels tillskrevs alltså livsledsnaden ett objektivet, ”fysiskt skäl”, som han drabbats av, vilket underströk att det inte handlade om moraliska brister hos den döde.²¹⁵ Dels, och viktigast, var det den dödes flitiga arbetslust som helt ”naturligt” drivit honom i döden i mötet med en påtvingad sysslolöshet. Donna T. Andrew undersöker i ett antologikapitel den helgonförklarande behandlingen i den brittiska pressen av en populär engelsk jurist och politikerns självmord år 1818, där det angavs att det var hans oändliga flit och nit såsom lagman, entreprenör och familjeman som lett honom till utmattning och självmord i ett slags borgerligt martyrskap: ”his virtues have proved holy traitors” som det hette i en tidning.²¹⁶ Likt den engelske klassbrodern hade det alltså enligt notisen i DN också varit den före detta politieborgmästarens Ekströms dygder som varit en faktor bakom självmordet. Det var till slut hans strävsamhet som blev hans fall i konfrontation med en verklighet som inte längre tillät honom ge utlopp för den.²¹⁷ Självmordet var

²¹⁴ ”Göteborgs-Rapportören”, DN 1865-05-29.

²¹⁵ En liknande poäng gör Houston 2010, s. 339: ”External forces might be needed to explain the unhappiness of the otherwise normal.”

²¹⁶ Donna T. Andrew, ”The Suicide of Sir Samuel Romilly. Apotheosis or outrage?”, i Watt 2004, citat på s. 183.

²¹⁷ Han var alltså en form av ”injured saint”, den gestalt som inkarnerade den dygdiga, ”goda döden” och ”oskyldiga döden” [”the death of innocence”], Bronfen 1992, s. 78, 90.

sammantaget inte hans (karaktärs)fel, och tvärtom inskräpte det den dödes dygd och respektabilitet.

Ett annat exempel, som är mer unikt i den meningen att det inte bara är en allmänt borgerlig hagiografi utan en specifikt liberal-progressiv, publicerades i DN 1867. Enligt tidningen hade den adlige men fattige Björnbergs självmord orsakat mycket ”deltagande” i synnerhet sedan han varit ”en man med godt hufvud, stor beläsenhet, samt mycken ordentlighet.” Han hade alltså varit seriös, bildad och flitig och med andra ord inte varit någon adlig spelevink utan levt ett respektabelt liv. På sista tiden hade Björnberg haft svårt att finna arbete och till sist skjutit sig. Att han tagit sitt liv av ekonomisk knapphet framställde honom både som mer dygdig och som mer av ett offer, och som mer respektabel: han hade såsom vilken annan god borgerlig man som helst arbetat för sitt uppehälle och misslyckats i kampen. Och inte nog med detta, tidningen påminde om ”Ett hedrande karaktersdrag af B., som på sin tid blef omtaladt och prisadt”. Den döde hade varit för den stora representationsreformen som ledde till ständsriksdagens avskaffande, och för sin övertygelses skulde hade han trots sin fattigdom låtit bli att sälja fullmakten till sin röst i Riddarhuset. Björnberg hade med andra ord i princip dött för framåtskridandet; han var nästan ett slags martyr.²¹⁸

1879 berättades i DN och NDA om Josua Braune som hade varit ledamot i styrelsen för två aktiebolag i Göteborg och som tog sitt liv när de gick i konkurs. Braune konstruerades dock varken som någon utsvävande frossare eller ohederlig finanstyp som tog sig rätten att ta sig av daga så snart affärerna gick dåligt eller i rädsla för att hans oegentligheter skulle uppdagas. Hans självmord ”väckte stor sensation [...] enär han alltid varit aktad som en hedersman.” Han uppgavs alltid ha varit den stabile och pålitlige, som tvärtemot direktören hade hållit låg profil ”för att, om möjligt, avvärja de hotande framtidsmolnen.” Braune hade varit klok och rättrådig men hans råd hade ofta förkastats. Han ”var en Akitofel” – den bibliske gestalt vars varningar konungen inte lyssnade på hans och som tog sitt liv när katastrofen nalkades. Braunes förtänksamhet och rättskänsla hade alltså fallit till föga för andra människors dumdristighet och oansvarighet. Det var på grund av sin stora plikt-känsla och kärleksfulla lojalitet som följden blev ”det olyckliga beslutet att förkorta lifvet, för att slippa se de båda bolagens

²¹⁸ ”Sjelfmord (Bref till Dagens Nyheter från Örebro).”, DN 1867-04-20. Utgången av omröstningen i Riddarhuset hade av reformanhängare firats som en stor seger, och hyllningar och ovationer inte bara för dem själva utan också för adeln som ”självupoffrande avskaffat sig själv”, Stråth 2012, s. 162.

samfällda ruin.” Han, denne ”aktningsvärde” och ”godhjärtade” man som sörjdes ”af en vidsträckt vänkrets” hade knappt ens tagit livet av sig, formuleringen löd att han ”icke kunnat öfverlevva bolagets fall”.²¹⁹

* * *

Kännetecknande för notiser om borgerliga helgon var att självmorden alltså *inte* konstruerades som en naturlig följd av en förkastlig människas lastbara liv och således inte fungerade som moraliteter över förfelade livsföringar. Deras självmord var heller *inte* anomalier utan den logiska följderna av mötet mellan den rättfärdige människan och den orättfärdiga yttervärlden. Annorlunda uttryckt blev självmordet i dessa fall till ett vittnesbörd om godhet och självmordet var här i det närmaste en ”god” död. Skildringarna var härmed starkt moraliskt och livsföringsmässigt föreskrivande, om än på andra sätt än moraliteter om moraliskt förvillade och förryckta. Notiserna normerade inskräppte vad en god karaktär och ett gott liv bestod i. Skildringarna innebar en positiv konstruktion av medelklassen, dess livsföring och dess dygder.

2.4 Kvinnan och självmordet

Hittills har jag huvudsakligen diskuterat manliga självmördare. Det speglar den empiriska verkligheten. ”Kvinnan”, i bestämd form singularis utifrån föreställningarna om en essentiell kvinnlighet och en väsensskillnad mellan könen, konstruerades som en avvikelse från den normative mannen både i samhället i stort såväl som på tidningssidorna (och det oavsett tidningens ideologiska hemvist).²²⁰ Under undersökningsperioden utvecklade sig debatten om ”qvinnofrågan” som handlade just om kvinnors position och de successivt alltmer högröstade kraven, i synnerhet från en framväxande kvinnorörelse, om ökad jämlikhet genom ekonomiska och politiska reformer, såväl som att andligen bli erkända och sedda som människosubjekt. Motståndare fördömde tankarna som familjefientliga och på tvärs mot kvinnans sanna kall, moderskapet och hemlivet.²²¹ Självmordsfrågan tangerade, vi nu skall se, denna debatt om kvinnors natur och samhällsposition.

²¹⁹ ”Josua Braune”, NDA 1879-01-21; ”Josua Braune”, DN 1879-01-21.

²²⁰ Simone de Beauvoir, *Det andra könet* (Stockholm: Norstedts, 2002), s. 156–189; Madeleine Hurd, ”Masculine spirit, feminine flesh. Women as objects of the newspaper gaze”, i *Encounters. Representations of the Others in Modern European History* (Huddinge: Södertörns högskola, 2003), s. 19.

²²¹ Marcus 2018, s. 233–235; Gay 1984, s. 169–197; Johannisson 1994, s. 22–28;

Också i frågan om självmord var kvinnan ”den andre”. Utifrån statistikens tabeller spreds genom tidningarnas rapportering uppfattningen att: ”Det svaga könet är långt mindre utsatt för frestelser att ta lifvet av sig [än] det starka”, som det hette i SocD 1892.²²² Hur skillnaden mellan mannens och kvinnans självmordstal skulle förstås var en hett omdebatterad fråga i de lärda debatterna.²²³ Vetenskapshistorikern Howard I. Kushner menar att tre tolkningsvägar var återkommande. För det första handlade det om att kvinnor var mindre psykologiskt komplexa och hade lägre intellektuell förmåga än män. De var mer barnsligt förnöjsamma och därmed mer flexibla och kunde lättare fördrå exempelvis ekonomisk och social degradering varför deras självmordstal var lägre.²²⁴ För det andra var kvinnor, mer religiösa av sig (intuitiva känslörelser snarare än förnuftsörelser som de var), och religion sammankopplades med skydd mot självmord.²²⁵ För det tredje, och framförallt, skyddades hon genom sitt liv i hemmets sfär. Där var hon till skillnad från männen fredad från det moderna samhällets existenskamp och frestelser. Att det fanns kvinnor som tog livet av sig, trots kvinnösendets och kvinnolivets helgelse, var dock ett faktum. Där mäns självmord förklarades bero på motgångar i världsliga spörsmål så kunde också kvinnors självmord – precis som avsaknaden av självmordsbenägenhet – förklaras utifrån hennes känslomässiga natur och i synnerhet antas orsakade av någon form av kärleksbesvikelse.²²⁶

2.4.1 Den älskande kvinnan²²⁷

År 1876 berättades om hushållerskan fröken Löfgren som skjutit sig i hjärtat och avlutade notisen: ”Anledningen till sjelfmordet uppgives ha varit olycklig kärlek.”²²⁸ Samma år berättades om en flicka i Tyskland där mannen som hon älskade och som försmått henne var eldare vid järnvägen. Hon hade lagt sig på spåret: ”så att eldaren måtte se henne i ögat under det förfärliga ögonblick då lokomotivet rusade fram över henne.”²²⁹ År 1883 berättades under rubriken ”Ett kärlekens offer” om en tjänsteflicka i Hedemora som tagit sitt liv med arsenik

²²² ”Dödens frivillige”, SocD 1892-02-13. ”Utan all gensägelse är sjelfmordstendensen [världen öfver] betydligt mer sällsynt bland kvinnor än bland män.” ”Sjelfmord bland kvinnor”, SocD 1895-04-03.

²²³ Kushner 1993, s. 461–490.

²²⁴ Kushner 1993, s. 468; Durkheim 1952 [1897], s. 215.

²²⁵ Tanken förekommer också i mitt material, det kom till uttryck exempelvis i PoIT 1862, där det hävdades att den stora skillnaden mellan kvinnors gentemot mäns andel av antalet självmord kunde förklaras ”derigenom att kvinnans känsla är mera mottaglig för religionens sanningar än mannens.” ”Sjelfmorden i Frankrike”, PoIT 1862-08-13.

²²⁶ Kushner 1993, s. 469; Brown 2001, s. 148.

²²⁷ Rubriken är lånad från Simone de Beauvoir som titulerar och ägnar ett kapitel i *Det andra könet* åt ”Den älskande kvinnan”, de Beauvoir 2002, bok 2, kap XII, s. 748–776.

²²⁸ ”En hemsk tilldragelse”, DN 1876-07-19.

²²⁹ ”Sjelfmord under förskräckliga oständigheter”, DN 1876-10-13.

och låtit sända sin döda kropp i en koffert till mannen som slagit upp deras förlovning.²³⁰ År 1890 rapporterades om en anonym 24-årig flicka med som skjutit sig med revolver nedanför hans fönster efter att studenten hon var trolovad med börjat bete sig ”kallt och kyligt mot henne”.²³¹

Självmondsnotiser om älskande kvinnor förekom i alla tidningar. Logiken var att kvinnor tog sina liv på grund av förlorad eller olycklig kärlek. Barbara Gates menar i sitt verk om självmord i det viktorianska England att konstruktionen av kvinnor som till sin essens längtande och kärlekskranka varelser som tog sitt liv av olycklig kärlek ”*had the deepest hold on the Victorian imagination for the longest of time*”.²³² Män var i denna konstruktion kvinnors anledning att existera, varför det var logiskt att förlust av mannen gjorde henne självmordsbenägen. Uppfattningen illustreras väl av SocD:s återpublikation 1895 av William Ferrers teser där det stod att läsa att kvinnor lever i ett slags ”frivilligt slafveri” under mannen med en vilja att uppoffra sig för honom varför den hopplösa kärlekens kval blev henne allt för stora. Enligt Ferrer kommunicerade självmörderskorna med sin sista handling: ”jag kan icke lefva utan din kärlek!”²³³

Sägas skall att ”Sjelfmord av kärlek” förvisso var en könsneutral trop i tidningarnas notiser, och det förekom självmord av olycklig kärlek förekom oavsett kön, inte minst hos unga människor.²³⁴ Utifrån tanken om könets komplementaritet förväntades både män och kvinnor vara halva och potentiellt självmordsbenägna utan en partner av motsatt kön; självmordsnotiser om ensamma män kunde rubriceras: ”Hvar är kvinnan?”²³⁵

För kvinnors del antogs dock den självmordsbenägenhet som hjärtesorgen orsakade ta vägen över en specifik och typiskt kvinnlig psykisk instabilitet. När kvinnor förlorade sin älskade

²³⁰ ”Ett kärlekens offer”, DN 1883-02-01.

²³¹ Se t.ex. också ”En oförklarlig tragedi”, DN 1886-05-22; ”Självmondsepidemien i Wien”, DN 1886-10-16; ”Kärlekens makt”, SocD 1893-07-29; ”En uppskakande händelse”, DN 1896-04-21; ”Sjelfmord af olycklig kärlek”, NDA 1890-10-02; ”Ett kärleksdrama”, NDA 1890-07-09. Se också: ”Sjelfmord”, PoIT 1869-02-15; ”Sjelfmord af försmädd kärlek”, PoIT 1875-08-26; ”En 17-årig flicka”, DN 1881-03-29. ”Fröken Eugenie Erdösy”, NDA 1886-09-14.

²³² Gates 1988, s. 131.

²³³ ”Sjelfmord bland kvinnor”, SocD 1895-04-03.

²³⁴ Exempel på detta är ”Revolverdrama” i SocD 1892-02-23 där en ung manlig konstnärssjäl tar sitt liv med kvinnoporträtt i handen, som är snarlikt ”Mystiskt självmordsförsök” SocD 1892-06-10 där en ung kvinna tar sitt liv på ett hotell med ett porträtt på ”en ung dansk militär” i handen. Exempel på män som tog livet av sig av olycklig kärlek är ”Domstols- och polisnyheter”, NDA 1865-07-26; ”I ogjordt väder”, DN 1876-07-01; ”Sjelfmord och försök till mord”, NDA 1864-03-05; ”Sjelfmordsförsök”, NDA 1893-01-03; ”Sjelfmord”, DN 1885-11-28; ”Sjelfmord af kärlek”, DN 1881-12-16.

²³⁵ Se exempelvis ”Hvar är kvinnan?”, SocD 1898-01-03.

blev hon galen. I ett kåserande men samtidigt halvt allvarligt inlägg i NDA 1893 om riksdagsmotionen om att införa ”ungkarlsskatt” för män som undandrog sig underhållsplikten för de kvinnor som de gjort med barn, menade skribenten att pengarna bland annat borde användas till ”Hospitalsvård åt fruntimmer, som blifvit vridna af olycklig kärlek.”²³⁶ I en självmordsnotis i DN 1900 berättades om försmådda Hilda Gustafsson vars kärlekssorg gjorde henne från sina sinnen: ”De marter, den arma den natten lidit under sitt kringirrande ute vid sjöstranden, ha varit nog så stora att den stund hon sökte döden alla hennes sinnen varit förvirrade.”²³⁷ Självmordsskildringarna knöt an till en under hela 1800-talet utbredd stereotyp om kvinnan som blir galen av olycklig kärlek, ett avvisande eller av förlust av den älskade. Elaine Showalter menar i sitt kända verk om föreställningar om kvinnors sjuklighet i 1800-talets England att det rörde sig om ”a touching image of feminine vulnerability and flattering reminder of female dependence upon male affection” och understryker den könspolitiska signifikansen i berättande: ”What [...] could be more feminine and respectable, or pose less of a threat to domineering parents and false-hearted men”.²³⁸

En annan variant av självmordsberättelse där kvinnors kärlekstörstande natur var en central och fatal faktor, men då inte bara för hennes själv utan också för mannen, var det ogifta paret som sökte döden tillsammans.²³⁹ Här kunde det röra sig om olyckliga unga älskande, såsom Hjalmar Sahlqvist och Emma Hultström, skildrade i NDA år 1869, som velat gifta sig men förbjudits därtill av Hjalmar familj som inte ansåg Emma god nog.²⁴⁰ Vid sidan av dessa ömmande berättelser fanns också de mer moraliskt tvivelaktiga såsom den i SocD 1899 publicerade notisen om den gifte familjefadern Almqvist som tog livet av sig tillsammans med 17-åriga pigan Gerda Sundberg som han antagits ha stått i ”i intimt förhållande till”.²⁴¹ Hur kunde dessa notiser läsas? Otvetydigt är att de fungerade som moraliteter som illustrerade varhän en förfelad livsföring barkade och på så vis inskräpte gränserna för lämplig livsföring. Angående konstruktionen av kvinnan, mer specifikt, kan ett exempel på hur notiser som dessa tolkades hämtas från William Ferrer i den ovan nämnda texten som SocD återpublicerade.

²³⁶ ”Ungkarlsskatten”, NDA 1893-04-28.

²³⁷ ”Kärlekssorg”, DN 1900-07-09. Se också exempelvis ”Sjelfmord af försmådd kärlek”, DN 1875-08-26; Följetong utan titel, SocD 1894-01-02.

²³⁸ Showalter 1986, s. 13. Se också Nicoletti 2007, s. 9.

²³⁹ Se exempelvis ”Beslut och handling”, DN 1865-01-17; ”Bref från Paris. Från redaktionens korrespondent”, NDA 1870-05-25; ”Ytterligare tre självmord i Köpenhamn”, DN 1892-11-02 och SocD 1892-11-07; ”Hindrade från att ’dö i skönhet’”, SocD 1892-12-05; ”Ännu ett själfmordsdrama”, SocD 1892-11-01; ”Ett själfmordsdrama”, SocD 1899-11-16.

²⁴⁰ ”Förtvifladt tilltag”, NDA 1869-02-13.

²⁴¹ ”Två själfmordsdramer”, SocD 1899-08-15. Se också exempelvis ”Nytt kärleksdrama i Köpenhamn”, DN 1896-04-10.

Han menade att det var kvinnorna som var drivande bakom sådan här "lidelsefulla" dubbelsjälv-mord: "Hon tänker ej på något annat och gör allt för att uppnå sitt mål. [...] En kvinna med detta sinne är en fruktansvärd fara, nästan en dödsdom för en älskare. [...] Förr eller senare öfvervinner hon hans självuppehållelseinstinkt och förleder honom till självmord."²⁴² Själv-mordsnotiserna om älskande kvinnor kunde uppenbarligen alltså inte bara bidra till bilden av kvinnan som en hjälplös, änglalik Madonna, utan också väcka associationer som banade väg för tolkningar i linje med tidens andra dominerade kvinnobild: fresterskan, Magdalenan, horan, som i sina farligare former konstruerades som en monster- eller vampyrkvinna som gränslöst konsumerade män.²⁴³

* * *

Själv-mordsnotiser om älskande kvinnors självmord var inlägg i en pågående diskussion om kvinnans natur. Genom själv-mordsnotiserna, som förekom i alla tidningar tvärsöver det politiska spektrumet, konstruerades kvinnan som en känslovarelse som var beroende av män, och vars främsta livsbestämning var kärleken till en man. Denna konstruktion var av politisk betydelse på så vis att de implicerade att kvinnor inte var kapabla att fungera som självständiga subjekt, och således inte borde ha de utökade ekonomiska, politiska och utbildningsmässiga rättigheter och möjligheter som stod under debatt.

Notisernas själv-mordsberättelser om älskande kvinnor spelade en *särskild* roll i konstruktionen av denna kvinnobild. Eftersom dess logik var att denna hennes natur var så till den milda grad bestämmande för henne den ledde henne i *döden* om den förnekades henne, så var de ett slags *yttersta* illustrationer av kvinnors natur. De hade också en särskild roll exempelvis i relation till skönlitterära kvinno-skildringar, i egenskap av nyheter hade dessa berättelser större verklighetsanspråk. Till detta kom också utbredningen, i tidningarna förekom dessa kvinnor i massor, och dag efter dag.

Notiserna om väna, älskande kvinnor fungerade *inte* som moraliteter över förfelade livsföringar. Om något, så illustrerade de faran i att män underlät lämpligt mansbeteende i form av lojalt ansvarstagande och ömsint omhändertagande. De väna, älskande kvinnorna själva avvek aldrig från det lämpliga kvinnobeteendets gränser, tvärtom: självmordet

²⁴² "Själv-mord bland kvinnor", SocD 1895-04-03.

²⁴³ Om dessa konstruktioner av kvinnan skriver Bram Dijkstra i sitt inflytelserika verk *Idols of perversity: Fantasies of Feminine Evil in Fin-de-Siècle Culture* (Oxford: Oxford University Press, 1986). Se också Johannisson 1994, s. 21; Bronfen 1992, s. 181.

illustrerade snarast den dödas beredskap att iscensätta det, ända in till döden. Notiserna var dock inte bara föreskrivande vad gällde kvinnors natur och lämpliga beteende, notiserna om älskande par som dog fungera som moraliteter som illustrerade faran för både kvinnor och män, om gränserna för det konventionella livet i äktenskapet och familjen överskreds. Sammantaget fungerade notiserna om självmördade, älskande kvinnor moraliskt föreskrivande för vad en god karaktär och ett gott liv – både för män och kvinnor – bestod i.

2.4.2 Den fallna kvinnan

År 1867 berättade DN om pigan Anna Margaretha Sjöblom som uppgavs ha varit på ”Magdalenahemmet”, alltså en institution för att rehabilitera kvinnliga prostituerade. Troligtvis hade hon tagit sitt liv ”i blygsel”.²⁴⁴ År 1883 berättade NDA om arbeterskan Maria Eriksson som dött genom fosforförgiftning ”för att undanrödja följderna af ett begånget felsteg”, det vill säga: hon var gravid.²⁴⁵ 1892 rapporterades ymnigt i svensk press om att Köpenhamn skakades av en självmordsepidemi där de unga självmörderskorna varit offer för en franskättad sol-och-vårare som kurtiserat 50 unga flickor varav 16 blivit gravida.²⁴⁶ Några år senare rapporterade SocD om den 18-åriga tjänsteflickan Johanna Andersson som blivit medbjuden till ett förhyrt rum av körsångare Schölin efter en operaföreställning. Efter att ha umgåtts med honom ”på tu man hand” hade hon på väg hem därifrån hade hon störtat sig i strömmen, troligen på grund av ”hastigt påkommande känsla af ånger”.²⁴⁷

Logiken i tidningsnotiserna var att de unga kvinnornas självmord orsakades av förlorad sexuell dygd och med det allt anseende, eller kanske snarare: av skammen och ångesten däröver. I notiserna iscensattes således en självklar koppling mellan självmord och att ha blivit en ”fallen” kvinna, den moraliskt hederliga kvinnans antites, som överskridit den centrala kvinnodygden sexuell kyskhet.²⁴⁸

Självmordets relation till kvinnans moraliska status var i detta fall komplex: ”sjelfmord [...] är en feghet, som endast är förlåtlig hos en olycklig qvinna” som det kunde formuleras i en

²⁴⁴ ”Sjelfmord”, DN 1867-09-27. Om ”Magdalenahem”, Jansdotter 2004, s. 44–45.

²⁴⁵ ”Fosforförgiftning”, NDA 1883-02-12. Se också ”Sjelfmord” PoIT 1874-08-26; ”Sjelfmord genom fosforförgiftning”, DN 1898-06-04.

²⁴⁶ ”Självmordsepidemin i Köpenhamn”, SocD 1892-10-21; ”Sjelfmordsepidemi i Köpenhamn”, DN 1892-10-19; ”Sjelfmord i Köpenhamn”, NDA 1892-10-19; ”Sjelfmordsepidemien i Köpenhamn”, NDA 1892-11-07.

²⁴⁷ ”Ett sjelfmordsdrama”, SocD 1898-03-30.

²⁴⁸ Gates 1988, s. 132. Om föreställningar om ”fallna” kvinnor samt vikten av sexuell dygd eller ”blygsamhet”, Jansdotter 2004, s. 15, 19, 65 samt 259.

följetong i NDA 1863 (ordet ”olycklig” betecknade i sitt sammanhang att kvinnan ”fallit”).²⁴⁹ Den olyckliga kvinnans livsföring hade förvisso varit förkastligt men hennes självmord alltså ”förlåtligt”. Tidningarnas notiser om fallna kvinnors självmord kunde troligen till och med läsas med ett stråk av aktning, då en föreställning i samtiden var den om döden som något att föredra framför förlorad oskuld.²⁵⁰ Gates med flera menar att en vanlig tolkningsväg var att uppfatta en kvinnas självmord som en akt av upprättelse och rening där hon genom sitt offer sonade sina synder.²⁵¹ Självmord solkade inte bilden av henne – hon var ju redan fallen – utan bidrog tvärtom till att återupprätta den.

SocD ifrågasatte själva grundförutsättningen för berättandet, som de borgerliga tidningarna reproducerade: föreställningen om moraliska ”fall”, överhuvudtaget, och att kvinnor skulle känna skam och skuld för dessa ”fall”. Kritiken kom till exempel till uttryck i debatten om ”fosforeländet” som handlade om att antalet unga kvinnor som dog av fosforförgiftning – i medvetna självmord eller urartade försök till vid tiden olagliga fosterfördrivningar – ökade under 1890-talet.²⁵² SocD menade att det var den borgerliga kulturen med dess allmänna ”fördömmelsemoral” gentemot kvinnor, samt dubbelmoralen hos borgerskapets män vilka gjorde lägre klassers kvinnor gravida, som var kärnan i problemet:

De otaliga kvinnliga självmord och barnamord, som dagligen refereras i tidningarnas spalter, brukar visst folk begagna såsom bevis bland andra för den demoralisation som modärna åskådningssätt skulle framkallat. Måne det icke vore skäl att undersöka beskaffenheten af den moral, som faktiskt är den allmännast antagna och följaktligen i främsta rummet borde komma i fråga vid uppletandet af orsaken till dessa företeelser.²⁵³

²⁴⁹ Min kursivering, ”Carr af Carrlyon”, NDA 1863-07-27. Att ”olycklig” användes i den meningen, se t.ex. ”Sjelfmord” PoIT 1865-05-23.

²⁵⁰ Barbara Welter, ”The Cult of true Womanhood: 1820–1860”, *American Quarterly*, 18:2, s. 151-174, citat på s. 154. I sammanhanget är Bronfens discussion högintressant, ”the sacrifice of the dangerous woman reestablishes an order that was momentarily suspended due to her presence”, Bronfen 1992, s. 181.

²⁵¹ Nicoletti 2007, s. 12; Brown 2001 s. 155; Gates s. 136. Se också Kushner 1989, s. 98. Om fallna kvinnors upplevda ”orenhet”, se Jansdotter 2004, s. 73. Om självmord som en kvinnostrategi för att göra sig av med kvinnokroppens allmänna orenhet, se Bronfen 1992, s. 147.

²⁵² Staffan Nilsson, ”Inte bara eld. Vådan vid produktion och missbruk av fosfortändstickor. Fosforenkros, aborter och självmord under 1800-talets senare hälft.”, i *Nordisk Medicinhistorisk Årsbok 1995* (Stockholm: Medicinhistoriska Museets i Stockholm Vänner, 1995), s. 101. Ovanstående notis om pigan Sjöblom beskrev att hennes tillvägångssätt var fosforförgiftning; hade hon varit gravid och ville genomföra en abort – eller hade hon velat dö? Se också exempelvis ”Sjelfmord och förgiftningsförsök”, DN 1876-01-31; ”Fosforeländet”, SocD 1893-04-22. Debatten om ”fosforeländet” fördes under flera decennier, se ”Några ord om tändstickor”, NDA 1861-08-10; ”Förbud mot fosfortändstickor”, DN 1896-03-28.

²⁵³ ”Att stenas till döds”, SocD 1891-08-17. I tidningen kritiserades också det förment effektlösa och olagliga besiktigandet av prostituerade kvinnor för att på så vis minska spridningen av syfilis, ”Sjelfmordsförsök”, SocD 1891-03-13.

I tidningen rubricerades notiserna om dessa flickor, som exempelvis i fallet med den unga tjänsteflickan Amanda Josefina Holm, i stil med ”Lifsleda eller könsfördomarnes offer?”²⁵⁴ Notiserna fungerade då som politiska moraliteter. De syftade till att illustrera det borgerliga samhällets skeva moral, vilken gjorde att flickor tog sina liv av rädsla för att bli utdömda som ”fallna” och för att, som följd av det, bli utblottade – en korrupt moral i ett korrupt samhällssystem, som måste ändras.²⁵⁵

* * *

På ett första plan fungerade självmordsnotiserna om fallna kvinnor som moraliteter vilka illustrerade hur en omoralisk livsföring ledde till döden genom självmord. De inskräpte på så vis vikten av att hålla sig på dygdens bana, i detta fall i synnerhet kvinnans främsta dygd sexuell kyskhet. Det var dock, på ett andra plan, inte en moralitet utan en botgöringsberättelse. Det var själva det odygdiga livet, inte självmordet, som hade utgjort det moraliska brottet, och som berättelser om bot och bättring upphävde självmordet den dödas status som fallen. Både som moralitet och botgöringsberättelse fungerade dock dessa notiser föreskrivande för vad en god, lämplig och normal kvinnokaraktär och livsföring bestod i (nämligen kyskhet och offervilja). Det var i polemik mot den moral som notiserna utgick från och föreskrev som SocD:s notiser istället pekade mot nödvändigheten av en annan samhällsreformering med ett annat moraliskt normsystem.

2.4.3 Den moderna kvinnan²⁵⁶

Skådespelerskan och självmörderskan Thekla Esser hade enligt beskrivningen i självmordsnotisen i DN 1878 varit ”häftig och extravagant”.²⁵⁷ Det som uppfattades som moderna febrigheter och obalanser kom enligt notiserna till uttryck också hos kvinnor. Och precis som män begick också kvinnor, enligt berättelserna i tidningarnas spalter, självmord till följd av typiskt modern försvagning i form av livströtthet och

²⁵⁴ ”Lifsleda eller könsfördomarnes offer?”, SocD 1892-11-03; ”Eländets och könsfördomarnes offer”, SocD 1892-02-10; ”Ännu ett könsfördomarnes offer”, SocD 1892-03-22.

²⁵⁵ ”Den gamla historien?”, SocD 1891-10-16: ”Det blir allt vanligare dylika slags själfmord, beroende dels på att det anses som en skam att ’råka i omständigheter’, men nog främst därför att ett sådant tillstånd i vårt samhälle medför de mest nedtryckande ekonomiska följder.”

²⁵⁶ Observera att det i forskningen om den *moderna kvinnan* förekommer ett särskiljande mellan henne och *den nya kvinnan*, och beteckna en kulturell typ som dök upp först på 1920-talet. Den analytiska distinktionen gör inte jag; den nya kvinnan uppfattades som och benämndes ”modern” i sin samtid. Emma Severinsson, *Moderna kvinnor*. Modernitet, femininitet och svenskhet i svensk veckopress 1920–1933 (Lund: Historiska institutionen, Lunds universitet, 2018), s. 20–28.

²⁵⁷ ”Teater och musik”, DN 1878-01-31.

nervsvaghet.²⁵⁸ Enligt NDA var det moraliska läget i moderniteten *särskilt* allvarligt hos kvinnorna: ”Den aflägsnare, djupare orsaken till de förhållanden, hvilka alstra nervsvagheten med dess mera framstående allmänna yttringar: bristande kraft i kampen för lifvet, samhällsfientlighet, sinnessjukdom, själfmord m.m. kan därför hänföras till bristfällig uppfostran i allmänhet och till kvinnans i synnerhet.”²⁵⁹

Olika varianter av utsvävande liv leda även kvinnor till självmord. Exempelvis berättade NDA och DN år 1877 om 20-åriga Sofia Bäckström från Stockholm som hade lämnat maken och rest till Amerika där hon uppburit ett större arv vilket hon förslösade. Hon återvände men inte heller efter hemkomsten, poängterade tidningarna, levde hon och hennes make tillsammans. Hon frekventerade teatern och sköt sig till sist i olycklig kärlek till en musiker.²⁶⁰ Bäckström hade alltså levt ett hetsande, slösaktigt liv, struntat i hemmets och äktenskapets dygder, ägnat sig åt moderna stadsnöjen samt kärleksaffärer – och i slutänden begått självmord. Notiser om kvinnor som Bäckström fungerade som moraliteter som illustrerade det farliga i när dygder som måttfullhet lämnades därhän, samt, i synnerhet, en konventionell livsföring i hem och äktenskap.

Kvinnor som Bäckström kunde av konservativa bedömare uppfattas som uttryck för den kvinnliga varianten av det tidstypiska högmodet. Ett särskilt uttryck för detta kvinnliga högmod, även om det också anammades av män i det som kunde uppfattas som samtidens förfärande tendens till feminisering, var ”att dö i skönhet”.²⁶¹ Frasen kom från Henrik Ibsens pjäs *Hedda Gabler* från 1891 där den kvinnliga protagonisten Gabler vantrivs i sin begränsade livsroll som borgerlig maka och moder och begår självmord. Gestalten den ”i skönhet” självmördade blev ett slagfält där individens plats i kollektivet och, i synnerhet, kvinnor och kvinnors samhällsposition, debatterades.²⁶²

Ett exempel på en död ”i skönhet” var den i svenska tidningar återpublicerade berättelsen fröken Minna Telenius, en ung finsk-svenska med författaraspirationer som tog sitt liv 1891 på ett hotell i Köpenhamn.²⁶³ Telenius hade varit ”mycket vacker” med ”nobelt ansikte”, och

²⁵⁸ ”En beklaglig händelse”, DN 1895-06-17; ”Själfmord af sinnesförvirring?”, DN 1900-04-14.

²⁵⁹ Något om nutidens nervsvaghet”, NDA 1888-08-03.

²⁶⁰ ”Själfmord”, NDA 1877-06-15.

²⁶¹ Om feminisering, se Gay 1984, s. 412

²⁶² Om röster i tidnings- och litteraturdebatten i England om självmordets generella ”själviskhet” samt om Ibsens karaktär Hedda Gabler och hennes tal om att dö ”vackert” genom självmord, se Stokes 1989, s. 124–126.

²⁶³ Svenskars frekventa resor till Köpenhamn för att begå självmord hänfördes till att det i Danmark inte fanns några förordningar som hindrade kyrklig begravning i sedvanlig ordning, ”Själfmördares straff”, DN 1891-10-16.

när hon hittades hade hon varit iklädd en klänning i vitt siden, ”erinrande om en brud”.²⁶⁴ DN inskräpte förstående och upphöjande hjältinnans tragiska öde: ”Lemnad ensam i den hårda kampen för bröd med ett vekt och känsligt hjärta, utan hopp om att se sina diktardrömmar förverkligade”.²⁶⁵ En radikalt lagd kulturpersonlighet upphöjde den romantiserande berättarstilen i notiserna om Telenius som ”betonade det poetiska”. I sitt brev publicerat i SocD som behandlade frågan om döden ”i skönhet”, konstruerades människor som Telenius inte som högmodiga, utan snarast som martyrer för sin befogade och skönhetslängtan.²⁶⁶ I den tolkningen var självmördare som Telenius martyrer för individuell frihet, autenticitet och meningslängtan, och självmorden beundransvärda uttryck för den dödes individualitet.²⁶⁷

Konservativa NDA inskräpte istället hur Telenius varit ”uppfylld av den nya tidens idéer”.²⁶⁸ Litteraturen och litteraturkritiken hade politiserats alltmer från 1880-talet, och var en viktig debattarena där kvinnor själva uttryckte sig, och tidningen återpublicerade den danska konservativa tidningen *National Tidendes* artikel om ”Författarinnesjälmord”.²⁶⁹ Dessa självmord orsakades enligt artikeln av att dessa damer ”icke kunde få sina idéer och denna världen att passa någorlunda ihop.” De hade snedvriden uppfattning om att det fanns ett mer autentiskt liv i konsten, medan ett vardagligt liv i ”blygsamhet” innebar ”idel mörker.” Berättelsen om Telenius konstruerades som en moralitet med udden riktad direkt mot kvinnorörelsens krav; som motargument i debatten om kvinnors samhällsposition. Författarinnesjälmorden i Köpenhamn illustrerade enligt tidningen ”en fara, som väl icke föreligger endast för skrivande damer, men som öfver huvud torde göra sig gällande i ’qvinnofrågan’.” Den sensmoral som skulle utläsas i självmordshistorien om Telenius var glasklart formulerad: det gällde att ”giva akt på att ’qvinnofrågan’ icke [innebär] att det qvinliga könet förledes att vänta mer av lifvet, än det kan hålla.”²⁷⁰ Gentemot intellektuella

²⁶⁴ ”Själmord”, SocD 1891-01-17; ”Uppseendeväckande själmord”, DN 1891-01-17; ”Själmord” NDA 1891-01-16.

²⁶⁵ ”Fröken Telenius’ själmord”, DN 1891-01-19.

²⁶⁶ Gentemot fördomandet av döden i skönhet – tendensen att ha ”svårt att förlåta” – ställdes de esteticerande skildringarna där självmordet tecknades ”utan förargelse, ja med sympati” ”Om att dö i ’skönhet’. (Apropå senaste Köpenhamn-själmordet)”, SocD 1891-01-23.

²⁶⁷ Här finns en parallell till den kriminelle brottslingen, se Marcus analys: ”I det ena fallet görs alltså brottslingen till sinnebilden för människan som har förlorat kontrollen över sig själv, som är biologiskt determinerad, sjuk och ofri och som därför måste normaliseras – i det andra fallet *upphöjs brottslingen tvärtom till ett exempel på genialitet, individualitet och frihet*. [min kurs.]” Marcus 2018, s. 36.

²⁶⁸ ”Fröken Telenii själmord”, NDA 1891-01-19.

²⁶⁹ Rikard Schönström, ”Det moderna genombrottet i nordisk litteratur” i *Nordens litteratur*, red. Margareta Peterson & Richard Schönström (Lund: Studentlitteratur, 2017), s. 273.

²⁷⁰ ”Författarinnesjälmord”, NDA 1891-01-26.

böjelser måste kvinnorna inse sanningen om sig själva och sina behov av ett sunt, vardagsförankrat liv i hemmet som moder och maka.

Alla föreställningar, inte bara de som specifikt kretsade kring frasen om att ”dö i skönhet”, om att självmord kunde vara meningsfulla eller sköna handlingar fördömdes i konservativa tidningar. NDA skrev 1889: ”kortsyntheten och romaneska griller [...] göra sjelfmördarne till martyrer, som blomsterströs och beklagas, hvarigenom ett sken af poesi förlänas en brottslig handling, som borde brännmärkas med afsky och vämjelse.”²⁷¹ ”Romantiserande” eller ”poetiska” självmordsskildringar i pressen brännmärktes. De ansågs inte bara orsaka skeva föreställningar om självmord i sig utan också utan också bidra till de vidare problemen med grasserande högmod, fåfänga och exhibitionism.²⁷²

* * *

Notiser om moderna självmörderskor fungerade som moraliteter på samhällsnivå över en nedåtgående utveckling innebärande en moralisk urartning. På individnivå var notiserna effektiva illustrationer över varthän det omoraliska livet barkade: självmordet var slutdestinationen för de kvinnor som lämnade dygdens bana och en konventionell livsföring. På så vis fungerade de också moraliskt föreskrivande för vad en god karaktär och livsföring bestod i. Det fanns dock en ideologisk brytning: det konservativa bedömare kunde uppfatta som förkastligt högmod, kunde radikala istället tolka som beundransvärd individualitet. Notiserna om moderna självmörderskor var inlägg i den politiska debatten om kvinnors samhällsposition, hos konservativa kunde notisernas illustrationer av faran med kvinnors höga livsanspråk vara fungera som argument för varför kvinnors samhällsposition inte skulle förändras i linje med de ökande kraven rörande kvinnors rättigheter.

2.5 Självmordet och galenskapen

2.5.1 Den psykiskt sjuka

När NDA 1888 berättade om Eva Lennstrand som lagt sig på järnvägsspåret uppgavs att hennes ”själstillstånd under senare tiden icke varit fullt normalt.”²⁷³ I tidningarnas självmordsberättelser om

²⁷¹ ”På villovägar”, NDA 1889-08-06. Artikelns var ett slags ledartext författad apropå det sk. Mayerlingdramat som handlade om kronprins Rudolf av Österrike och hans 17-åriga älskarinna Marie Vetsera.

²⁷² År 1891 förfasades PoIT över ”bepreisandet av det ’mod’, som [anses] ådagalagts.”, ”En sjelfmordsepidemi”, PoIT 1891-02-19. ”Poetiska självmord” var ett vedertaget språkbruk, se t.ex. ”Arfvingen”, PoIT 1866-11-16; ”Grefvinnan Sarah”, NDA 1887-01-19, liksom talet om ”romantiska sjelfmord”, se t.ex. ”Romantiskt sjelfmord”, NDA 1890-11-19. Det romantiserande berättandet uppfattades också bidra till att andra och härmade, och således i förlängningen till ökade självmordstal.

²⁷³ ”Öfverkörd”, NDA 1888-06-25.

både män och kvinnor fanns en uppsjö av vardagspråkliga beskrivningar av olika lynnen och stämningar, långvariga eller plötsligt uppkommande, som antogs ha föregripit självmordshandlingarna.²⁷⁴ I notisernas beskrivningar beträdde självmördarna dock ofta gränslandet, eller passerande gränsen, in i det som förstods som något slags sjukdom: ”hennes förtvivlan övergick snart till ett slags sinnesrubbing”.²⁷⁵ Rubbingarna av personers fungerande och tankeförmåga formulerades i oändliga galenskapsvariationer. Lykttändare Nielsen hade dagarna före självmordet ”varit litet konstig i hufvudet, utan att man visste af hvilken orsak”, medan bergsmannen Carl Larsson i flera år hade ”visat sig besynnerlig”.²⁷⁶ Det kunde ha rört sig om att blott inte riktigt ha varit ”vid sina sinnens fulla bruk”, till att ha varit allvarligt ”sinnesrubbad”, ”sinnessjuk” eller ”vansinnig”, såsom Johanna Nora Berg vid Göteborgs hospital för sinnessjuka som enligt PoIT 1868 kastade sig i kokande vatten i ”ett anfall av galenskap”.²⁷⁷

Självvändaren hade alltså en självklar koppling till en annan typ av avvikare, ”den galne”; de två var konvergerande kategorier. Tillsammans med förbrytaren utgjorde dem de avvikare som var den konventionella och, därmed, förment moraliskt anständiga människans antites.²⁷⁸ Psykisk sundhet och normalitet uppfattades som förbunden med eller till och med detsamma som konventionell livsföring. DN:s notis om greve Wimpffens självmord är talande: ”hans sällsamma beteende [låter] sluta till sinnesrubbing [---] Å andra sidan var greffen och grefvinnan ett präktigt par, älskvärdt, vänligt, alltid tillsammans och fullkomligt lyckligt”.²⁷⁹ Hur skulle en så präktig människa ha kunnat vara galen? Bidragande till uppfattningen om galenskap som moraliskt problematisk var uppfattningen att omoraliskt och avvikande leverne i vid bemärkelse *orsakade* fysisk degeneration i form av galenskap och självmord.²⁸⁰

Saken var dock mer komplex än att galenskap alltid och enbart förknippades med omoral. I frågan om självmord hade galenskap under en lång historia varit det som rättsligen friade den

²⁷⁴ DN berättade 1872 om bokhandlaren G.W. Blomqvist: ”Svårmod antages vara motivet”. ”Själfmordsförsök”, DN 1872-07-04. Av samma orsak sköt sig en ung bokhållare i Linköping, ”Själfmord”, DN 1869-09-16. Änkan till vaktmästaren Bovin hade varit ”af ett nedstämt och dystert sinnelag.” ”Själfmord”, DN 1872-07-18. Byggmästaren C.E. Westin som dog 1885 hade lidit av ”tungsinnhet”. ”Trött vid lifvet”, DN 1885-06-09. Tjänsteflickan Mathilda Johansson hade visat sig ”grubblande och dyster”, ”De senaste själfmorden”, DN 1895-11-96.

²⁷⁵ ”Fattigdom, okunnighet och brott”, DN 1865-09-06.

²⁷⁶ Nielsen: ”En hänsynslös själfmördare”, DN 1899-03-22.; Larsson: ”Själfmord”, DN 1900-10-18.

²⁷⁷ Om Berg berättades ”Själfmord” PoIT 1868-07-06. Se också ”Vansinne och själfmord”, DN 1881-08-20. ”Sinnessjuk”, se: ”Själfmord”, NDA 1881-12-28; ”Sinnessjuk själfmördare”, DN 1885-09-10. ”Sinnesrubbing”: ”Själfmord”, NDA 1892-03-09. Ej ”vid sina sinnens fulla bruk”, se ”Själfmord”, PoIT 1868-03-28; ”Mordbrand och själfmord”, DN 1885-02-07.

²⁷⁸ ”Socialism och modern vetenskap”, 1895-10-16. Om tematiken att sammanföra själfmördare bland andra ”avvikare”, se Hacking 1990, s. 137.

²⁷⁹ ”Grefve Wimpffens själfmord”, NDA 1883-01-03.

²⁸⁰ Roger Qvarsell, *Utän vett och vilja. Om synen på brottslighet och sinnessjukdom* (Stockholm: Carlsson, 1993), s. 112, 117.

döde och gjorde att han slapp den stigmatiserande, skamliga begravningen utan sedvanlig ritual. Distinktionen tillräknelig och ansvarig respektive otillräknelig och oansvarig självmördare, och mellan överlagt respektive oöverlagt självmord, hade i århundraden hade varit den avgörande gränsdragningen i tolkningen av självmördare, rättsligen manifesterat i domarna *felo de se* respektive *non compos mentis*.²⁸¹ I det svenska samhället var den som inledningsvis nämnt formellt avgörande fram till 1908, för även om självmord tagits bort ur strafflagstiftningen 1864 hade, som inledningsvis nämnt, straffet ”neslig begravning” behållits genom nya skrivelser i kyrkoordningen.²⁸² Distinktionen kom till uttryck i tidningarnas rapportering där frågan om personen begått självmord i berätt mod eller ej var en central aspekt i berättandet.²⁸³ Exempelvis kunde DN nogsamt publicera en bokning på en badort för en månad framåt som bevis för att Oscar Arnoldson inte länge funderat på självmord och således, det var budskapet, inte varit någon omoralisk ”kallblodig självmördare”.²⁸⁴ Frågan var den springande punkten vad gällde bilden av den dödes karaktär. Ett planlagt självmord var ett moraliskt övertramp. Ett självmord begånget av sjuklighet, å andra sidan, kunde inte individens själv hållas ansvarig för och berodde inte på något fel hos den dödes person. I dessa sammanhang var alltså sjukligheten det som räddade, snarare än rev ned, bilden av den döde som en respektabel människa.²⁸⁵

Mot den bakgrunden blev de nya vetenskapliga, medicinska konceptualiseringarna betydelsefulla. De blev en självklar del av tidningarnas berättande, och i synnerhet blev den nya psykiatriska diagnosen ”självmondsmani” eller patologisk ”självmondsdrift” stapelvara i notiserna precis som i resten av Europa och Nordamerika.²⁸⁶ Ordet mani indikerade en obändig, objektiv, i organismen verkande kraft som individen inte hade någon makt över: att

²⁸¹ Ekström 2000a, s. 159.

²⁸² Pleijel 1983, s. 57.

²⁸³ ”Öfverlagdt själfmord på sjön”, NDA 1862-01-31. Major Munthes självmord hade ”sannolikt länge varit beslutadt” och begicks ”med det fullkomligaste sinneslugn”, ”Om själfmordet på Karlsborg”, DN 1893-10-04. Om häradhövding B.J.G Arvidson i Jönköping berättade DN 1899 om hans självmord att efterlämnade brev till hushållerska och telegram till vänner ”visa att själfmordet var planlagt.” ”Själfmord”, DN 1899-12-24.

”[S]jälfmordet har länge varit förberedt” berättade NDA 1882 om vagnfabrikören Yckenströms självmord. ”Vagnfabrikören Yckenströms självmord”, NDA 1882-01-05.

²⁸⁴ ”Oscar Arnoldsons död”, DN 1881-07-14. För ”kallblodig själfmördare”, se ”En kallblodig själfmördare”, DN 1899-01-20.

²⁸⁵ Jmf Johannissons diskussion om kleptomani, Johannisson 1994, s. 67.

²⁸⁶ Om tidningarnas roll, se Marsh 2010, s. 116. ”Själfmondsmani”, DN 1883-04-10; ”En mor som förgiftar sig sjelf och sina fem barn”, DN 1878-03-30; ”Sinnessjuk själfmördare”, DN 1885-09-10; ”Själfmord å migrantångare”, DN 1892-07-09.

lida av självmordsmani innebar enligt Svenska Läkaresällskapet att ”den olycklige [...] icke kan anses ha begått självmord i vanlig mening.”²⁸⁷

Särskilt betydelsefull var också den så kallade ”tillfälliga sinnesförvirringen”, vilken kom att bli den stapelvarudiagnos som friade många döda från den kallblodige självmördarens nesliga begravning.²⁸⁸ Konceptualiseringen flyttade in i tidningarnas spalter: ”Som Wahlund varit allmänt aktad för sin stillsamma och redbara vandel samt var i goda ekonomiska omständigheter, antages att han under påkommen sinnesförvirring begått sjelfmordet”, som det hette i DN 1878.²⁸⁹ I NDA 1889 berättades om en ung student att ”Den olycklige, som var en i alla hänseende aktningsvärd ung man, [har] under ett anfall af plötsligt vansinne afhändt sig lifvet.”²⁹⁰ När alla andra standardantaganden om omoralisk livsföring var uteslutna, var den tillfälliga sinnesförvirringen det logiska alternativet: skräddaren Alfredsson, berättade SocD 1897, hade gjort sig känd som en ”ordentlig och nykter person samt varit god vän med alla sina grannar. Han var uti bärgade ekonomiska omständigheter, och därför synes det troligt att han begått självmordet i ett anfall af plötslig sinnesförvirring.”²⁹¹ Den tillfälliga sinnesförvirringen räddade den döde undan vanheder eftersom det inte rörde sig om självmord ”i vanlig mening”. Det avgörande var just galenskapens tillfällighet: den dök bara upp, hade inte sina rötter i personen själv, och kunde inte hanteras oavsett hur god karaktär man än hade.

Tendensen att sjukdomsförklara självmordsbeteende blev en stridsfråga mellan vänster och höger. I SocD kunde den beskrivas som ett framåtskridande bort från den förlegade, ovetenskapliga och metafysiska uppfattningen om brottslingens moraliska skuld. Exempelvis kunde tidningen exempelvis år 1895 angående en notis om en tysk självmörderska som friats, hylla hur andra länder höll på att tillägna sig ”sundare och mer psykologiska [dvs. mer vetenskapliga][kriterier] än de som [...] praktiseras i de [efterblivna] Skandinaviska länderna.”²⁹² I frågan höll tidningen dock ingen rak linje. I kommentarer rörande notiser om

²⁸⁷”Vägrad utbetalning av lifförsäkringssumma”, NDA 1878-10-30. Se också ”Hospitalsbyggnad vid Kristinehamn”, NDA 1883-05-23.

²⁸⁸ Georgina Laragy, ”A Peculiar Species of Felony”: Suicide, Medicine and the Law in Victorian Britain and Ireland, *Journal of Social History* 46:3 (2013), s. 732–743.

²⁸⁹ ”Sjelfmord”, DN 1878-03-06.

²⁹⁰ ”Sjelfmord”, NDA 1889-05-20.

²⁹¹ ”Lefnadströtta”, SocD, 1896-07-08. Fler exempel på tillfälligt sinnesförvirrade är: ”Sjelfmord”, SocD 1897-05-20; ”Om snickarmästare Rundströms dödssätt”, NDA 1860-09-01; ”Sjelfmord af svenska i Köpenhamn”, SocD 1895-11-13; ”Sjelfmordsförsök”, PoIT 1868-05-19; ”Sjelfmord”, NDA 1890-02-26; ”Med sorg har julen kommit”, DN 1896-12-29; ”Ett ohyggligt sjelfmord”, DN 1886-01-14; ”J.W. Chudleys sjelfmord”, DN 1876-06-07; ”Alingsås den 16 maj”, NDA 1868-05-18.

²⁹² ”Bref från Berlin”, SocD 1895-03-27. Om ”framväxten av en mer humanitär inställning till och individualistiskt orienterad syn på den brottsliga människan”, och om läkarnas ökande inflytande inom rättsväsendet under 1800-talet skriver Qvarsell 1993, s. 165.

”sjuka” självmördare kritiserades orsaksbeskrivningarna som typiskt borgerliga beslöjande omskrivningar. När de applicerades på fattiga dolde de ekonomisk-strukturella orsaker som låg bakom, och applicerade på rika var de ett led i det oscarianska samhällets hycklande dubbelmoral som skulle skyla över den dödes ohederliga liv och död.²⁹³

Till höger på den politiska skalan menade varnande röster att de nya diagnoserna bortförklarade det som istället helt enkelt borde förstås som oacceptabelt och brottsligt beteende både i rättsalar såväl som i litterär och journalistisk behandling.²⁹⁴ Ur det perspektivet var tendensen till pjoskande patologisering av samma skrot och korn som den samtida tendensen att människor blev alltmer anspråksfulla och lättstöta. Det uppfattades röra sig om en utfasning av ansvar och plikt och nedrivandet av objektiva moraliska gränser. Så här kunde NDA bitskt ironisera över det kulturella läget:

Nu måste man göra sig underrättad om när och hvar han [brottslingen] är född, om hans föräldrars samhällsställning, om hans oskyldiga barndoms tilldragelser, om de verkstäder, der han arbetat [...]: ty hvarje tidningsläsare studerar [numer] den mänskliga naturen och behöfver fakta för att från ett faderligt kok stryk och en moderlig vidbränd mjölkvälling kunna deducera möjligheten af [brott].²⁹⁵

Uppfattningen om pjoskets problem kunde komma till uttryck i hur självmord rapporterades, 1869 publicerade NDA en historia om ett självmordsförsök under rubriken ”Lyckad kur”. Notisens formuleringar är en ironi över och polemik mot all sentimentalisering, psykologisering och patologisering av självmördare i verkliga livet såväl som i de progressiva organens formuleringar:

En båtsman i Habbetorp blef, efter ett misslyckadt försök att medelst hängning afhända sig lifvet, af byamännen tilldelad 1 rdr i penningar, hotad med stryk och utkörd att arbeta. Kuren har befunnits lämplig, emedan både sinnesförvirring och sjelfmordslust hos båtsmannen sedermera alldeles försvunnit.²⁹⁶

Logiken var att en människas förmenta självmordsinklination, om den inte var helt och hållet påhittad, visst inte var en följd av obändiga impulser utan av avsaknad av

²⁹³ ”Hypokondri”, SocD 1889-11-02; ”Alltigenom”, SocD 1890-09-10.

²⁹⁴ I sitt verk om rättspsykiatriens framväxt beskriver idéhistorikern Roger Qvarsell dylika ”konservativa” attityder, se Qvarsell 1993, s. 118, 162.

²⁹⁵ ”Snack”, NDA 1867-06-15.

²⁹⁶ ”Lyckad kur”, NDA 1869-02-26.

pliktkänsla, underdånighet och arbetsmoral och att både självmordslusten och karaktärslösheten kunde korrigeras genom att bemötas utan daltande och istället med fast auktoritet. Notisen åsyftades att vara en konkret illustration över den förment rätta medicinens effektivitet. Djupare sett var notisen ett inlägg i debatten om hur samhället borde vara utformat och argumenterade för paternalistisk fasthet i hierarkiska sociala relationer.

* * *

Associerade tidningsläsaren i banorna att den dödes galenskap var en följd av omoraliskt, avvikande beteende, kunde självmordsnotiserna om psykiskt sjuka självmördare fungera som moraliteter som illustrerade hur en avvikande livsföring utanför skaklarna för respektabelt beteende ledde till döden genom självmord. På samhällsnivå fungerade de som illustrationer av det som uppfattades som tidens generella urartning där både galenskapen och självmorden ökade lavinartat.²⁹⁷

Psykisk sjukdom kunde dock samtidigt ha rakt motsatt effekt. När självmordet konstruerades som en följd av sjukdom och inte personens karaktär eller leverne räddades istället den dödes respektabilitet. Notiser om självmordsmaniska och tillfälligt sinnesförvirrade fungerade därmed alltså *inte* som moraliteter över en förfelad livsföring. Notiserna ifrågasatte dock aldrig, utan tvärtom, inskräpte de logiken att självmord, när det inte var begånget av sjukdomsskäl, var det naturliga slutet på en förfelad livsföring. På så vis fungerade också de föreskrivande för vad en god, lämplig och normal karaktär och livsföring bestod i.

I politiskt hänseende blev den psykiskt sjuke självmördaren ett stridsfält mellan höger och vänster. SocD kunde både lyfta upp vetenskapliga bedömningskriterier framför godtycklig moralism såväl som fördöma vetenskapliga kategorier som skönskrivningar som dolde ett korrupt samhälle. De konservativa tidningarna fördömde tendensen till patologisering som ett felaktigt urskuldande och menade att det som med orätt benämndes ”sjukdom” kunde åtgärdas genom en större fasthet i moraliska normsystem och samhällsliga strukturer.

2.5.2 Den religionsgalna

I mars 1864 rapporterade NDA om ”Följande af läseriet fasaväckande händelse” i Björna

²⁹⁷ ”Maskerade sinnessjuka”, SocD 1892-02-23. Om uppfattningen att det moderna samhället innebar en ökning av självmord såväl som sinnessjukdomar, se Ekström 2000a, s. 187–188.

socken i Västernorrland. En frikyrklig predikant hade kommit dit och skraddaren Per Johansson hade efter att ha deltagit i ”bibelförklaringar eller bönesammankomster” drabbats av ”vånda och förvirring” och sedan av skurit av halspulsådern.²⁹⁸ I april 1877 berättade PoIT om den 58-åriga hustrun Karin Andersdotter i Mora som hängt sig i ett par tömmar i källarboden. Hon hade den sista tiden hyst ”stora bekymmer för sin själs frälsning” och uttryckt att hon trott att hon skulle ”blifva tokig”. Grannarna och tidningen slog fast att självmorden begåtts ”såsom en följd af oförsynte och fanatiska vinkelpredikanter verksamhet”.²⁹⁹ I augusti 1885 berättades i DN under rubriken ”Religiöst vanvett” om en 27-årig fabriksarbeterska som försökt ta sitt liv. Orsaken troddes vara ”religiöst grubbel”, ty hon har på sistone varit ifvrig ”läserska”.³⁰⁰ I SocD berättades några år senare om Bothilda Nilssons ”Ohygglig[a] självmord till följd av religionsförgiftning” – Nilsson hade på sista tiden ”flitigt deltagit i Frälsningsarméns andaktsövningar.”³⁰¹

I samtliga tidningar gjordes en tydlig koppling mellan självmord och de nya, alltmer spridda frireligiösa strömningarna i form av läseri och väckelserörelser. Tidigare hade statskyrkan haft formellt monopol på all religionsutövning, men det hade ändrats genom upphävandet av förbudet mot andakter utanför statskyrkans rum (1858) samt rätten för svensk medborgare att konvertera till andra religiösa samfund än statskyrkan (1860, 1873).³⁰² Offren i tidningarnas notiser var både män och kvinnor.

Varianter av ”religionsgrubleri” hade förekommit i den svenska kontexten som förklarande orsak till självmord åtminstone sedan 1600-talet.³⁰³ På 1800-talet reflekterades det fortfarande över människans sjäsliv och över självmordets orsaker inom ramarna för en religiös begreppsvärld, och exempelvis var ”religionsgrubblande eller samvetsqual” en vedertagen kategorisering av självmördare i moralstatistiken, förutom att religionsgrubbel var en

²⁹⁸ ”Föjande af läseriet fasaväckande händelse”, NDA 1864-04-20.

²⁹⁹ ”Tvennehemska sjelfmord”, PoIT 1877-04-21.

³⁰⁰ ”Frukterna av Boltzius verksamhet”, DN 1885-06-17.

³⁰¹ ”Ohyggligt självmord till följd av religionsförgiftning”, SocD 1891-09-18. Se också ”Religiöst vanvett”, DN 1885-05-27; ”Religionens välsignelse”, SocD 1890-08-13; ”Gudstrons förbannelse”, 1890-06-17; ”Religionens och de ekonomiska missförhållandenas offer”, SocD 1890-11-08; ”Åter ett frälsningsarméns offer”, SocD 1892-01-07; ”Sjelfmord till följd af religionsgrubbel”, PoIT 1865-08-21.

³⁰² Det handlade om upphävandet av ”konventikelplakatet” 1858 och samt nya ”dissenterlagar” 1860 och 1873. Oloph Bexell, ”Uppbrottet ur enhetskyrkan”, i *Signums svenska kulturhistoria. Det moderna genombrottet* (Stockholm: Signum, 2008), s. 64; Helmer Fält, *Separatismen i Orsa 1850–1860* (Stockholm: Tryckmans, 1967), s. 277.

³⁰³ Miettinen 2019, s. 82.

standarförklaring också i tidningsnotiserna.³⁰⁴ Tidningarnas berättande indikerade dock att de nya religiösa strömningarna orsakade inte bara påtagligt många självmord utan också en kvalitativt annorlunda religionsrelaterad självmordsbenägenhet. Strålkastarljuset på den enskilde individens själ och frälsning och predikanternas uppiskande av känslostormar skapade andra, intensivare kval än det vanliga religionsgrubbleriets funderande kring de yttersta tingen. Det handlade, istället för grubbleri, om ”galenskap”.³⁰⁵ Ordet hade här en vid innebörd. I synnerhet rymde det en dubbelhet: det handlade både om det vanvett som grep dess offer och ledde dem till självmord, samt den vanvettiga väckelsen i stort.

Notiserna om självmord i religionsgalenskap fungerade som illustrationer av läseriets och väckelsens fördärvlighet, vilken tidningarna var hjärtligt överens om. På vilket sätt läseriet var fördärvligt och vilka implikationer som skulle utläsas ur notiserna varierade dock då läseriet var ett centralt spörsmål i debatten om hur samhället borde vara funtat där politisk-ideologiska uppfattningar bröts mot varandra på ett väldigt tydligt sätt. Notiserna om väcktas religionsgalenskap synliggör därför särskilt tydligt hur ungefär samma självmordsberättelser kunde ha olika föreskrivande funktioner beroende på ideologisk hemvist.

I NDA 1861 beklagades det över väckelserörelsernas fokus på individuell gudsrelation och religiös känsla istället för samhällsplik och gärningslära: ”Vårt hjertas förädling, som visar sig uti försöket att att uppfylla skyldigheterna mot Gud och nästan – detta vore således en bisak, som man kunde låta fara”.³⁰⁶ Det handlade om självupptagenhet och självtillräcklighet: läsarna var ”uppblåste af andligt högmod”.³⁰⁷ I dessa sammanhang illustrerade notiserna farligheten med sönderfallet både av enhetskyrkan och mer allmänt av ett kristet enhetssamhälle med tydlig rollfördelning och hierarkier där var och en spelade sin givna roll i samhällets organiska, gudagivna helhet. Notiserna pekade mot vikten av paternalistisk omsorg och av ostörd samhällsordning för att, som kyrkohistorikern Helmer Fält uttryckt det, ”skydda de svaga, enfaldiga och mindre upplysta från förvillelser”.³⁰⁸ Guds ord måste brukas som en

³⁰⁴ Se t.ex. ”Sammandrag af Herr Justitiae Stats-Ministerns till Kongl. Maj:t afgifna berättelse angående civilia rättegångsärenaderna och brottmålen i riket, år 1847”, PoIT 1847-04-04. ”Religionsgrubbel och sjelfmordsförsök”, DN 1885-08-12; ”Sjelfmord”, NDA 1880-12-01; ”Sjelfmord” PoIT 1870-12-10.

³⁰⁵ ”Religiöst delirium”, DN 1878-10-19.

³⁰⁶ ”Från Grenna”, NDA 1861-08-30. Om de nya strömningarnas betoning av den individuella religiösa upplevelsen, som fångades in i begrepp som väckelse och omvändelse, se Stråth 2012, s. 472.

³⁰⁷ ”Från Grenna”, NDA 1861-08-30. Ronny Ambjörnsson diskuterar hur anklagelsen om ”andligt högmod” vanligen mötte väckelsens folk. Enligt honom åsyftades med detta de nya samtalsformerna i form av ny uppbyggelselitteratur och den ”självpåtagna rätten att ta inför en offentlighet [...] liksom denna offentlighets vana att svara”. Kärnan i problemet var att ”åsikter stöttes och blöttes helt vid sidan av de traditionella kommunikationskanalerna”. Ambjörnsson 2017, s. 280.

³⁰⁸ Fält 1967, s. 23.

strukturerande och modererande kraft och på så vis tillåtas vara en garanti för livet: ”så att ej, genom religiösa grubblerier, vansinne och självmord uppkomma.”³⁰⁹ Mer allmänt illustrerade notiserna individualismens problem.³¹⁰ Att vägra in- och underordna sig ledde, det var notisernas logik och sensmoral, till döden.

För DN var förvisso individens frihet i princip av godo, men endast i kombination med och som tillskyndare av samhällelig altruism. I en artikel 1876 diskuterades läseriet, och här var problemet med det ”religiösa högmodet” hos läsarna inte brytningen med enhetskyrka och traditionellt samhälle utan att de i sina grupperingar konstruerade tvärsäkra uppfattningar, stängde sig mot det omkringliggande samhället och var ofördragsamma mot de utanför sin egen krets. Detta gick på tvärs mot tanken att det goda skulle utverkas gemensamt i det offentliga samtalet och gestaltas i det gemensamma, borgerliga, nationella civilsamhället. Läsarna hyste enligt tidningen ”ett brinnande hat mot förnuftet, bildningen, civilisationen och tidsandan” och deras högst betänkliga morallära – där de själva inte kunde göra något fel eftersom de var omvända till den rätta tron – gjorde dem i grunden samhällsfarliga. De måste stoppas ”om ej den sunda utvecklingen, särdeles hos de fattige och okunnige samhällsklasserna, skall förvridas eller hejdas.” Den lämpliga åtgärden var inte inskräpandet av det traditionella enhetssamhället utan upplysning för massorna medelst skolundervisning och bildningsverksamhet så att det ”sunda förnuftet” skulle kunna segra över vidskepelse i allmänhet och väckelsegalenskap i synnerhet.³¹¹ I dessa sammanhang illustrerade notiserna alltså vikten av att stärka det gemensamma, nationella civilsamhället och mer allmänt upplysningens nödvändighet. Att individer inte genom upplysning realiserat sitt mänskliga förnuft och blivit autonoma tänkande subjekt ledde detta, det var notisernas sensmoral, till döden.

Ur ett socialdemokratiskt perspektiv var religion på ett generellt plan en svuren fiende såsom ett opium för folket och en förtrycksapparat. Särskilt stod läseriet i skottgluggen, dessa religionsfrihetens uttryck vände fattiga från det som i den socialdemokratiska analysen var verklig andliga friheten vilken uppfattades som sammanlänkad med politisk och ekonomisk frihet. SocD menade att det istället gällde att få arbetarna ”bildade, upplysta och befriade från det hycklande, självmördande och demoraliserande inflytande, som läsarreligionens

³⁰⁹ ”Från Grenna”, NDA 1861-08-30.

³¹⁰ Fält 1967, s. 15–16, 20, 40.

³¹¹ Utan rubrik, DN 1876-06-28. För religionsgalenskap som en produkt eller form av ”vidskepelse”, se ”Självmord och vidskepelse”, DN 1893-09-02.

översteprester [...] utöfva.” Samhället borde inte bli ”fromt”, oavsett om det rörde sig om statskyrklig eller frikyrklig religiositet, utan ”politiskt lifaktigt”.³¹² I dessa sammanhang illustrerade skildringarna av läseriets offer farligheten med att lägre klasser i samhällets nuvarande utformning levde i ofri omedvetenhet; de var lätta offer för exploatörer av tanke- och själsliv. Notiserna pekade mot vikten av bättre alternativ: arbetarrörelsens gemenskaper och tankegods, och i förlängningen det socialdemokratiska lyckoriket i denna världen. Väckelserörelsen levde av lägre klassers utsatthet och det var i sista hand, det var notisernas sensmoral, den som ledde dem till döden.

Dessa ideologiska brytningar åsido, så fungerade notiserna om religionsgalna som moraliteter vilka illustrerade något som uppfattades som problematiskt och hotfullt, oavsett uttolkarnas exakta visioner om samhällets framtida utformning. Den religionsgalna hade gått till överdrift: måttlighetens dygd hade övergivits. Den nödvändiga regleringen av passionerna hade upphört och personen kollapsade in i emotionell och psykisk gränslöshet. Den religionsgalna var för övrigt därmed lik andra hotfulla gestalter som mött under undersökningens gång. Religionsgalningens inre liv var lika uppjagat febrigt och obalanserat som hos den moderne, utsvävande frossaren. Den religionsgalne hade i sitt ”religiösa delirium” likheter med den oregerlige, oordentliga underklassmänniskan.³¹³ Den religionsgalne också var typiskt kvinnlig: känslomässig och psykiskt skör på ett sätt som som ledde till undergång.³¹⁴

* * *

Notiserna om religionsgalna var inlägg i debatten om väckelsen och i förlängningen hur det ideala samhället borde se ut. Självordberättelserna kunde spela en *särskild* roll i debatten om väckelsen: eftersom den resulterade i *död*, utgjorde dem ett slags den *yttersta* illustration av dess förkastlighet. *Vad* de väckelseöda illustrerade varierade, i ett konservativt perspektiv var det faran med enhetskyrkans och enhetssamhällets sönderfall och vikten av paternalistisk omsorg; för liberala av vikten av upplysning till förnuftighet; och för socialdemokrater vikten av upplysning till politisk medvetenhet och organisering i arbetarrörelsen.

³¹² ”Ett fromst samhälle”, SocD 1891-04-24.

³¹³ ”Religiöst delirium”, DN 1878-10-19. En liknande slutsats om det ohälsosamma i den religiösa överdriften gör Ekström 2000a, s. 77.

³¹⁴ Johannisson 1994, s. 17.

De politiskt-ideologiska skiljaktigheterna åsido, så var notisernas övergripande logik och sensmoral gemensam oavsett tidning: när kontrollen över passionerna upphörde och individen gick till känslomässig överdrift ledde det till döden. Notiserna om de religiöst vanvettiga självmördarna fungerade alltså som moraliteter vilka illustrerade vad som hände när kardinaldygden måttlighet övergavs, och som sådana moraliskt föreskrivande för vad en dygdig karaktär och en god och lämplig livsföring bestod i.

III. RESULTATDISKUSSION

3.1 Resultat

Uppsatsens resultat är att självmordsnotisernas stereotypa berättelser fungerade politiskt och moraliskt föreskrivande på olika sätt. Genom den utsvävande, försvagade och högmodige självmördaren illustrerades oavsett politisk-ideologisk tillhörighet faran och förkastligheten med det kapitalistiska systemet och den kultur och människa som det ansågs vara delaktig i att generera. Den mer uttryckliga ideologiskt färgade kritiken kom främst från socialdemokratiskt och konservativt håll.

På stridsfältet som den oordentlige självmördaren utgjorde drogs en konfliktlinje mellan borgerlig press och arbetarpress. Orsakerna till självmorden i lägre klasser beskrevs på olika sätt. I den borgerliga pressen angavs den sedeslösa oordentligheten i sig. I arbetarpressen valdes stereotypen bort helt till förmån för konstruktionen av en ädel arbetare. Som orsak till självmord angavs ekonomisk-strukturella faktorer. Underförstått i den borgerliga stereotypen var att lägre klasser borde rycka upp sig moraliskt och eventuellt att detta skulle ske med övre klassers civilisatoriska hjälp, medan arbetarpressens stereotyp istället indikerade vikten av strukturella samhällsförändringar genomförda av arbetare som själva konstituerat sig som politiska subjekt.

Den respektable borgaren förekom tvärsöver det politiska spektrumet. Hans självmord framställdes som en anomali. Ett undantag var den ekonomiskt bekymrade vars självmord troligen kunde uppfattas både som logiskt och icke klandervärd. Notiserna fungerade ideologiskt och kulturellt föreskrivande: den borgerliga kulturens normsystem var det goda och normala. Gestalten var inte arena för en lika intensiv ideologisk kamp som den oordentlige, även om man från socialdemokratiskt håll kunde försöka förhandla om gestaltens mening och få det till att han illustrerade det förkastliga i den borgerliga kulturen och det kapitalistiska systemet. Stereotypen den borgerliga helgonet förekom i de borgerliga tidningarna. Dessa gestalter var relativt entydiga. De fungerade konstruerande och uppvärderande av den borgerliga kulturens normsystem.

Stereotypen om den älskande kvinnan var gemensam i samtliga tidningar och bidrog till konstruktionen av kvinnor som kvinnors känslövelser och beroende av män. Det hade

politisk signifikans i en tid då kvinnors samhällsposition stod under politisk debatt och hennes känslomässiga osjälvständighet just var det som kunde användas som argument mot utökade rättigheter och möjligheter. Stereotypen om den fallna kvinnan inskräpte att det var logiskt och beundransvärt om moraliskt fallna kvinnor tog sina liv, och i förlängningen den borgerliga kulturens normsystem. Detta kritiserades från arbetarpressen som tog avstånd från talet om ”fallna” och istället gjorde självmörderskorna till moraliteter över ett förkastligt normsystem och en förkastlig ekonomisk ordning, som bägge borde ändras. Den moderna kvinnan i olika varianter förekom tvärsöver det poliska spektrumet. Hon illustrerade vad som hände när kvinnor överskred gränserna den borgerliga kulturens normer för lämplig och normal kvinnolivsföring och samtidens kulturella tendenser och moraliska urartning. Samma sak illustrerade stereotypen om den moderna kvinnan i hennes olika variationer. Hon blev också ett stridsfält med mer tydliga ideologiska brytningar. Från radikalt håll kunde moderna kvinnor vara illustrationer av de befintliga normernas förkastlighet och vara en positiv symbol för det ”moderna” vilket istället för något negativt var något gott.

Den psykiskt sjuke inskräpte den borgerliga kulturens normer genom att logiken i berättelserna var att sjukdom var det enda rimliga alternativet om personen i övrigt fört en normal och moralisk livsföring. Från socialdemokratiskt håll kunde gestalten kritiseras som borgerliga försök till skönskrivningar, men gestalten fick också fungera som illustration över positiv, progressiv kulturutveckling till skillnad från det som kritiserades som kristen och konservativ metafysisk moralism. I den konservativa tolkningen var den psykiskt sjuke ett uttryck för en större samtida tendens att patologisera och pjoska, och i förlängningen en illustration av samtidens förfärliga strukturella och moraliska kollaps.

Den religionsgalne illustrerade för konservativa problemet med enhetskyrkans och ”det gamla samhällets” sönderfall och vikten av att motverka det, för liberala vikten av att stärka civilsamhället och av upplysning, och för socialdemokrater vikten av att skapa politisk medvetenhet och omstöpa samhället i socialistisk riktning.

Ett tydligt resultat som var genomgående är att notiserna kunde fungera inskräpande av vikten av ett moraliskt liv i meningen: ett liv i enlighet med karaktärsdygder med en lång tradition i västerlandet. Men också av konventionell livsföring i enlighet med den borgerliga kulturens normer. Ibland rörde det sig om endera, och ibland båda två. Till detta kommer jag återkomma i diskussionen.

3.2 Diskussion

Mer övergripande syftade uppsatsen till att visa hur självmordets närvaro i tidningsmediet och i det offentliga samtalet inte innebar en sekulariserad ”neutralisering” i synen på självmordet – tvärtom, självmord var moraliskt och ideologiskt ”laddat”. Syftet anknöt till befintlig forskning av bland andra Morrissey och Ekström, och mina resultat är, därmed, inte revolutionerande. Vad min undersökning bidragit med är en fördjupad och breddad studie av just den svenska kontexten samt av tidningsmediet. Att jag djupgående studerat just tidningsmediet innebär måhända att jag gett ett kulturhistoriskt bidrag av särskilt art och värde till den självmordshistoriska forskningen, eftersom mediet var så spritt och tillgängligt. Jag har kunnat visa något om det meningsskapande kring självmord som tusentals människor, dag efter dag, tog del av. Ett annat bidrag min undersökning har gett som går utöver den befintliga forskningen är påvisandet av stereotyperna. Ekström talar som inledningsvis nämnt om ”typiserade figurer” men går aldrig närmare in på vilka sådana som förekom, mer konkret. Jag har i och med mina stereotyper också gjort en teoretisk poäng: det var genom, och i och med, stereotyperna som den ideologiska kampen fördes.

Ett annat resultat som går utöver Ekströms är att jag, genom min uppläggnings att skriva fram olika stereotyper, också har lyckats identifiera när berättelserna om självmördarna *inte* var moraliteter över förfelade livsföringar såsom i fallen med de respektabla och helgonliknande borgarmännen och de älskande kvinnorna. Deras stereotyper var dock inte var mindre normativa eller politiskt laddade. Tvärtom, som jag har visat bestod det föreskrivande i berättelserna just i det att deras liv och död *inte* framställdes som ”dåliga”.

Flera av mina stereotyper, om än inte konceptualiserade som sådana, har indirekt behandlats i den tidigare forskningen (exempelvis kan Andrews forskning om Romilly sägas vara forskning om det jag kallar ”Det borgerliga helgonet”). Ett resultat i denna uppsats som jag dock inte stött på i någon annan forskning är självmorden i väckelsens spår, och då i synnerhet vilken politiskt-ideologiskt potent symbol de religionsgalna kunde utgöra.

Resultatets betydelse i relation till tidigare forskning åsido, så uttryckte jag inledningsvis att jag hoppades att framställningen skulle ge möjlighet att komma nära och förstå något om epoken. Jag hoppas min framställning av de olika självmordsstereotyperna bidragit till att uppfylla det syftet. En kultur avslöjar sig genom sina representationer av sig själv, av bilderna de gör av det reala, mänskliga: av lidande, av det könsliga, av död. Jag hoppas och tror att läsaren genom att ha fått stifta bekantskap med de religionsgalna, de kärlekskranka, de

försvagade och så vidare, har fått komma nära och förstå något om 1800-talets fyra sista decennier.

Rörande mina stereotyper, så är en validitetsdiskussion på sin plats: finns det anledning att ifrågasätta (någon av) dem? Kunde man gjort på annat sätt för att skapa större stabilitet i mina stereotyper? Ett tillvägagångssätt hade varit att använda sig av mer och annat material. En brist i min undersökning som jag i efterhand kan konstatera är att det finns en viss snedvridning i materialet. Ska den relativa – i jämförelse med konservativa och socialdemokrater – avsaknaden av uttryckliga ideologiska ställningstaganden från liberalt håll tolkas som att självmord var mindre politiskt viktiga och självmordsberättelserna mindre argumentativt relevanta i för liberala? Eller handlar det om att just DN, som förvisso var ett liberalt flaggskepp, hade en lite mer skvallrig karaktär innebärande att mer tydliga, principiella ställningstaganden saknas? Kanske hade min undersöknings validitet varit större med en annan eller fler liberala tidningar. Också denna fråga överlämnar jag till den framtida forskningen med uppmaning att undersöka andra organ, såväl som att studera behandlingen av självmord av liberala aktörer i andra media eller fora. Näraliggande frågan om material är frågan om metod. Hade det varit bättre att, istället för mitt kvalitativa tillvägagångssätt, skapa en intelligent kvantitativ forskningsdesign medelst den nya digitala mjukvara som finns? Då hade också fler tidningar kunnat undersökas. Det är dock inte säkert att det hade gett andra eller mer valida resultat. Jag överlämnar frågan till den framtida forskningen.³¹⁵

Två ytterligare uppslag vill jag lämna till den framtida forskningen. För de första att studera väckelserörelserna – som i denna uppsats inte representeras utan endast framkommer genom deras kritikers blick – och undersöka hur de själva förhöll sig till det kritikerna uppfattade som ”den religionsgalne” självmördaren. Kunde de på något underfundigt sätt göra dem till ideologiska slagträn för egen sak? För det andra att studera – vilket jag antar måste finnas – de fora där kvinnliga aktörer skapade kritiska motbilder mot, framförallt, den älskande kvinnans självmordsstereotyp. Precis som *Social-Demokraten* skrev om att det var dags att göra uppror mot den borgerliga beskrivningsmakten och organisera sig politiskt (för att inte sluta livet med självmord och sedan ”i kapitalisttidningarna omtalas som att ni varit oordentliga i edert lefnadssätt”) så kan det tänkas att forskaren skulle finna formuleringar i stil med ”ni blir omskrivna som att ni tagit edra liv af kärlek, när ni egentligen bara vill ha högre utbildning”. Och kanske skulle undersökningar och kvinnors politiska användning av självmord inte bara

³¹⁵ Jmf. Diskussionen under rubrik ”1.7.6 Relevans för vidare forskning”, i introduktionen ovan.

handla om *beskrivningarna* av självmord som feministisk strategi. I vilka fall, om några, tog kvinnor faktiskt sina liv såsom uttryckliga politiska manifestationer mot det patriarkala samhället?

För att återvända till denna undersökning, skrev jag i mitt syfte skrev att jag skulle undersöka *hur* självmordet blev en arena för en större ideologisk kamp. Det föranleder en mer abstrakt reflektion och diskussion kring självmord och självmordsberättelsen. Självmord och självmördare – kroppen och representationen – tycks ha en särskild potential som illustrativa exempel. Dels förefaller det handla om självmordets (uppfattade) natur av ytterlighetshandling, samt något pockande hos (bilden av) den ensamma, döda kroppen. Med anmärkningsvärd smidighet blir den en kraftfull bild av det onda – hos den döde, eller hos de omständigheter, människor eller samhälle som drivit till självmordet – och en indikator på problem som måste åtgärdas.³¹⁶ Dels beror döda kroppars potentiella symboliska kraft och användbarhet enligt R.A. Houston på dess inneboende mångtydighet: ”*depending on the social and political distance of the observer, they can be viewed in multiple ways and assigned meanings that are not only varied, but also sometimes contradictory*”.³¹⁷ Det var – och är – just den döda kroppens pockande laddning och dess inneboende avsaknad av mening och öppenhet för tolkning som gör den så användbar som illustration och argument. *Mångtydigheten* möjliggör användningen som ideologiskt slagträ – över självmördarens döda kropp.³¹⁸

Frågan om självmordsberättelsens mångtydighet är teoretiskt relevant och viktig för värderingen av mina resultat. Som jag inledningsvis skrev att jag skulle göra, så har min framställning för tydlighets skull inneburit att jag ”låst fast” självmordsberättelsernas mening och ibland uttryckt mig tämligen kategoriskt. Ibland har detta varit helt adekvat (det finns inte så många rimliga sätt att tolka *Social-Demokratens* notiser om självmördare utarmade av kapitalet). Ibland har berättelserna varit mer diffusa och ambigüosa, vilket öppnar för att kunde ha haft både fler eller färre innebörder och mer eller mindre betydelse än vad jag tillskrivit dem. Frågan är relevant ur en kritisk validitetssynpunkt. Finns det anledning att ifrågasätta mina tolkningar? Troligen har jag ibland ”övertolkat”, det vill säga läst in mening som helt enkelt inte fanns där, och troligen har jag ibland också ”undertolkat”, det vill säga varit okänslig för viktiga betydelsedimensioner. Det enda botemedlet mot bägge

³¹⁶ Morrissey talar exempelvis om ”potent image[s] of injustice”, Morrissey 2006, s. 255.

³¹⁷ Houston 2010, s. 372.

³¹⁸ Jmf. titeln hos Bronfen 1992.

tolkningslyten är bättre kontextuell förtrogenhet (eventuellt också i kombination med en annan teoretisk ram). Förhoppningsvis har jag kommit nära det som kallas ”rimlig tolkning”. Jag inbjuder kunniga kritiker och framtida forskare att justera mina resultat och göra mer informerade, nyanserade och känsliga tolkningar, och blottlägga ännu mer potentiell mening i tidningarnas mångtydiga självmordsberättelser.

En fråga som ligger nära och krockar i den om mångtydighet, är frågan om ambivalens. För argumenteringens och tydlighetens skull har jag fått renodla positioneringar och tolkningsvägar. I verkligheten var självmordsberättandet mer präglad av samtidigheter. Som ett av många möjliga exempel på samtidighet: gav DN uttryck för modernitetskritik eller ej? Till skillnad från konservativa och socialdemokrater återfanns inte uttrycklig modernitetskritik, men i spalterna reproducerades moraliteter som illustrerade faran med kapitalisters utsvävande levnadssätt i urban miljö. Det som kan sägas tvärsäkert är att de dåtida aktörerna lika mycket som några andra stod inför självmördarens tidlösa svårgripbarhet. Och lika mycket som jag själv inför deras försök att tolka denna svårgripbarhet.

En näraliggande komplexitet men på något lägre abstraktionsnivå handlar om relationen mellan å ena sidan moralföreställningar i meningen livsföring i enlighet med karaktärsdygder med en lång tradition i västerlandet, och, å andra sidan, konventionell livsföring i enlighet med den borgerliga kulturens normer. De förra var, som jag inledningsvis försökte beskriva i min skiss av det borgerliga samhället, intrasslade i de senare. Ibland rörde det sig om de senare, ibland bara om de förra, ibland båda två. Jag hoppas att jag lyckats någorlunda med att göra tydligt vad det rörde sig om, när det var möjligt att urskilja och meningsfullt för analysen. Oftast var ett sådant urskiljande dock inte möjligt: återigen, den empiriska verkligheten präglades, av samtidigheter, ambivalens och ambiguitet. Socialdemokratiska inlägg, exempelvis, kunde innebära en kritik av den borgerliga kulturen genom argument som byggde på idéer om dygd och moral (en i en egentlig mening rättfärdig människa ”kastade inte den första stenen” på en förment fallen kvinna). Men samtidigt var uppmuntran till skötsamhet, även om skötsamheten skulle vara ”på egna villkor”, i stor utsträckning en uppmuntran till liv i enlighet med borgerliga levnadskonventioner. Jag hoppas min framställning i viss mån lyckats fånga in dessa samtidigheter.

Slutligen, så nämnde jag inledningsvis att jag genom att undersöka självmordet i tidningarna skulle ge ett relevant inlägg i historieskrivningen om tidens allmänna politiska och kulturella

historia. Jag vill återigen betona hur stor och omdebatterad fråga självmordet var i samtiden (det är därför jag undersökt den). Självmordet i den dåtida offentligheten är dock också intressant som historisk relief för vidare reflektion om nutiden.

3.3 Epilog

Den här uppsatsen är skriven under en pågående pandemi då sjukdomen Covid-19 lamslog, och i skrivande stund fortfarande lamslår, världen. Inledningsvis nämnde jag hur historiska undersökningar genom sin perspektiverande funktion har en inneboende kritisk potential. Jag hoppas läsaren nu kommer ha en ny, skärpt blick på hur politiker, vetenskapsmän eller tyckare i allmänhet över de dödas kroppar tolkar eller använder sig av berättelser om självmördare samt ökande eller minskande självmordstal i krisens spår.³¹⁹

En ytterligare reflektion handlar om självmordets närvaro, och om hur det omtalas, i vår nutid. På 30-talet kom pressetiska riktlinjer. Självmordet som varit en hett omdebatterad fråga med politiska och moraliska implikationer men kom successivt att alltmer förstås som en privat och psykiatrisk angelägenhet och under 1900-talet omges av en ny tystnad.³²⁰ Frågan är om vi genomgår eller nyligen genomgått ett slags ”självmordets återkomst”, en självmordets rörelse från ”tabu till tema” som en journalist uttryckt det.³²¹ Som ett illustrativt exempel för denna förskjutning kan skådespelaren Tuva Novotny fungera. Hon gjorde år 2019 regidebut med en hyllad spelfilm om en tonårsflicka som tar sitt liv, och menar att berättelsen behövs då det är problematiskt med en tystnadskultur präglad av ”skuld snarare än öppenhet”.³²²

Förskjutningen har satts i samband med en förändring i samtalandet om det som kallas ”psykisk ohälsa” mer allmänt. Ett nytt framstegsnarrativ konstrueras där ett öppet samtalsklimat framställs som ett framåtskridande där skuldbeläggande bytts till ett på en gång både mer empatiskt och rationellt förhållningssätt.³²³

Vår tids tal om ”psykisk ohälsa” verkar dock på ett olyckligt sätt insnärjd en självbekännelse- eller ”tala ut”-kultur där vuxna människor kräver empati och att bli undantagna skuld och

³¹⁹ Frågan är högaktuell, se t.ex. ”The coronavirus pandemic is pushing America into a mental health crisis”, *Washington Post* 2020-05-04, https://www.washingtonpost.com/gdpr-consent/?next_url=https%3a%2f%2fwww.washingtonpost.com%2fhealth%2f2020%2f05%2f04%2fmental-health-coronavirus%2f, [hämtad 2020-05-26].

³²⁰ Ekström 2000a, s. 237.

³²¹ Kjelling Nybø 2007.

³²² Erik Eje Almqvist, ”Tuva debuterar dubbelt”, intervju med Tuva Novotny inför Göteborgs filmfestival. <https://goteborgfilmfestival.se/tuva-debuterar-dubbelt/> [hämtad 2020-02-28].

³²³ Se exempelvis Kjelling Nybø 2007, s. 11.

ansvar.³²⁴ I den offentlighet jag undersökt i denna uppsats var tidningarna mediet i en borgerlig offentlighet där självmordsberättelsernas spänning byggde på att den kittlande, utmanade gränsen mellan det publika och det hemligt privata.³²⁵ I dagens mediala landskap med sociala media befinner vi oss nu i en situation där gränsen mellan privat och offentligt i en mening är upplöst. I de sociala, såväl som i konventionella media, sanktioneras och normaliseras koketterande med individens alla livsdetaljer inklusive ”psykisk ohälsa”. I min mening finns två problem med detta talande. Ett första är att strukturella orsaker underbetonas, innebärande en avpolitisering, och ett andra är att frågan om karaktär, dygd och moral skrivs ur bilden. (Bägge argument artikulerades redan i debatten för över ett sekel sedan, och har mött i denna uppsats från de historiska aktörernas håll.) Frågan är vad denna diskurs innebär för vårt samhälle och kultur, och inte minst med oss som människor. Snarare än ett nedlåtande, ursäktande talande som innebär passivisering, framstår det som mer substantiellt humant att snarare avkräva både samhället och oss själva det bästa som både det och vi kan vara.

Vad jag ifrågasätter är naturligtvis inte den utsatta individens erfarenheter, utan det språk och den kultur genom vilket vi gör det meningsfullt (eller snarare *inte* meningsfullt). Jag efterlyser ett seriöst samtal som på ett allvarligt sätt tar sig an den tidlösa frågan om mänskligt lidande och att vi lever inför döden – också inför den vi kan bibringa oss själva.

³²⁴ Ett högaktuellt exempel är före detta boxaren Paolo Roberto som grät ut i TV och förklarade sitt moraliskt och formellt brottsliga beteende med ”ett hål i sin själ”. ”Paolo Roberto i TV4: jag köpte sex”, *Aftonbladet TV*, <https://www.aftonbladet.se/tv/a/311175/paolo-roberto-i-tv4-jag-kopte-sex> [hämtad 2020-05-26].

³²⁵ Mats Dahlkvist, ”Jürgen Habermas’ teori om ’privat’ och ’offentligt’”, inledning till Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet* (Lund: Arkiv förlag, 1984); Drotner, Jensen, Poulsen & Schröder 2000, s. 43; 53.

Sammanfattning

Under 1800-talets sista decennier var självmord en självklar del av dagspressens rapportering. Det ägde rum mot bakgrund av en strukturell samhällsomvälvning samt en ideologisk drabbning mellan liberala, konservativa och socialister och en pågående förhandling om kulturella normer. Den tidigare forskningen har visat att berättandet om självmord under perioden var moraliskt och politiskt laddat. Uppsatsens bidrar med en fördjupad studie av det svenska sammanhanget och av tidningsmediet. Syfte är att studera hur självmordet blev en arena för en större ideologisk kamp, eller mer precist, hur de kulturella stereotyperna om självmördare blev till arenor för denna kamp. Källmaterial är fyra svenska dagstidningar spridda över det ideologiska spektrumet. Metoden är en kontextualiserande tolkning av tolv idealtypiska självmordsstereotyper. Resultatet är att självmordsnotiserna fungerade kritiserande och föreskrivande på både politisk samhällsnivå såväl som på individuell karaktärs- och livsföringsnivå. Det som föreställdes som moderna självmördare i form av utsvävande, högmodiga och försvagade fungerade som illustrationer av en destruktiv kulturutveckling. Från radikalt håll kunde förment högmodiga dock tjäna som illustrationer av de befintliga normernas förkastlighet. Självmördare från lägre klasser framställdes i borgerliga tidningar som orsakade av oordentlighet. Som motbild konstruerade arbetarpresen en ädel arbetare som dött av ekonomisk-strukturella faktorer. Den respektable, normative borgarens självmord framställdes antingen som obegripligt, eller högst begripligt om det orsakades av penningbekymmer, och fungerade föreskrivande av den borgerliga kulturens normsystem. Stereotypen om kvinnan som tog sitt liv av olycklig kärlek konstruerade kvinnor som osjälvtändiga känslovarelser. Hon, såväl som stereotypen om den fallna kvinnan inskräpte den borgerliga kulturens normsystem, vilket kritiserades från socialdemokratiskt håll i och med alternativa skildringar. Den psykiskt sjuke fungerade också inskräpande av den borgerliga kulturens normer genom att sjukdom framställdes som det enda rimliga alternativet om personen i övrigt fört en normal och moralisk livsföring. Socialdemokrater kritiserade gestalten som ett försök att skyla över ekonomisk-strukturella orsaker, medan konservativa såg den som ett uttryck för en större samtida tendens till pjoskande. Den som blivit galen av väckelsen illustrerade för konservativa problemet med det gamla enhetssamhällets sönderfall, för liberala vikten av att stärka civilsamhället och av upplysning, och för socialdemokrater nödvändigheten att skapa politisk medvetenhet och omstöpa samhället i socialistisk riktning. Gemensam tvärsöver den politiska skalan var att notiserna fungerade som moraliteter som illustrerade vad som hände när dygder, i synnerhet måttfullhet, överskreds.

Referenser

Källor

Dagens Nyheter 1860–1900

Nya Dagligt Allehanda 1860–1895

Post- och Inrikes Tidningar 1860–1895

Social-Demokraten 1885–1900

E-material

”Finkänslighet”, SAOB,
https://www.saob.se/artikel/?seek=fink%C3%A4nslighet&pz=1#U_F443_127195 [hämtad 2020-03-30].

”Kungliga bibliotekets lathund för sökningar i Svenska dagstidningar”,
<https://feedback.blogg.kb.se/forums/topic/lathundar/> [hämtad 2020-05-24].

”Paolo Roberto i TV4: jag köpte sex”, *Aftonbladet TV*,
<https://www.aftonbladet.se/tv/a/311175/paolo-roberto-i-tv4-jag-kopte-sex> [hämtad 2020-05-26].

Petrov, Kristian, ”Döden i livet och livet i döden. Förutsättningar för en befolkningsinriktad suicidprevention i ett idéhistoriskt perspektiv”, Forskningsrapport skriven på uppdrag av Västra Götalandsregionen, 2010, <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:844730/FULLTEXT01.pdf> [hämtad 2020-05-24].

”The coronavirus pandemic is pushing America into a mental health crisis”, *Washington Post* 2020-05-04, https://www.washingtonpost.com/gdpr-consent/?next_url=https%3a%2f%2fwww.washingtonpost.com%2fhealth%2f2020%2f05%2f04%2fmental-health-coronavirus%2f, [hämtad 2020-05-26].

”Tuva debuterar dubbelt”, <https://goteborgfilmfestival.se/tuva-debuterar-dubbelt/> [hämtad 2020-02-28].

Tryckt litteratur

- Ambjörnsson, Ronny, *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930* (Stockholm: Carlsson, 2017 [1988]).
- Anderson, Olive, *Suicide in Victorian and Edwardian England* (Oxford: Oxford University Press, 1987).
- Andrew, Donna T., ”The Suicide of Sir Samuel Romilly. Apotheosis or outrage?”, i *From sin to insanity. Suicide in Early Modern Europe*, red. Jeffrey R. Watt (New York: Cornell University Press, 2004).
- Azar, Michael, *Den ädla döden. Blodets politik och martyrens minne* (Stockholm: Leopard förlag, 2013).
- Bailey, Victor, *”This rash act”. Suicide Across the Life Cycle in the Victorian City* (Stanford: Stanford University Press, 1998).
- Barbagli, Marzio, *Farewell to the World: a History of Suicide* (Cambridge: Polity press, 2015).
- de Beauvoir, Simone, *Det andra könet* (Stockholm: Norstedts, 2002 [1949]).
- Berglund, Tomas, *Det goda faderskapet i svenskt 1800-tal* (Stockholm: Carlsson, 2007).
- Bexell, Oloph, ”Uppbrottet ur enhetskyrkan”, i *Signums svenska kulturhistoria. Det moderna genombrottet* (Stockholm: Signum, 2008).
- Bronfen, Elisabeth, *Over her dead body. Death, femininity and the aesthetic* (Manchester: Manchester University Press, 1992).
- Brown, Ron M., *The Art of Suicide* (London: Reaktion, 2001).
- Bäckström, Knut, *Arbetarrörelsen i Sverige. Del 1* (Stockholm: Rabén & Sjögren, 1997).
- Börjesson, Britt & Weibull, Lennart, *Publicistiska seder* (Stockholm: Tidens förlag/Svenska Journalistförbundet, 1995).
- Cronberg, Marie Lindstedt, Stenquist, Catharina & Österberg, Eva, ”Inledning”, i *Dygdernas renässans*, red. Eva Österberg, Marie Lindstedt Cronberg & Catharina Stenquist (Stockholm: Atlantis, 2012).
- Dahlkvist, Mats, ”Jürgen Habermas’ teori om ’privat’ och ’offentligt’”, i Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet* (Lund: Arkiv förlag, 1984).
- Dahlkvist, Mattias, *The politics of Islam, Non-violence, and Peace: the Thought of Maulana Wahiduddin Khan in Context* (Umeå: Umeå universitet, 2019).
- Dijkstra, Bram, *Idols of perversity: Fantasies of Feminine Evil in Fin-de-Siècle Culture* (Oxford: Oxford University Press, 1986).
- Drotner, Kirsten, Bruhn Jensen, Klaus, Poulsen, Ib & Schröder, Kim, *Medier och kultur. En grundbok i medianalys och medieteori* (Lund: Studentlitteratur, 2000).
- Durkheim, Émile, *Suicide* (London: Routledge, 1952 [1897]).

- Ekenstam, Claes, *Kroppens idéhistoria* (Hedemora: Gidlunds förlag, 1993).
- Ekström, Anders,
 – ”Själv mordet som kulturkritik”, i *Själv mordsbeteende som språk* (Stockholm: Forskningsrådsnämnden, 1999).
 – *Dödens exempel. Själv mordsstolkningar i svenskt 1800-tal genom berättelsen om Otto Landgren* (Stockholm: Atlantis, 2000a).
 – ”Om mikro- och makronivåer i själv mordets historia”, i *Humanistisk suicidprevention* (Stockholm: Forskningsrådsnämnden, 2000b).
- Elvander, Nils, *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865-1922* (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1961).
- Fält, Helmer, *Separatismen i Orsa 1850–1860* (Stockholm: Tryckmans, 1967).
- Frykman, Jonas, & Löfgren, Orvar, *Den kultiverade människan* (Malmö: Gleerups, 1979).
- Gates, Barbara T., *Victorian Suicide. Mad crimes and sad histories* (Princeton: Princeton University Press, 1988).
- Gay, Peter, *The bourgeois experience; Victoria to Freud Vol. 1: Education of the senses* (Oxford: Oxford University Press, 1984).
- Gill, Miranda, *Eccentricity and the Cultural Imagination in Nineteenth-Century Paris* (Oxford: Oxford University Press, 2009).
- Gustafsson, Torbjörn, *Själens biologi. Medicinen, kulturen och naturens ordning 1850–1920* (Stockholm: Symposion, 1996).
- Hacking, Ian, *The taming of chance* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).
- Holmberg, Claes-Göran, Oscarsson, Ingemar & Rydén, Per, *En svensk presshistoria* (Stockholm: Norstedts, 1983).
- Houston, R.A., *Punishing the Dead?: Suicide, Lordship and Community in Britain, 1500–1830* (Oxford: Oxford Scholarship Online, 2010).
- Hurd, Madeleine,
 – ”Masculine spirit, feminine flesh. Women as objects of the newspaper gaze”, i *Encounters. Representations of the Others in Modern European History* (Huddinge: Södertörns högskola, 2003).
 – ”Tidningsgenrer och offentliga riter i 1865 års reformrörelse”, i *1800-talets mediesystem*, red. Jonas Harvard & Patrik Lundell (Stockholm: Kungliga biblioteket, 2010).
- Jansdotter, Anna, *Ansikte mot ansikte. Räddningsarbete bland prostituerade kvinnor i Sverige 1850–1920* (Stockholm: Symposion, 2004).
- Jarrick, Arne,
 – *Kärlekens makt och tårar. En evig historia* (Stockholm: Atlantis, 1997).
 – *Hamlets fråga. En svensk själv mords historia* (Stockholm: Norstedts, 2000).
- Johannesson, Eric, ”Med det nya på väg”, i *Den svenska pressens historia*, red. Karl-Erik Gustavsson & Per Rydén (Stockholm: Ekelids, 2001).

- Johannisson, Karin, *Den mörka kontinenten* (Stockholm: Norstedts, 1994).
- Josephson, Peter & Lundgren, Frans, *Historia som kunskapsform* (Lund: Studentlitteratur, 2014).
- Katarina Karpe, "Kroppar i dödens rum – utflykter till katakomber, bårhus och slakterier", i *Den mediala döden. Idéhistoriska variationer*, red. Louise Nilsson & Mathias Persson (Stockholm: ellerströms, 2008).
- Kjelling Nybø, Reidun, *Fra tabu til tema. Selvmord i medierne* (Kristiansand: IJ-forlaget, 2007).
- Kundera, Milan, *Immortality* (London: Faber and Faber, 1992).
- Kushner, Howard I.,
 – *Suicide in the Promised Land* (London: Rutgers University Press, 1989).
 – "Suicide, Gender, and the Fear of Modernity in Nineteenth-Century Medical and Social Thought", *Journal of Social History* 26:3 (1993), s. 461–490.
- Laragy, Georgina, "'A Peculiar Species of Felony': Suicide, Medicine and the Law in Victorian Britain and Ireland", *Journal of Social History* 46:3 (2013), s. 732–743.
- Ledin, Per, *Arbetarnes är denna tidning* (Stockholm: Almqvist & Wicksell, 1995).
- Lieberman, Lisa, *Leaving you. The cultural meaning of suicide* (Chicago: Ivan R. Dee, 2003).
- Lindberg, Bo, "Mildhet – Clementia", i *Dygdernas renässans*, red. Eva Österberg, Marie Lindstedt Cronberg & Catharina Stenquist (Stockholm: Atlantis, 2012).
- Lindberg, Mats,
 – "Qualitative Analysis of Ideas and Ideological Content", i *Analyzing Text and Discourse: Eight Approaches for the Social Sciences*, red. Kristina Boréus & Göran Bergström (London: Sage Publications, 2017) s. 86–121.
 – "The VDP-triad in ideational analysis. Toward a general theory of ideological thought content". Part II", i *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 2018:3–4, s. 435–554.
- Lindén, Per-Anders, "Själv mord 1750–1970", i *Själv mord i Sverige. En epidemiologisk översikt*, red. Jan Beskow, Peter Allebeck, Danuta Wasserman & Marie Åsberg (Stockholm: Medicinska forskningsrådet, 1993), s. 53–69.
- Lundberg, Victor, *Folket, yxan och orättvisans rot* (Umeå: Bokförlaget h:ström, 2007).
- Lundgren, Frans, *Den isolerade medborgaren* (Hedemora: Gidlunds förlag, 2003).
- MacDonald, Michael & Murphy, Terence R., *Sleepless Souls. Suicide in Early Modern England* (Oxford: Oxford University Press, 1990).
- Madeleine Hurd, "Tidningsgenrer och offentliga riter i 1865 års reformrörelse", i *1800-talets mediesystem*, red. Jonas Harvard & Patrik Lundell (Stockholm: Kungliga biblioteket, 2010).
- Magnusson, Lars, *Sveriges ekonomiska historia* (Stockholm: Rabén Prisma 1997).

- Mäkinen, Ilka Henrik, *On suicide in European Countries. Some Theoretical, Legal and Historical Views on Suicide Mortality and Its Concomitants* (Stockholm: Stockholms universitet, 1997).
- Marcus, Oscar, *Paria: brottslingen och normaliseringen av människan i Strindbergs, Hanssons och Geijerstams författarskap* (Stockholm: Carlssons, 2018).
- Marsh, Ian,
 – *Suicide. Foucault, history and truth* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).
 – ”The Uses of History in the Unmaking of Modern Suicide”, *Journal of Social History* 46:3 (2013), s. 744–756.
- Melberg, Arne, *Realitet och utopi. Utkast till en dialektisk förståelse av litteraturens roll i det borgerliga samhällets genombrott* (Stockholm: Rabén och Sjögren, 1978).
- Miettinen, Riika, *Suicide, Law, and Community in Early Modern Sweden* (London: Palgrave Macmillan, 2019).
- Miller, Ian, ”Representations of suicide in urban North-West England c. 1870–1910: The formative role of respectability, class, gender and morality”, *Mortality*, 15:3 (2010), s. 191–204.
- Milne-Smith, Amy, *London Clubland: A Cultural History of Gender and Class in late-Victorian Britain* (London: Palgrave Macmillan, 2011).
- Minois, George, *History of suicide* (Baltimore: The John Hopkins University Press, 1999).
- Morrissey, Susan K., *Suicide and the Body Politic in Imperial Russia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006).
- Nicoletti, L.J., ”Morbid Topographies: Placing Suicide in Victorian London”, i *A Mighty Mass of Brick and Smoke. Victorian and Edwardian Representations of London* (Amsterdam: Rodopi, 2007).
- Nilsson, Roddy, ”Den sociala frågan”, i *Signums svenska kulturhistoria. Det moderna genombrottet* (Stockholm: Signum, 2008).
- Nilsson, Staffan, ”Inte bara eld. Vådan vid produktion och missbruk av fosfortändstickor. Fosfornekros, aborter och självmord under 1800-talets senare hälft.”, i *Nordisk Medicinhistorisk Årsbok 1995* (Stockholm: Medicinhistoriska Museets i Stockholm Vänner, 1995).
- Nilsson, Torbjörn, *Norden runt i tvåhundra år – Jämförande studier om liberalism, konservatism och historiska myter* (Huddinge: Södertörns högskola, 2010).
- Nittonhundrafemtiofem. Journalistiken och folkhemmet*, red. Jan Ekecrantz, Tom Olsson & Kristina Widestedt (Stockholm: Stockholms universitet, 1995).
- Odén, Birgitta
 – *Leda vid livet. Fyra mikrohistoriska essäer om självmordets historia* (Lund: Historiska media, 1998).
 – ”Livsleda i ärans och vidskepelsens tid”, i *Humanistisk suicidprevention*, red. Jan Beskow och Arne Jarrick (Stockholm: Forskningsrådsnämnden, 2000), s. 22.

- Odén, Birgitta, Persson, Bodil E.B. & Werner, Maria, *Den frivilliga döden. Samhällets hantering av självmord i historiskt perspektiv* (Stockholm: Cura, 1998).
- Ohlander, Ann-Sofie, *Kärlek, död och frihet. Historiska uppsatser om människovärde och livsvillkor i Sverige* (Stockholm: Norstedts, 1986).
- Olsson, Tom, "Inledning", i *Nittonhundrafemtiofem. Journalistiken och folkhemmet*, red. Jan Ekecrantz, Tom Olsson & Kristina Widestedt (Stockholm: Stockholms universitet, 1995).
- Oppenheim, Janet, *Shattered Nerves. Doctors, Patients and Depression in Victorian England* (Oxford: Oxford University Press, 1991).
- Petersson, Birgit, *Den farliga underklassen. Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1983).
- Pleijel, Hilding, *Jordfästning i stillhet. Från samhällsstraff till privatceremoni* (Lund: Arken, 1983).
- Poovey, Mary, *Uneven developments: the ideological work of gender in mid-Victorian England* (Chicago: University of Chicago Press, 1988).
- Qvarsell, Roger, *Utan vett och vilja. Om synen på brottslighet och sinnessjukdom* (Stockholm: Carlsson, 1993).
- Rimke, Heidi & Hunt, Alan, "From sinners to degenerates: the medicalization of morality in the 19th century", *History of the Human Sciences* 15:1 (2002), s. 59–88.
- Runefelt, Leif, *Den magiska spegeln. Kvinnan och varan i pressens annonser 1870–1914* (Lund: Nordic Academic Press, 2019).
- Rydén, Per, *Allmänningen. Inledande studier i pressvetenskap* (Lund: Lunds universitet, 1991).
- Rydström, Jens, & Tjeder, David, *Kvinnor, män och alla andra. En svensk genushistoria* (Lund: Studentlitteratur, 2009).
- Schönström, Rikard, "Det moderna genombrottet i nordisk litteratur" i *Nordens litteratur*, red. Margareta Peterson & Richard Schönström (Lund: Studentlitteratur, 2017).
- Scott, Joan, "Genus – en användbar kategori i historisk analys", i *Genushistoria. En historiografisk exposé*, red. Christina Carlsson Wetterberg och Anna Jansdotter, (Lund: Studentlitteratur, 2004).
- Seigel, Jerrold, *Modernity and Bourgeois Life: society, politics, and culture in England, France and Germany since 1750* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012).
- Severinsson, Emma, *Moderna kvinnor. Modernitet, femininitet och svenskhet i svensk veckopress 1920–1933* (Studia Historica Lundensia 30. Lund: Historiska institutionen, Lunds universitet, 2018).
- Showalter, Elaine, *The female malady. Woman, madness and English culture 1830–1900* (London: Penguin, 1986).

- Skinner, Quentin, *Visions of Politics. Volume 1: Regarding Method* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002)
- Smith, Woodruff D., *Consumption and the making of respectability, 1600-1800* (London: Routledge, 2002).
- Stokes, John, *In the nineties* (London: Harvester Wheatsheaf, 1989).
- Stråth, Bo, *Sveriges historia 1830–1920* (Stockholm: Norstedts, 2012).
- Strindberg, August, *Giftas* [1884;1886] (Stockholm: Bonniers, 2007).
- Tolvhed, Helena, *Nationen på spel. Kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1848-1972* (Umeå: Bokförlaget h:ström, 2008).
- Världens äldsta – Post- och Inrikes Tidningar*, red. Karl-Erik Gustavsson & Per Rydén (Stockholm: Atlantis, 2005).
- Weaver, John C., *A Sadly Troubled History. The meanings of Suicide in the Modern Age* (Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press, 2009).
- Weber, Max, *Ekonomi och Samhälle: Förståendesociologins grunder 1: Sociologiska begrepp och definitioner: Ekonomi, samhällsordning och grupper*, (Lund: Argos, 1983).
- Welter, Barbara, "The Cult of true Womanhood: 1820–1860", *American Quarterly*, 18:2, s. 151–174.